

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odsjek za povijest odjela za humanističke znanosti

MATEJ KRIŽMAN

ISTRA U DOMOVINSKOM RATU

Diplomski rad

Pula, rujan, 2017. godine.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Odsjek za povijest odjela za humanističke znanosti

MATEJ KRIŽMAN

ISTRA U DOMOVINSKOM RATU

Diplomski rad

JMBAG: 0303022767, redoviti student

Studentski smjer: Povijest

Predmet: Ostvarenje suvremene hrvatske države

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: prof. dr. sc. Nevio Šetić

Pula, rujan, 2017. godine.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani _____, kandidat za magistra _____ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, _____ dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

_____ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Raspad Jugoslavije i rat u Hrvatskoj.....	9
3. Istra uoči demokratskih promjena.....	18
3.1. Istra u predvečerje Domovinskog rata.....	24
3.2. Jugoslavenska narodna armija u Istri - organizacija i planovi.....	31
4. Istra u Domovinskom ratu.....	35
4.1. Počeci Domovinskog rata u Istri.....	35
4.2. Razbuktavanje Domovinskog rata u Istri.....	38
4.3. Napetost na vrhuncu - rujan 1991.....	42
4.4. Istra - JNA se povlači.....	44
4.5. Izbjeglice i prognanici.....	53
4.6. Vojne i policijske postrojbe iz Istre u Domovinskom ratu.....	56
5. Istra nakon povlačenja JNA (1991. - 1995.).....	61
5.1. Politička situacija u Istri (1990. - 1995.).....	67
6. Zaključak.....	74
7. Sažetak: Istra u Domovinskom ratu.....	78
7.1. Summary: Istria in the Homeland War.....	80
8. Izvori i literatura.....	82

1. Uvod

Ako je zbog nečega važno pisati o Domovinskom ratu na najvećem hrvatskom poluotoku, onda je to zbog koncepta multiperspektivnosti i zaokruživanja teme Domovinskog rata na cijelom prostoru Republike Hrvatske (RH). Istra je bila sudionikom Domovinskog rata na poseban način. Ona nije u njemu izravno sudjelovala, ali su neki postupci i odluke istarskih ljudi imale izravne posljedice na sveukupnu ratnu situaciju u Hrvatskoj.

U javnom se prostoru često raspravlja o Domovinskom ratu na područjima gdje je on bio potpuno izražen, primjerice u istočnoj Slavoniji, Kordunu, Baniji, Lici, dubrovačkom području i dalmatinskom zaleđu, često zanemarujući izuzetni značaj onih krajeva koji u njemu nisu izravno sudjelovali poput sjeverozapada Hrvatske ili Istre. Oni su ipak bili njegove neposredne žrtve i u prvom su redu osjećali negativne gospodarske posljedice, a svoj su obol dali kroz prihvatanje izbjeglica i prognanika, mobilizacijom dragovoljaca, domobrana i vojnika u postrojbe hrvatske vojske, a predvodili su i hrvatsko gospodarstvo u trenutku dok je rat bio glavna okupacija.

Cilj ovog rada je opisati općedruštvenu situaciju u Istri u periodu od 1990., odnosno od početka raspada Jugoslavije i stvaranja suvremene Republike Hrvatske do oslobodilačkih akcija u ljeto 1995., s naglaskom na ratna zbivanja u jesen 1991. kada se ratna opasnost nadvila i na ovaj dio Hrvatske. Nakon uvodnog dijela, u drugom se poglavlju opisuje općedruštvena situacija u Jugoslaviji potkraj 80-tih godina prošloga stoljeća, razlozi njezina raspada te najvažniji događaji koji su doveli do stvaranja, priznanja i međunarodne afirmacije Republike Hrvatske.

U trećem poglavlju bit će riječi o prilikama u Istri netom prije početka rata i njezinom položaju u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH) u sklopu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Na čemu se istarska gospodarska aktivnost temeljila u tom periodu, koje su najveći nedostaci, a koje najveće prednosti Istre u sklopu SRH neke su od tema koje se obrađuju u ovom poglavlju. Neizravno se postavlja pitanje što bi za većinu stanovnika Istre značilo izbijanje rata.

U potpoglavlju *Istra u predvečerje Domovinskog rata* analiziraju se događaji koji su prethodili povlačenju Jugoslavenske Narodne Armije (JNA) iz Istre i Pule, gdje

je bilo sjedište najjačeg garnizona u Istri. Obrađuju se i događaji koji koincidiraju sa sudbonosnim događajima iz novije hrvatske povijesti poput prvih višestranačkih izbora, oduzimanja oružja Teritorijalnoj Obrani (TO), referendumu o samostalnosti Republike Hrvatske, ratu u Sloveniji, prvim napetostima između JNA i predstavnika službene vlasti RH u Istri. Tendencija je da se ključni događaji koji su doveli do stvaranja suverene RH, analiziraju i vrednuju na mikrorazini, odnosno u Istri. Zbog toga je važan koncept multiperspektivnosti jer primjerice Istra i istočna Slavonija nisu imale isti pogled na političku budućnost novonastale Hrvatske, kao ni isto ratno iskustvo.

Kakav je bio raspored jedinica JNA u Istri, koji je bio njen plan, što je planirala učiniti s Istrom teme su koje se obrađuju u potpoglavlju naziva *Jugoslavenska narodna armija u Istri - organizacija i planovi*. U pogledu Istre, Srbija je išla k tome da hrvatske krajeve razdvoji jer je znala da su oni kao jedno tijelo izuzetno homogeni. Od tuda i anakrone izjave, poput one Dobrice Ćosića o ponovnom vraćanju Istre Italiji u slučaju da se Jugoslavija raspadne, koji je imao vrlo snažne konotacije pogotovo na psihološkoj razini.

U četvrtom poglavlju prate se borbena djelovanja JNA iz Istre tijekom rata u Sloveniji i Hrvatskoj te razvoj događaja do njena konačnog povlačenja u prosincu 1991. Postavlja se pitanje koja je bila uloga JNA formacija iz Istre u cjelokupnom napadu na Hrvatsku, kao i što je s Istrom trebalo učiniti. U ovom središnjem poglavlju obrađuje se i odnos lokalnog kriznog štaba s organima središnje države te lokalne zajednice. Primanje izbjeglica i prognanika i istarske postrojbe u Domovinskom ratu najveći su obol istarskog poluotoka i obrađena su u posebnim potpoglavljima.

U petom poglavlju naslova *Istra nakon povlačenja JNA* ukratko se opisuju najvažnije aktualnosti iz istarske svakodnevnice od povlačenja jugoslavenske vojske do oslobodilačke akcije *Oluja*. Nezaobilazna je tema na poluotoku i u ono vrijeme bila politika, pogotovo jer se Istra u javnosti percipirala kao nositelj regionalizma i autonomaštva, odnosno različite političke tendencije od ostatka Hrvatske. Nakon poglavlja o politici slijede zaključna razmatranja, sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku te popis literature.

O temi istarskog sudjelovanja u Domovinskom ratu za sada nema monografije. Razni su se autori (Darko Dukovski, Srđa Orbanić) te teme doticali u obliku poglavlja u monografijama o cjelokupnoj povijesti Istre ili Pule. Glavni izvor koji mi je poslužio u izradi ovog rada bile su novine *Glas Istre*. Uz najčešće nedostatke novina među kojima se ističe politička naklonjenost, njihova najveća prednost je u tome što se iz njih mogu iščitati kronološki slijed i najosnovnije crte prošlih događaja. Nadalje, izrazita prednost novina je u tome što u nekoliko brojeva pišu o onome što je u tom trenutku bitno, pa kroz njih možemo pratiti određene tendencije, a donose i višestruku perspektivu društva kroz razne rubrike.

O ratu se ne mora uvijek pisati izravno, o samim mjestima vođenja bitaka, generalima ishodima. Rat možemo opisati i neizravno. U Istri je frontalni rat izbjegnut, a ovaj je rad pokušaj da se Domovinski rat u Istri sagleda iz više kutova, objedinjujući sve komponente društva na koje je rat imao utjecaj.

2. Raspad Jugoslavije i rat u Hrvatskoj

Socijalistička Jugoslavija nastala nakon Drugog svjetskog rata bila je višenacionalna i multikonfesionalna država koja se sastojala od šest republika (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Makedonija) i dvije autonomne pokrajine (Kosovo i Vojvodina). U kontekstu raspada komunizma i ona se počela raspadati, iako sam slom socijalističkog društvenog uređenja nije bio povod ratu na ovim prostorima. Svojom propašću komunizam je u višenacionalnoj SR Hrvatskoj i SFRJ otvorio put jedinoj koncepciji koja je izgledala svima razumljiva i lako prihvatljiva - nacionalizmu, sa svim posljedicama koje su iz toga uslijedile.¹

Krajnje pojednostavljeno, Jugoslavija je do svog raspada 1991. počivala na tri integrativna faktora. Prvi je bio njen stvaratelj i dugogodišnji predsjednik Josip Broz koji je svojom karizmom uspio probleme, kojih je bilo i za njegova života, držati pod kontrolom. Drugi faktor bio je Savez komunista Jugoslavije (SKJ), jedina politička stranka, a treći federalna vojska - Jugoslavenska narodna armija.

Prvi vjesnik raspada Jugoslavije bila je gospodarska kriza, koja je bila logičan odraz jugoslavenske dogovorne ekonomije. Kriza je počela u drugoj polovini 1970-ih, a krajem 1983. vanjski dug Jugoslavije narastao je na 20 milijardi i 501 milijun dolara i učinio ju jednom od najzaduženijih zemalja svijeta. Godinu poslije broj nezaposlenih prešao je milijun. Stopa nezaposlenosti nije bila svuda ista: najveća je bila na Kosovu (24%), a najmanja u Sloveniji (1,4%). Prosječan osobni dohodak iz 1985. inflacija je vratila na razinu koju je SFRJ imala 1967. godine.²

Ekonomska kriza koja je vrhunac dosegla 1980-tih, otvorila je prostor za manipuliranje masama. Kao njen najopćenitiji razlog najčešće se spominje snažan ekonomski rast u Jugoslaviji tijekom 60-tih i 70-tih godina prošlog stoljeća, popraćen mnogim kreditima u inozemstvu, koji su na naplatu došli upravo tijekom osamdesetih. Međunarodni su se krediti iscrpili tako da je provedena devalvacija dinara da bi se potaknuo izvoz, što je dovelo do velikog rasta inflacije. Inflacija je u SFRJ imala galopirajuće uspone. Krajem 1987. ona je iznosila 160%, a krajem 1988. - 270%.

¹ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest* (Biblioteka Jutarnjeg lista, Povijest, 21. knjiga). EPH. Zagreb, 2008., 532.

² Marijan, Davor, *Domovinski rat*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016, 17.

Krajem prosinca 1989., jedan američki dolar vrijedio je 118 160 dinara.³ U svakodnevni život uveden je čitav niz ograničenja: bonovi za gorivo, korištenje automobila na osnovi parnog i neparnog broja registarske oznake, ograničenje isporuke električne energije, plaćanje novčanog depozita za izlazak iz zemlje. Pojavile su se nestašice osnovnih živežnih namirnica (brašno, ulje, kava, deterdženti).⁴

Usporedno s ekonomskom krizom, druga polovica 1980-ih koincidira s usponom Slobodana Miloševića, u početku visokog funkcionera u komunističkoj hijerarhiji, a kasnije ključnu političku osobu Srbije i treće Jugoslavije. Godine 1986. snažno je u javnosti odjeknuo Memorandum Srpske akademije nauke i umetnosti (SANU) koji je otvoreno govorio o srpskom nezadovoljstvu u SFRJ. U uvodu tog dokumenta iskazuje se duboka zabrinutost za budućnost zemlje zbog teške krize koja je zahvatila ne samo politički i privredni sustav, već i javni poredak zemlje. I odmah se dodaje da u ključna pitanja jugoslavenske stvarnosti spada i neodređen i novim zbivanjima silno aktualiziran težak položaj srpskog naroda. U prvom dijelu teksta ponajprije se iznosi prikaz krize jugoslavenske privrede i društva, a onda se opširno, u zasebnom poglavlju, raspravlja o položaju Srbije i srpskog naroda.⁵

Memorandum je politička optužnica protiv titoističkog komunističkog režima s tezom da je komunistički pokret Jugoslavije od samog početka bio antisrpski i antijugoslavenski, te da je ostvarivši hrvatsko-slovensku dominaciju, kako u NOB-u 1941. - 1945., tako i u čitavom poslijeratnom razdoblju, po političkoj volji Tita i Kardelja razbio jedinstveni srpski nacionalni korpus po republikama, onemogućivši stvaranje srpske države u jugoslavenskoj federaciji, a nad Srbijom uspostavio političku i ekonomsku dominaciju razvijenih zapadnih republika, blokirao normalan razvoj srpskog društva - jednom riječju, stavio Srbiju i cijeli srpski narod u podređeni položaj u SFRJ.⁶

Milošević je krajem osamdesetih *de facto* počeo razbijati Ustav SFRJ iz 1974., smijenivši političko vodstvo u Vojvodini i Crnoj Gori. Čelništvo Vojvodine srušio je u

³ Šetić, Nevio, *Ostvarenje suvremene hrvatske države*, Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“, Zagreb, 2017, 158.

⁴ Moscarda Oblak, Orietta, Istra u dvadesetom stoljeću, u *Istra kroz vrijeme*, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, 2009., 595.

⁵ Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2003., 391.

⁶ Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., 752.

listopadu 1988. uz pomoć kosovskih Srba na *mitinzima istine* i *jogurt revolucijom*. Na isti način, ali iz drugog pokušaja, u siječnju 1989. riješio se rukovodstva Crne Gore. Izvoz *antibirokratske revolucije* u drugu republiku izazvao je negativne reakcije u ostalim republikama i odlučnost dijela njih da se obrane od srpskog nacionalizma. Nakon pacifikacije Vojvodine i Crne Gore, Srbija se okrenula prema Kosovu.⁷ Kako su sve ključne odluke u SFRJ morale biti izglasane konsenzusom republičkih delegacija, bilo je jasno da Milošević neće moći nametnuti koncepciju o centralizaciji na razini čitave SFRJ s dominacijom Srbije (iza sebe je dakle imao delegacije Srbije, Crne Gore, Kosova i Vojvodine).

U oporbenim političkim redovima sve je više isticano da se postojeća gospodarska i društvena kriza u Jugoslaviji može riješiti jedino preustrojem vladajućeg sustava u državi, i to tako da se napusti dirigirana, planska ekonomija i pređe na slobodnu, tržišnu privredu, da se omoguće svi oblici vlasništva i dotok stranog investicijskog kapitala te da se umjesto jednopartijskog sustava uvede političko višestranačje. Drugim riječima to je značilo napuštanje socijalističkih društvenih odnosa i ukidanje političkog monopola Saveza komunista.⁸

Hrvatski su se oporbenjaci u to vrijeme, želeći osnovati svoju nekomunističku stranku, okupljali pretežito oko Franje Tuđmana, koji će na osnivačkoj skupštini novonastale Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) u klupskom prostoru zagrebačkog nogometnog kluba „Borac“ u Staglišću, 17. lipnja 1989. biti imenovan njenim prvim predsjednikom.⁹ Prva hrvatska stranka nastala u osvit demokratskih promjena bila je Hrvatska socijalno - liberalna stranka (HSL), osnovana u svibnju 1989.¹⁰

Nacionalno - demokratska plima, koja je postajala sve dominantnija na hrvatskoj političkoj sceni, prisilila je Savez komunista Hrvatske (SKH) na popuštanje. Dana 13. prosinca 1989., na svom XI. kongresu, on se izjasnio za politički pluralizam,

⁷ Marijan, Davor, *Domovinski rat...*, 18.

⁸ Šetić, Nevio, Franjo Tuđman i ostvarenje samostalne hrvatske države 1990./91. godine, u Zbornik radova *Franjo Tuđman i stvaranje suvremene hrvatske države (1990. – 1999.)*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2016., 42.

⁹ Isto, 44.

¹⁰ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest...*, 503.

za oslobođenje političkih zatvorenika i obustavu političkih procesa, za tržišnu ekonomiju i za slobodne višestranačke izbore.¹¹

Velikosrpski, miloševićevski blok, koji su sačinjavali Srbija i Crna Gora, htio je pošto poto staviti pod svoju kontrolu i komandu i Savez komunista Jugoslavije. S tom nakanom taj je blok inzistirao da se bez odlaganja sazove i održi XIV. kongres tog Saveza i to ne kao redovni, već kao izvanredni, čime je trebalo pokazati kako su i političke okolnosti u zemlji izvanredne, koje nužno traže drukčiju organizaciju i ulogu SKJ i nove ljude u njegovu rukovodeću vrhu. Kongres je započeo 20. siječnja 1990. u Beogradu u izuzetno zategnutom političkom ozračju, punom prezira i netrpeljivosti srbijanskih i crnogorskih delegata (podređenih Slobodanu Miloševiću i Momiru Bulatoviću) prema delegatima iz ostalih republika, osobito prema delegatima iz SR Slovenije. Ne izdržavši takvo neuobičajeno, nedopustivo i po svemu brutalno ponašanje, slovenski su delegati napustili Kongres, nakon čega su isto napravili i delegacije SR Hrvatske i SR Bosne i Hercegovine. Bio je to raspad SKJ.¹² Tih se mjeseci u Miloševićevoj politici sve intenzivnije razmatra rezervna varijanta: postajalo je jasnije da se vlast u Jugoslaviji nije više mogla preuzeti kontrolom nad legalnim strukturama (Predsjedništvo SFRJ ostalo je bez efektivne vlasti jer se politika stvarala u republikama) te se Miloševićeva politika da postane novi Tito ne može realizirati. Stoga Milošević u tim mjesecima počinje graditi temelje Velike Srbije, uključivši sve vrste pritisaka, pa i prijetnju oružjem.¹³

Prvi krug višestranačkih izbora u Hrvatskoj održan je 22. i 23. travnja 1990. godine, a drugi 6. i 7. svibnja. Za 356 zastupničkih mjesta u vijećima Sabora SR Hrvatske (Vijeću općina, Vijeću udruženog rada i Društveno političkom vijeću) nadmetalo se 1 705 kandidata. HDZ je pobijedio na izborima osvojivši 205 mandata u odnosu na 107 mandata Saveza komunista Hrvatske - Stranke demokratskih promjena (SKH - SDP).¹⁴

Kao stranka koja je imala većinu u Saboru, HDZ je mogao samostalno donositi odluke. Na konstituirajućoj sjednici Sabora SR Hrvatske održanoj 30. svibnja 1990.

¹¹ Isto, 45.

¹² Šetić, Nevio, *Ostvarenje suvremene hrvatske države...*, 163.

¹³ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest...*, 508.

¹⁴ Šetić, Nevio, *Ostvarenje suvremene hrvatske države...*, 178.

izabrani su predsjednik Sabora (Žarko Domljan), predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske (Franjo Tuđman) i predsjednik Izvršnog vijeća SR Hrvatske (Stipe Mesić).¹⁵

Nakon prvih višestranačkih izbora JNA je Hrvatskoj uzela oružje Teritorijalne obrane za oko 200 000 ljudi. Srpski mediji putem sredstava javnog priopćavanja sve više počinju manipulirati Srbima u Hrvatskoj, najčešće im u sjećanje prizivajući neslavne događaje iz Drugog svjetskog rata i zločine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), aludirajući da bi se oni mogli ponoviti. Srbi u Hrvatskoj vidjeli su u socijalističkoj Jugoslaviji zalog svoje osobne i kolektivne sigurnosti, a neki i ekonomskog prosperiteta. Kada su vidjeli da Jugoslavija nestaje, pobojali su se da bi mogli biti diskriminirani, dok su istodobno Miloševićevom politikom doživjeli obnovu nacionalnog osjećaja.¹⁶

Sabor je 25. lipnja 1990. donio Amandmane LXIV. do LXXV. na Ustav SR Hrvatske kojima je uklonio ideološka označja. Socijalistička Republika Hrvatska otada se zove Republika Hrvatska. Pridjev *Socijalističke* izostavljen je i iz naziva Sabor Socijalističke Republike Hrvatske i Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske. Nazivi iz postojećeg Ustava SR Hrvatske, predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske, Izvršno vijeće Socijalističke Republike Hrvatske i republički sekretar zamijenjeni su nazivima: predsjednik Republike, Vlada Republike Hrvatske i ministar. Sabor RH je 22. prosinca 1990. tajnim dvotrećinskim glasovanjem usvojio Ustav Republike Hrvatske.¹⁷

Sabor RH je potom 21. veljače 1991. usvojio Rezoluciju o prihvaćanju postupka za razdruživanje od SFRJ i o mogućem udruživanju u savez suverenih država. Hrvatska je bila spremna za udruživanje samo s onim republikama SFRJ koje se uzajamno priznaju temeljem prava svake od njih na opstanak, samostalnost, suverenost i štovanje. Sklapanje međurepubličkih saveza bilo je moguće samo s onim državama koje jamče jedna drugoj status suverene države i teritorijalni integritet te se obvežu na uzdržavanje od postupaka koji bi mogli nanijeti štetu državnom suverenitetu i prostornoj cjelovitosti druge države.¹⁸

¹⁵ Šetić, Nevio, Franjo Tuđman i ostvarenje..., 48.

¹⁶ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest...*, 514.

¹⁷ Šetić, Nevio, *Ostvarenje suvremene hrvatske države...*, 49.

¹⁸ Marijan, Davor, *Domovinski rat...*, 21.

Predsjednik Tuđman je 25. travnja 1991. potpisao odluku o raspisu referendumu na kojem se želio dobiti odgovor na pitanja koja su bila u izravnoj vezi s pregovorima vođenim oko budućeg ustrojstva Jugoslavije. Bilo je to dijelom i zbog činjenice da tijekom sastanaka predsjednika šest jugoslavenskih republika tijekom 1991. nisu polučeni odgovarajući rezultati, odnosno dogovori o budućnosti SFRJ. Referendum je održan 19. svibnja 1991. Na referendumskom glasačkom listiću bila su dva pitanja: 1. Jeste li za to da Republika Hrvatska, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez suverenih država s drugim republikama (prema prijedlogu Republike Hrvatske i Republike Slovenije za rješenje državne krize SFRJ)? 2. Jeste li za to da Republika Hrvatska ostane u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi (prema prijedlogu Republike Srbije i Republike Crne Gore za rješenje državne krize SFRJ)? Birači su na ta pitanja mogli odgovoriti sa za ili protiv.¹⁹ Glasovalo je 83,56% od upisanog broja glasača od kojih se 93,24% izjasnilo za savez suverenih država s tim da 92,18% nije podržalo ostanak u Jugoslaviji. Rezultati referenduma bili su osnova da se Republika Hrvatska 25. lipnja 1991. proglasi neovisnom državom. Slijedio je sukob, napad JNA na Sloveniju, te posredovanje Europske zajednice koje je 7. srpnja dovelo do prihvaćanja tromjesečnog moratorija na odluku o neovisnosti. Nakon isteka moratorija hrvatski Sabor je 8. listopada 1991. raskinuo sve državno-pravne veze na temelju kojih je Republika Hrvatska zajedno s ostalim republikama i pokrajinama tvorila SFRJ.²⁰

Srpsku politiku u Hrvatskoj tijekom ranih 1990-tih vodila je Srpska demokratska stranka (SDS). Na referendumu o autonomiji Srba u Hrvatskoj koji je održan od 19. kolovoza do 2. rujna 1990. izašlo je 567 317 građana, od kojih se za srpsku autonomiju izjasnilo njih 567 127. U Kninu je 21. prosinca iste godine proglašena Srpska autonomna oblast (SAO) Krajina. Godinu dana kasnije (19. prosinca 1991.) Skupština SAO Krajine proglasila je Republiku Srpsku Krajinu (RSK), kojoj se pridružila i SAO Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema te SAO Zapadne Slavonije. Osnivanjem RSK–a propao je pokušaj pripajanja dijela teritorija

¹⁹ Šetić, Nevio, *Ostvarenje suvremene hrvatske države...*, 226.

²⁰ Marijan, Davor, *Domovinski rat...*, 21.

Hrvatske Srbiji odnosno Jugoslaviji. Srbi u RH bili su prinuđeni preuzeti privremeni republički koncept nadajući se da će ga tijekom vremena uspjeti sasvim realizirati.²¹

Nakon smrti Tita i raspada SKJ, JNA je ostala jedina nacionalna institucija. Dogmatska i nefleksibilna, nije mogla zamisliti decentraliziranu i demokratiziranu Jugoslaviju, kakvu su nudile određene snage u Sloveniji i Hrvatskoj, već joj je puno bliži bio čvrstorukaški, a zapravo Miloševićev model. Dolazak na vlast nekomunističkih stranaka u Hrvatskoj i Sloveniji u proljeće 1990. samo je ubrzao zbližavanje JNA i srpskog vodstva.²²

Tijekom ljeta 1990. izbila je takozvana *balvan revolucija*, da bi 1991. počele sve češće provokacije srpskih terorista u Hrvatskoj. U takvim odnosima, u kojoj su s jedne strane bili srpski ekstremisti, a s druge strane hrvatska policija, JNA je trebala odigrati ulogu mirotvorca. Ona se međutim sve otvorenije svrstavala na srpsku stranu.

Dok je postojala SFRJ sa svojom vojskom, Hrvatska nije mogla imati svoju vojsku. Mogla je imati svoje policijske snage koje je umnažala u vidu mobilizacije njezina rezervnog sastava. Polazeći od toga da se i narodna garda mogla smatrati redarstvenom i, u izvanrednim okolnostima, obrambenom snagom, predsjednik Tuđman donio je odluku da se osnuje takva oružana snaga Republike Hrvatske pod nazivom Zbor narodne garde (ZNG), preteča Hrvatske vojske (HV), čija je prva smotra održana 28. svibnja 1991. u Zagrebu.²³

Nakon kratkotrajne intervencije u Sloveniji krajem lipnja 1991., JNA, potpomognuta paravojnim srpskim postrojbama, lokalnim četnicima i simpatizerima, krajem kolovoza iste godine pokreće otvoreni napad na Hrvatsku iz svih pravaca i s ciljem da je brzo osvoji. Svoj vrhunac rat u Hrvatskoj dosiže u jesen 1991. kada je osvojen Vukovar, a Dubrovnik okružen i snažno bombardiran. Ta će dva grada postati simboli hrvatskog otpora u Domovinskom ratu.

Kako JNA nije uspjela u svom planu brzog zauzimanja Hrvatske, u drugoj polovici listopada 1991. prešla je na rezervnu varijantu. Ako već ne može pokoriti

²¹ Isto, 34.

²² Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest...*, 529.

²³ Šetić, Nevio, *Franjo Tuđman i ostvarenje...*, 52.

cijelu Hrvatsku, treba joj oduzeti područja do linije Virovitica - Karlovac - Gospić - Karlobag kao maksimum, a kao minimum dio istočne Slavonije s Baranjom, dio zapadne Slavonije i dio Dalmacije, te krajeve u središnjoj Hrvatskoj (Lika, Kordun, Banija) u kojem Srbi žive kao većina ili u značajnom postotku. Praktički, to je memorandumska koncepcija Velike Srbije, pa tako JNA od vojske s opće jugoslavenskim ambicijama postaje instrument Miloševićeve velikosrpske politike i prerasta u srpsku vojsku.²⁴

U međuvremenu, ojačala hrvatska vojska već je pokraj studenoga u zapadnoj Slavoniji provela prvu jaču protuofenzivu (*Orkan '91*) i protjerala lokalne srpske jedinice s cijelog područja Psunja i Papuka, zapravo od porječja Drave, pa gotovo do Save. Kako je hrvatska vojska bila u naletu, a JNA nije uspjela ostvariti ciljeve i bila u procesu gubljenja teritorija, 2. siječnja 1992. potpisano je tzv. Sarajevsko primirje između ministra obrane Gojka Šuška, s hrvatske i generala JNA Andrije Rašete, s jugoslavenske strane. Time je završena prva faza ratovanja, odnosno otvorena agresija protiv Hrvatske. Srbi su u tom trenutku okupirali trećinu Hrvatske (15 000 km²) s kojeg je tijekom 1991., i kasnije protjerano gotovo sve nesrpsko stanovništvo. Po grubim procjenama iz sredine 1993. na okupiranom je teritoriju živjelo oko 433 000 osoba.²⁵

Tijekom 1992. Republika Hrvatska je doživjela međunarodnu afirmaciju. Dana 15. siječnja priznala ju je Europska zajednica, a 22. svibnja postala je 178. članicom Ujedinjenih naroda. Time je potvrđeno ono što se znalo i prije - da se je SFRJ raspala. U Hrvatsku su tijekom 1992. počele stizati snage UNPROFORA (*United Nations Protection Forces*), s ciljem da zaustave ratne sukobe te da u zaraćenim područjima uspostave mjesne vlasti s proporcionalnim etničkim udjelom kakav je bio prije rata.²⁶

Naposljetku, UNPROFOR nije uspio provesti zadane ciljeve. Naime, topnički napadi na hrvatske krajeve nastavili su se, kao i protjerivanje nesrpskog stanovništva, pljačka i oduzimanje imovine te devastacija kulturnih i vjerskih spomenika. Tako je Hrvatska, uz aktivnost diplomacije, bila prisiljena provoditi i ratne

²⁴ Goldstein Ivo, *Hrvatska povijest...*, 546.

²⁵ Marijan, Davor, *Domovinski rat...*, 35.

²⁶ <https://hr.wikipedia.org/wiki/UNPROFOR>, pristupljeno, 15. svibanj 2017.

operacije usmjerene na oslobođenje područja vitalnih za normalno funkcioniranje. Navodim samo neke. Akcijom *Miljevci* (lipanj 1992.) oslobođeno je više sela zapadno od Drniša, između Čikole i Krke s površinom od oko 150 četvornih kilometara, akcijom *Maslenica* (siječanj 1993.) bliže i dublje zadarsko zaleđe od Zemunika do Maslenice u ukupnoj površini od oko 300 četvornih kilometara. Akcijom *Medački džep* u Lici (rujan 1993.) oslobođeno je oko 100 četvornih kilometara.²⁷

Tijekom 1995. provedene su dvije krucijalne akcije HV-a. Akcijom *Bljesak*, provedenom 1. i 2. svibnja je za svega 31 sat čitava Zapadna Slavonija (s oko 500 četvornih kilometara) bila oslobođena. Oslobodilačkom akcijom *Oluja* (od 4. do 7. kolovoza) u roku od 84 sata oslobođeni su sjeverna Dalmacija, istočna Lika, Kordun i Banija u ukupnoj površini od 10 400 četvornih kilometara.²⁸

Srbi u Hrvatskoj, ekonomski i vojno totalno poraženi nisu bili sposobni pružati otpor u budućoj vojnoj akciji kojom bi se oslobodila istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem. Zbog toga je Erdutskim sporazumom potpisanim 12. studenog 1995. odlučeno da će to područje mirnom reintegracijom pripasti Republici Hrvatskoj. Završetkom tog procesa 15. siječnja 1998. Republika Hrvatska konačno je uspostavljena u republičkim granicama u okviru kojih je bila prije izbivanja Domovinskog rata.

Hrvatska je u razdoblju 1991. - 1995. oslobođena u obrambenom ratu, ratu koji joj je nametnut i koji je proizveo mnogobrojne probleme na ekonomskom, socijalnom, zdravstvenom, političkom i inom planu. Brojni nemili događaji, civilne žrtve, ogromna materijalna šteta, izbjeglice i prognanici, ratni zločini s obje strane i ljudske sudbine koje su iz korijena promijenjene, ostat će veliki teret budućih srpsko-hrvatskih odnosa.

²⁷ Šetić, Nevio, *Ostvarenje suvremene hrvatske države*,..., 294.

²⁸ Isto, 304.

3. Istra uoči demokratskih promjena

3.1. Istra u osamdesetima

Istra je u razdoblju od 1943.²⁹ do 1991. bila u sastavu SR Hrvatske³⁰, koja je pak bila savezni dio SFRJ. Raspad te tvorevine dočekala je kao dio Zajednice općine Rijeka, tako da se Istru u dnevnom tisku toga doba često spominje u kontekstu istarsko - primorsko - goranske regije.

Krajem 80-tih godina prošloga stoljeća Istra je bila podijeljena na sedam općina. Najveća općina bila je Pula s 574 km², slijedile su općine Pazin (532 km²), Labin (386 km²), Buje (368 km²), Poreč (350 km²), Buzet (319 km²) i Rovinj (291 km²).³¹ Prema posljednjem jugoslavenskom popisu stanovništva iz 1991. godine najviše je stanovnika očekivano živjelo u pulskoj općini (85 326), a najmanje u općini Buzet (7 439). U Istri je tada (područje današnje Istarske županije) na 2 820 km² živjelo 204 339 stanovnika.³² Prema popisu iz 1991. u Istri (područje osam općina, uključujući općinu Opatija) je bilo 135 170 ili 57,7 % Hrvata, 15 627 ili 6,7% Talijana i 3 671 ili 1,6% Slovenaca. Pripadnika ostalih naroda ili narodnosno neopredijeljenih bilo je 79 677, a u toj skupini najbrojniji su bili regionalno izjašnjeni (tzv. Istrani). Regionalnu je odrednicu bitnijom od narodnosne smatralo 37 654 stanovnika ili 16,1% ukupnog pučanstva Istre. Toliki udio regionalaca nije zabilježen niti u jednom drugom dijelu Hrvatske, štoviše, takvo izjašnjavanje u drugim je dijelovima Hrvatske bilo posve rubno.³³ Prema popisu iz 1991. na području današnje Istarske županije živjelo je 9 754 ili 4,8 % Srba.³⁴ Srbi su, dakle, na ovom prostoru bili prilična manjima, što je vrlo bitan podatak ako se u obzir uzme činjenica da su krajevi Hrvatske u kojima su činili većinu ili su živjeli u velikom broju postali centri pobune tijekom Domovinskog rata (područje istočne i zapadne Slavonije, Korduna, Banije, Like i dalmatinskog zaleđa).

²⁹ Istra je do 1943. bila dio Kraljevine Italije. U rujnu iste godine donesene su tzv. Pazinske odluke kojima je Istra prvi put u povijesti priključena matici zemlji - Hrvatskoj.

³⁰ Od 8. svibnja 1944. do 26. veljače 1946. Federalna Država Hrvatska, od 26. veljače 1946. do 7. travnja 1963. Narodna Republika Hrvatska, od 7. travnja 1963. do 25. lipnja 1990. Socijalistička Republika Hrvatska.

³¹ Janko, Petar Pino, *O Istri i istrijanstvu je riječ*, C.A.S.H., Pula, 1997., 93.

³² *Prepolovljena Istra*, Glas Istre, 3. ožujak 1995., 20.

³³ Klemenčić, Mladen i suradnici, *Promjene narodnosnog sastava Istre*, Prostorna analiza popisnih podataka 1880. - 1991., u *Društvena istraživanja*, Zagreb 6-7/god. 2 (1993.), br. 4-5, 607.

³⁴ Tomaić, Tatjana, *Istarski regionalizam: Politika identiteta IDS-a 1990. - 2003.*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2017., 14.

Istra je u svom razvitku u drugoj polovici 20. stoljeća postigla značajne rezultate povećavši svoj udio u ostvarenom društvenom proizvodu Hrvatske sa 4,9% u 1971. godini na 6,0% u 1989. godini, uz povećanje udjela u ukupnom broju stanovnika sa 4,0 na 4,3% u razdoblju od 1971. do 1991. Pritom je udio površine Istre u površini Hrvatske 4,9%. Od 1971. do 1989. godine Istra je povećala svoj udio u ostvarenom društvenom proizvodu za 1,0, a u ukupnom broju zaposlenih SRH za 0,2 postotnih poena.³⁵ Istra je primjerice 1988. ostvarivala udio od 6,21% u ukupnom društvenom proizvodu Hrvatske, 1990. 5,95%, a 1991. 6,28%.³⁶

Gospodarske strukture Istre i cjeline Hrvatske posebno se razlikuju s obzirom na udio tercijarnog sektora u ostvarivanju ukupnog društvenog proizvoda. Industrija je bila podjednako zastupljena u strukturi društvenog proizvoda privrede Istre i SR Hrvatske, dok su djelatnosti poljoprivrede i ribarstva te prometa i veza manje zastupljene, a djelatnosti ugostiteljstva i turizma znatno više, čime je ta djelatnost Istre ostvarivala oko 18% ukupnog društvenog proizvoda ugostiteljsko - turističke djelatnosti Hrvatske.³⁷

U privrednoj strukturi Istre u 1989. godini prevladavaju industrija, trgovina te turizam i ugostiteljstvo. Poljoprivreda i ribarstvo izgubili su nekadašnje značenje, ali i djelatnost ugostiteljstva i turizma smanjuje svoj udio u društvenom proizvodu, posebno nakon 1988. kada počinju negativni trendovi razvitka ove djelatnosti.³⁸

Razina bruto domaćeg proizvoda (BDP) po stanovniku za područje Istarske županije 1990. godine, po vrijednosnim cijenama iz 2009. godine, bila je 82 074 kune.³⁹ Jedino je područje grada Zagreba imalo veći BDP - 97 976 kuna po stanovniku.

Industrija je bila prisutna u Puli preko brodogradilišta, tvornice cementa, građevinskih materijala, stakla i proizvodnje tekstila, obuće i prehrambenih materijala. Brodograđevna industrija je na dominantnom mjestu. *Uljanik* je tijekom osamdesetih

³⁵ Kopal, Marija i suradnici, Gospodarska slika i naznake gospodarskog razvitka Istre, u *Društvena istraživanja*, Zagreb 6-7/god. 2 (1993.), br. 4-5, 731.

³⁶ Isto, 732.

³⁷ Isto, 731.

³⁸ Isto, 732.

³⁹ Turčić, Ivan, *Bruto domaći proizvod Republike Hrvatske po županijama i regijama 1990., 2000. i 2009. godine*, file:///C:/Users/Student/Downloads/turcic.pdf, pristupljeno 28. ožujak 2017.

(uostalom kao i danas) bio najveći radni kolektiv na poluotoku. U brodogradilištu je 1990. radilo 8 200 djelatnika, ne uključujući kooperante.⁴⁰ Sredinom osamdesetih *Uljanik* je bio najveće hrvatsko i jugoslavensko brodogradilište s organiziranim metaloprerađivačkim kompleksom koji je objedinjavao proizvodnju brodskih motora, električnih strojeva i uređaja te brodske opreme i kontejnera.⁴¹ Brodovi proizvedeni u *Uljaniku* plovili su pod svim morima i pod različitim zastavama. Uljanik je tada bio jedno od rijetkih brodogradilišta koje je proizvodilo tzv. mamut brodove kao što su *Berge Istra* (225 000 BRT) i *Mery Koch* (265 000 BRT). Tvornica cementa *Giulio Revelante* (postoji od 1926.) proizvodila je visokokvalitetne vrste cementa, taljeni i bijeli, na osnovi vlastite tehnologije, koje je izvozila u mnoge zemlje Europe i SAD.⁴² Građevno poduzeće *Istra* bilo je nositelj stambene, turističke i poslovne izgradnje. Tvornica stakla *Boris Kidrič* do pretvorbe u devedesetima proizvodila je specijalno staklo namijenjeno laboratorijskoj upotrebi. Trikotaža *Arena* i tvornica obuće (posebice sportske *Convers*) uspijevale su, iako s određenim problemima, plasirati svoje proizvode na inozemno tržište. Od ostalih tvornica u pulskoj općini izdvajaju se *Tvornica plinobetona Siporeks*, *Tvornica radijatora i cisterna Tehnomont*, *Tvornice okova i pribora Sergio Dobrić*, zatim *Bojoplast*, tvornica plastičnih žbuka i drugih materijala za završne radove u građevinarstvu.⁴³

Na području labinske općine koja je poznata po svojoj dugogodišnjoj rudarskoj tradiciji isticali su se *Istarski ugljenokopi Tupljak*, posljednje rudarsko poduzeće u Hrvatskoj, zatim *Tvornica plastičnih plovila Adria*, *TILA* (Tvornica igračaka Labin), te *Tvornica poljoprivrednih strojeva*.⁴⁴ Labinska općina najviše će osjetiti promjenu društvenog uređenja, te će mnoge od ovih tvornica nakon demokratskih promjena i uvođenja tržišnog gospodarstva proći kroz svojevrsnu katarzu.

Nositelji industrije pazinske općine bili su *Puris*, proizvođač i prerađivač purećeg mesa, te kemijsko tekstilna industrija Pazin, popularna *Pazinka*. Najpoznatije tvornice na buzetskom području bile su *Buzetska pivovara* koja se nalazila u sklopu poduzeća *Union Ljubljana*, te koparski *Cimos* koji je svoje dvije podružnice imao u Buzetu i Roču. Područje općina Buje, Poreč i Rovinj uvijek je nekako tradicionalno

⁴⁰ *U Novu Godinu s 800 radnika manje*, Gl, 11. siječanj 1994., 9.

⁴¹ Bertoša, Miroslav i suradnici, *Pula: Tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., Pula, 2005., 333.

⁴² Isto, 334.

⁴³ Isto, 335.

⁴⁴ <http://www.istrapedia.hr/hrv/1538/gospodarstvo/istra-a-z/>, pristupljeno 27. travanj 2017.

bilo okrenuto turizmu, no nezaobilazni industrijski pogoni na ovom području su *Drvoplast* iz Buzeta te posebno *Digitron* iz Buja, nekadašnji pionir računalne i elektronske industrije na području cijele Jugoslavije. Nikako ne treba zaboraviti ni *Tvornicu duhana Rovinj (TDR)*, te *Mirnu*, tvornicu za preradu ribe. Uz ove kapitalne industrijske komplekse bilo je tu i onih manje eksponiranih, ali izuzetno značajnih za istarsko gospodarstvo kao i zaposlenost istarskog čovjeka.⁴⁵

Navedene tvornice će kroz faze pretvorbe i privatizacije tijekom devedesetih imati različitu sudbinu. Neke će proći svoju agoniju (financijske poteškoće, drastično smanjenje broja djelatnika), druge će uz pomoć stranog kapitala biti uspješno dokapitalizirane i modernizirane, dok će treće potpuno propasti. Generalno, svi će pogoni tijekom devedesetih smanjiti broj radnika. Njihova sudbina nakon promjene društvenog uređenja bit će detaljnije obrađena u naknadnim poglavljima.

Predratne 1990. udio istarskih općina u društvenom proizvodu Istre bio je sljedeći: najveći udio ostvarivala je općina Pula (32,19%), slijedile su općine Poreč (15,78%), Rovinj (14,11%), Buje (13,70%), Labin (12,01%). Na posljednjem su mjestu bile općine Pazin (8,58%) i Buzet (3,64%). Pojedini dijelovi Istre imaju uspostavljene bitno različite gospodarske strukture budući da se dotadašnji razvitak istarskog prostora temeljio na razvoju turizma pretežno na zapadnoj obali, industrije i dijelom turizma na istočnoj obali Istre te tradicionalnih industrijskih grana i primarnih djelatnosti u unutrašnjosti Istre.⁴⁶

Iako je industrija bila najzastupljenija gospodarska grana u ukupnom gospodarstvu Istre, turizam je bio glavni pokretač razvoja te glavni generator BDP-a. Potkraj 80-tih godina prošloga stoljeća Istra je ostvarivala rekordne rezultate u turizmu, rezultate koje će dostići tek tijekom drugog desetljeća 21. stoljeća. Godine 1987. Istru je posjetilo 2 419 500 gostiju koji su ostvarili 21 779 500 noćenja, odnosno 32% cjelokupnih noćenja u Hrvatskoj.⁴⁷ Sljedeće godine (1988.) Istru je posjetilo 2 446 600 gostiju koji su ostvarili 21 827 200 noćenja, odnosno 32,4% na republičkoj razini. Bile su to zapravo dvije rekordne turističke godine u socijalističkoj

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Kopal, Marija i suradnici, *Gospodarska slika...*, 732.

⁴⁷ Akilić, Edi, *Turizam Istre u brojkama*,

http://www.istra-istria.hr/fileadmin/dokumenti/turizam/TurizamStatistika_2012.pdf, pristupljeno 28. veljače 2017.

Hrvatskoj. Godine 1989. Istru je posjetilo 2 262 500 turista ostvarivši 19 814 700 noćenja, odnosno 32% ukupnih noćenja SRH. Konačno, predratne 1990. Istru je posjetilo 2 094 000 gostiju, ostvarivši 17 467 400 noćenja, odnosno 33,3% ukupnih noćenja u Hrvatskoj. Istra je dakle krajem osamdesetih ostvarivala trećinu ukupnih noćenja SRH.⁴⁸

Vodeća po dolascima i noćenjima turista bila je općina Poreč (1987. zabilježeno je 807 400 dolazaka i 7 972 000 noćenja turista, 1988. 814 400 dolazaka i 7 840 700 noćenja, 1989. 744 800 dolazaka, 6 902 500 noćenja, a 1990. 739 200 dolazaka i 6 637 800 noćenja).⁴⁹ Tradicionalno je druga po turističkom prometu bila bujska općina (osim 1990. kad ju je prestigla općina Pula). Godine 1987. na području općine Buje zabilježeno je 581 200 dolazaka i 5 522 400 noćenja, 1988. 596 400 dolazaka i 5 573 500 noćenja, 1989. 552 100 dolazaka i 5 109 000 noćenja, 1990. 463 800 dolazaka i 3 637 900 noćenja. Po turističkim dolascima i noćenjima za razdoblje 1987.-1990. nakon općina Poreč i Buje slijedile su općine Pula, Rovinj, Labin, Buzet i Pazin.⁵⁰

Prevladavali su strani gosti, a najbrojniji po dolascima za razdoblje 1989. – 1990. bili su Nijemci, Talijani i Austrijanci (Slovenci su do sezone 1992. smatrani domaćim gostima), dok su najviše noćenja ostvarivali redom Nijemci, Talijani, Nizozemci i Britanci.⁵¹ Vodeća turistička poduzeća tog vremena bila su: pulski *Arenaturist*, *Laguna Poreč*, *Istraturist Umag*, *Jadranturist Rovinj*, te istoimeno poduzeće iz Rapca. Krajem osamdesetih Istra nije imala turistički objekt kapaciteta 5 zvjezdica, a najrašireniji smještajni objekti bili su kampovi. Za razliku od danas kada se istarski turizam sve više okreće gostima više i visoke kupovne moći, krajem osamdesetih uglavnom se temeljio na takozvanim mamut hotelima, namijenjenim, u prvom redu, masovnom turizmu.

Iako je Istra iz navedenih podataka bila jedna od najrazvijenijih dijelova Jugoslavije, a Istra i hrvatsko primorje njeno najrazvijenije turističko područje, postojale su određene razlike i na samom poluotoku. U prvom je redu evidentna razlika bila između priobalnih općina (pogotovo onih na zapadnoj obali Istre) i onih u

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

unutrašnjosti. Turizam je jednostavno bio djelatnost koja je stvarala osjetnu razliku. Tako su unutrašnje općine (Buzet i Pazin) bile na posljednjem mjestu po svim gospodarskim pokazateljima što sugeriraju prethodno navedeni podatci.

Kako je prema jugo-komunističkoj ideologiji svojevrsni cilj bio stvaranje proletarijata, odnosno stanovništva koje će raditi u gradskim tvornicama i živjeti u stanovima, unutrašnji je dio Istre u drugoj polovici 20. stoljeća zahvatio izraziti depopulacijski proces. Mnogi su, odlazeći u gradove u potrazi za poslom, napustili svoja ognjišta. Oni koji su ostali najčešće su radili u prije spomenutim tvornicama, a većina se dodatno bavila poljoprivredom, koja se po zaradi nije mogla mjeriti s turističkom tvornicom novaca. Tek će krajem 20. stoljeća početi značajnije obnavljanje starih kuća u okvirima sve jačeg razvoja seoskog, ruralnog turizma.

Sljedeći evidentni problem Istre bio je onaj infrastrukturne prirode, koji je opet ponovno do izražaja dolazio u centralnoj Istri. Primjerice, oko 60% površina općine Pazin nije imalo vodu, odnosno 40% stanovništva općine nije imalo vodu iz vodovoda.⁵²

U dotadašnjem razvitku Istre nedovoljno se vodilo računa o kompatibilnosti i komplementarnosti razvitka pojedinih djelatnosti (posebno turizma, poljoprivrede i industrije), što se negativno odrazilo na razvitak svake pojedine djelatnosti. Tako se turističko - ugostiteljska djelatnost, pored osnovnog problema zastarjelosti turističkog proizvoda, danas suočava i s problemom infrastrukture - nedovoljno pripremljene za turizam. Naime, nekontrolirana i pretjerana gradnja smještajnih kapaciteta, bez sukladnog organiziranja i prateće infrastrukture na zapadnoj obali Istre, uzrokuje opću nestašicu vode u Istri u ljetnim mjesecima. S druge strane, unutrašnjost istarskog poluotoka s izuzetnim prirodnim potencijalima za razvitak alternativnih vrsta turizma i njegovih pratećih djelatnosti, poljoprivrede i proizvodnje zdrave hrane te vodoprivrednim potencijalima gospodarski zaostaje i demografski posustaje, dok razvojni potencijali ostaju neiskorišteni.⁵³ Ovo je, uz ekonomske probleme većine istarskih poduzeća (financijske i kadrovske) te jugoslavensku krizu, koja će u početku biti političke naravi, a zatim prijeći u otvoreni rat, bila općedruštvena situacija u Istri prije početka Domovinskog rata.

⁵² *U interesu Pazina, Istre i Hrvatske*, GI, 9. listopada 1992., 5.

⁵³ Kopal, Marija i suradnici, *Gospodarska slika...*, 731.

3.2. Istra u predvečerje Domovinskog rata

Jedan od ključnih događaja u procesu stvaranja suvremene hrvatske države bili su prvi višestranački izbori, koji su se održali u travnju i svibnju 1990. godine. Biral se po starom modelu, uz izrazito složen izborni sustav. On je izrađen još za vladavine Saveza komunista na način za koji se mislilo da bi najviše mogao pogodovati stranci na vlasti - naime, smatralo se da se nijedna od novoformiranih opozicijskih stranaka neće afirmirati u biračkom tijelu u tolikoj mjeri da bi mogla dobiti više glasova od Saveza komunista, za koji se računalo da ima stabilno biračko tijelo, odnosno da bi mogao dobiti četvrtinu ili čak trećinu glasova.⁵⁴ Na republičkoj razini glasalo se za tri saborska doma - za Društveno političko vijeće (80 zastupnika), Vijeće općina (116 zastupnika) i Vijeće udruženog rada (160 zastupnika).⁵⁵ Prvi izborni krug održan je 22. i 23. travnja, a ukoliko nitko od kandidata ne bi osvojio više od 50% glasova (12 001 glas), glasovanje se trebalo ponoviti u drugom krugu, 6. i 7. svibnja. Suprotno glasačkom sustavu koji je stvorio SKH, na izborima je pobijedio HDZ osvojivši 42% glasova, odnosno 205 od ukupno 356 mjesta ili 57, 6%.⁵⁶

Međutim, izborni rezultati u Istri pokazali su drugačiju tendenciju od ukupnih izbornih rezultata. Na području današnje Istarske županije, na prvim višestranačkim izborima, u tri izborne jedinice (Poreč, Pula, Labin) pobijedile su lijeve stranke. U Poreču i Labinu pobijedio je SKH-SDP, dok je u izbornoj jedinici Pula pobijedila koalicija SDP-SKH i Socijalistička stranka Hrvatske (SSH).⁵⁷ U Istri se tako nije dogodio ni scenarij prema kojem se u izbornim jedinicama s pretežno hrvatskim stanovništvom glasa za HDZ, kao ni scenarij u kojem se u izbornim jedinicama s pretežno srpskim stanovništvom glasa za lijevo orijentirane stranke. S obzirom da su se na prvim višestranačkim izborima birale i općinske političke garniture, na tim su izborima također pobijedili kandidati lijevih stranaka. Zanimljivost je svakako općina Pazin gdje je pobijedila Koalicija narodnog sporazuma (KNS) sastavljena od Hrvatske demokratske stranke i Istarske pučke stranke.

⁵⁴ Isto, 511.

⁵⁵ *Kandidati trče drugi krug*, Gl, 29. travanj 1990., 3.

⁵⁶ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest...*, 511.

⁵⁷ Klemenčić, Mladen, *Izbori u Hrvatskoj 1990 - elektoralnogeografska analiza odabranih primjera*, file:///C:/Users/Student/Downloads/Klemencic.pdf, pristupljeno 13. travanj 2017.

Kako se rezultate političkih izbora može komentirati samo na temelju određenih teza, i u slučaju Istre može ih se navesti nekoliko. Istra je prvi put u svojoj povijesti priključena Hrvatskoj 1943. godine tzv. Pazinskim odlukama. Nakon tih zbivanja počinje masovni prelazak istarskih vojno sposobnih ljudi u partizane. Iako su Churchill i Tito načelno dogovorili da će se o sudbini Istre (kome bi trebala pripasti) raspravljati nakon završetka Drugoga svjetskoga rata, IV. armija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) je u naletu ovaj prostor od Nijemaca oslobodila vojnim putem. Time je Istru Jugoslavija i praktično priključila sebi, odnosno tadašnjoj Federalnoj Državi Hrvatskoj. Kako se jugoslavenska državna vlast nakon Drugog svjetskog rata personalizirala s antifašizmom, koji je zapravo omogućio da se Istra oslobodi, prvo fašističke Italije, a nakon njene kapitulacije i nacističke Njemačke, ne čudi da je vjerojatna simbioza antifašističke prošlosti Istre i Saveza komunista kao stranke, jedan dio birača usmjerio da glasaju upravo za njih.

Razlozi drugačijeg odabira glasača ovog dijela spram ostatka Hrvatske leže i u nekim regionalnim posebnostima.⁵⁸ Glavne gospodarske grane, turizam u Istri i lučko industrijske funkcije u Rijeci, gdje je također pobijedio SKH, bitno utječu na strukturalna obilježja stanovništva i čitavu regiju upućuju na veću otvorenost k susjednim regijama, u prvom redu k Italiji. Stoga je tu manje značenje imao nacionalni program stranaka, a veću potporu dobio je lijevi blok koji se u vrijeme izbora pozivao na tada započete reforme savezne vlade koje su bitno pogodovale upravo razvijenijim regijama i barem u predizbornom procesu jače naglašavale gospodarsku problematiku.

Treba spomenuti i netaktičnost HDZ-a, koji će, pokazati će se kasnije, i pobijediti na izborima, ali će se izjave dr. Franje Tuđmana izrečene na stranačkom skupu u Pazinu kolektivno usaditi u svijest Istrana te će kasnije postati ishodišta novonastalog Istarskog demokratskog sabora (IDS) za prepucavanja sa službenim Zagrebom. Naime, dr. Franjo Tuđman je na dotičnom skupu pred oko 1 500 okupljenih (*svega oko 300 stalno je pljeskalo i skandiralo Franjo, a oko njih je bio prazan prostor, pa onda masa radoznalaca što je na uvrede odgovarala zviždanjem*) izjavio *jer ovo je prvi skup gdje me nisu dočekale hrvatske zastave, najavivši i*

⁵⁸ Isto, 103.

*traženje druge zemlje za život jer, kako je rekao okupljenima, morate shvatiti da je ovo hrvatska zemlja.*⁵⁹

Dok se je u Hrvatskoj i Sloveniji slavila izborna pobjeda i poraz komunista, JNA je razoružala njihove Teritorijalne obrane. Razoružanje je počelo naredbom načelnika Generalštaba (glavni stožer) oružanih snaga SFRJ od 14. svibnja 1990.⁶⁰ Bila je to posljednja u nizu naredaba u tijeku dvomjesečnih priprema u kojima su osim JNA sudjelovali republički i pokrajinski stožeri TO i republički sekretarijati za narodnu obranu. Razoružanje je bila dobro planirana operacija koja je, bar u početnoj etapi, izgledala utemeljeno. Prema odluci Predsjedništva SFRJ iz godine 1989. počelo je smanjenje TO-e u svim republikama i pokrajinama, dovevši do pojave viška oružja i druge vojne opreme, što je bio ozbiljan problem za smještaj, čuvanje i održavanje. S približavanjem izbora to se je učinilo još aktualnijim pa je načelnik Generalštaba oružanih snaga SFRJ 1. veljače 1990. naredio da se do kraja travnja 1990. iz postrojba i stožera TO republika i pokrajina u pozadinske baze JNA povuku *sve količine naoružanja i municije, koje preteču po formaciji, odnosno koje su prijavljene kao višak*. Republički i pokrajinski TO uz to su bili dužni povući i dio oružja koji su ustupili sekretarijatima za narodnu obranu za naoružavanje civilne zaštite i službe motrenja i obavještavanja. Iz naredbe su izuzete samo postrojbe veze na razini republika i općina. Zatim je Generalštab oružanih snaga 14. ožujka 1990. naredio zapovjedništvima vojnih oblasti da na području svoje mjerodavnosti osiguraju oružje i streljivo u skladištima izvan JNA te da ga u slučaju izvanrednih prilika preuzmu i čuvaju. Na vojnome savjetu (vijeće) Saveznog sekretarijata za narodnu obranu (SSNO), održanu 17. travnja 1990., Kadrijević je usmeno naredio zapovjednicima vojnih oblasti i zapovjednicima TO republika i pokrajina da zajednički procijene svaki objekt u Jugoslaviji i da u svakom konkretnom slučaju *gdje naoružanje i municija nisu potpuno obezbeđeni, poduzmu mjere za njihovo sigurno čuvanje u skladu s postojećim propisima*. Završni je čin bila spomenuta naredba načelnika Generalštaba Blagoja Adžića od 15. svibnja na temelju koje je Armija počela akciju razoružavanja Teritorijalne obrane.

⁵⁹ Tuđmanov šamar Istri, Gl, 13. travanj 1990., 2.

⁶⁰ Marijan, Davor, *Jugoslavenska narodna armija u ratu protiv Republike Hrvatske*, MORH, Zagreb, 2008., 76 - 77.

Oko 54% naoružanja TO-a u SFRJ čuvalo se u 785 skladišta i objekata JNA, dok je 46% bilo u 1 380 objekata izvan Armije.⁶¹ Oružje i oprema SR Hrvatske u području mjerodavnosti 5. vojne oblasti povučeni su iz 186 objekata izvan vojnih kompleksa i stavljeni pod nadzor JNA. Manji dio naoružanja i opreme ostao je pri nekoliko poduzeća i općinskih štabova TO-a.

U Istri je svaka općina (bilo ih je 7) imala svoje skladište Teritorijalne obrane. U nekim su se općinama, primjerice u Puli i Pazinu skladišta TO nalazila unutar vojarni JNA, odnosno u sklopu vojarne *Mlin* u Puli, dok je u sklopu pazinskog garnizona bilo skladište Štaba TO Pazin. Prema tome, JNA nije morala fizički oduzimati oružje tim dvjema općinama jer se to oružje već nalazilo unutar njihovih kompleksa. Nadalje, u Malom Lošinju je premještanje naoružanja izvršeno u studenom 1990., a u Labinu još kasnije.⁶² U vezi vremena i itinerara izvršavanja naredbe generala Adžića u Hrvatskoj, postoje neke indicije da se najprije krenulo u one općine (i ona skladišta) u kojima se izborni rezultati nisu poklapali sa željama naredbodavaca. Kad se je JNA u listopadu 1991. povlačila iz Pazina u Pulu, sa sobom je odnijela kompletno naoružanje. Premještanjem pazinskog garnizona, kompletno se naoružanje TO Istre nalazilo u vojarni na Muzilu, kamo je premješteno iz vojarne *Mlin*. Oružje TO Istre, količine otprilike 150 tona, postat će jedno od glavnih zahtjeva pulskog pregovaračkog tima prema odlazećoj JNA. Nastavak ljeta 1990. bio je relativno miran, ali se je politička napetost u zemlji, kao i *balvan revolucija* kojom su Srbi blokirali prometnice na području Dalmacije, prilično odrazila na turističku sezonu koja je bila puno slabija od prethodne.⁶³

I početak 1991. protekao je u Istri u znaku mira, međutim, nakon 9. svibnja iste godine počele su prve napetosti. Toga je dana na nogometno igralište u Medulinu ispaljeno pet granata iz zrakoplova tipa G4 Super Galeb u trenutku kad su trenirali pioniri Nogometnog kluba *Medulin* te je pritom lakše ozlijeđen jedan dječak.⁶⁴ Dana 19. svibnja 1991., u emocionalno veoma naelektriziranoj atmosferi nakon krvava incidenta u Borovu selu, održan je referendum. Rezultat je potvrdio ono što se

⁶¹ Marijan, Davor, *Slom Titove Armije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008., 152.

⁶² Hrvatski fokus, Tjednik za kulturu znanost i društvena pitanja, www.hrvatski-fokus.hr/index.php/unutarnja-politika/13288-od-1991-do-2015-kako-je-armija-razoružala-hrvatsku, pristupljeno 15. travanj 2017.

⁶³ Akilić, Edi, *Turizam Istre...*, za usporedbu pogledati brojke za razdoblje 1987. - 1990. u prethodnom poglavlju.

⁶⁴ *Ispaljeno pet granata po igralištu*, GI, 10. svibanj 1991.,

unaprijed znalo: za suverenu i samostalnu Hrvatsku izjasnilo se 94,17 posto birača, odnosno za preustrojstvo federacije, što se svodilo na samostalnost.⁶⁵ I Istra se priključila ovoj tendenciji, što svjedoči o tome da su njeni stanovnici bili svjesni da Jugoslavija, kakva je postojala, postaje dio povijesti. Ovo je i svojevrsni odgovor na teze da Istra nije bila dovoljno hrvatska ili da stanovnici Istre ne žele samostalnu državu jer su ovim referendumom pokazali da nekakva buduća Srboslavija ne može biti nasljednik dotadašnje države.

Da je nešto trulo u dotadašnjoj Jugoslaviji pokazalo je ljeto 1991. Napadom JNA na Sloveniju krajem lipnja iste godine istarski turisti su se masovno razbježali.⁶⁶ Informacije o otežanom prijelazu granice prema Italiji i Austriji, a posebno o blokiranju prometnice iz Istre prema Sloveniji osjetno su zabrinule turističke radnike i njihove goste. Kada su odletjeli posljednji gosti iz Nizozemske i Velike Britanije, koji su tradicionalno u Istru dolazili zračnim putem, 3. srpnja zatvoren je pulski aerodrom, u prvom redu za civilni promet.⁶⁷ Tijekom sljedećih dana bit će ponovno otvoren, ali je u istom mjesecu, samo nekoliko dana poslije, konačno, do daljnjeg, zatvoren. Kako je već navedeno, broj turista u usporedbi s predratnom 1990. drastično je pao. Istru je tijekom sezone 1991. posjetilo samo 614 100 gostiju, ostvarivši 4 025 800 noćenja.⁶⁸ Ipak udio Istre u ukupnom turističkom prometu Hrvatske povećao se na 39,6%, što je ponajprije rezultat napetog predratnog stanja u konkurentskoj Dalmaciji. Već su tijekom srpnja započeli i prosvjedi pulskih majki usmjereni prema vodstvu JNA s zahtjevom da im se sinovi vrate.⁶⁹ Istog je mjeseca otkazan i najznačajniji ljetni kulturni događaj u Puli, Pulski filmski festival, a kao razlog se naveo prosvjed protiv nasilja.⁷⁰ U *Belom orlu*, listu Srpske svetosavske stranke, pojavili su se pak tekstovi u kojima se Ruža Petrović (narodna heroína iz Drugog svjetskog rata) prikazuje kao žrtva ustaša.⁷¹ U Pulu su tijekom kolovoza počele dolaziti prve izbjeglice. Na dan 7. kolovoza u Puli ih je zabilježeno 1 200.⁷² Kasnije istog mjeseca održan je

⁶⁵ Dukovski, Darko, *Povijest Pule: Deterministički kaos i jahači apokalipse*, Nova Istra, Pula, 2011., 376.

⁶⁶ *Turisti bježe*, GI, 28. lipanj 1991., 10.

⁶⁷ *Zatvoren pulski aerodrom*, GI, 3. srpanj 1991., 3.

⁶⁸ Akilić, Edi, *Turizam Istre...*, za usporedbu pogledati brojke za razdoblje 1987. - 1990. u prethodnom poglavlju

⁶⁹ *Vratite nam naše sinove*, GI, 5. srpanj 1991., 8.

⁷⁰ *Otkazan filmski festival*, GI, 27. srpanj 1991., 1.

⁷¹ *Gnusne obmane Belog orla*, GI, 31. srpanj 1991., 14.

⁷² *U Puli - 1 200 izbjeglica*, GI, 7. kolovoz 1991., 6.

Humanitarni koncert u Areni za pomoć izbjeglima.⁷³ Nakon incidenta u svibnju, drugi se incident dogodio 20. kolovoza, kada je u kratkome vremenskom razmaku jedna granata pala u blizini groblja u mjestu Pomer, a druga u autokampu *Medulin*.⁷⁴ Pri incidentu nije bilo ozlijeđenih. U oba slučaja do incidenta je po službenom priopćenju JNA, došlo zbog *nenamjernog samoopaljenja topa*.⁷⁵ Istarski regionalni krizni štab već je u kolovozu obavještavao da u Istri, JNA sve češće servisira topove, kontrolira vojnu opremu, uvježbava vojna gađanja, zaposjeda mjesta na poligonima i vrši druge radnje kojima demonstrira silu.⁷⁶ Također, građani Pule, sve više uznemireni, prosvjedovali su zbog niskih letova nad gradom i selima te nepotrebnog probijanja zvučnog zida nad kopnom.

No, Istra je već tada bila spremna na obranu jer su do sredine kolovoza formirane jedinice redovnog i pričuvnog sastava policije. Ustrojene su i jedinice ZNG-a iz nekadašnje brigade TO *Joakim Rakovac* koje su doprinijele osnivanju 119. brigade buduće HV-e koja je nastala 7. rujna po nalogu Zapovjedništva ZNG-a. Osnovani su i regionalni i općinski krizni štabovi (KŠ) te nenaoružani dobrovoljački odredi Narodne zaštite. Prvi je takav odred u Istri osnovan u Puli 16. srpnja.⁷⁷ Ovi odredi su bili zaštitno obrambene naravi, a njihovo aktiviranje ovisilo je o mogućem ugrožavanju teritorijalnog integriteta, ustavnog poretka, ljudi i imovine. I suradnja među općinama Istre bila je relativno dobro koordinirana. U svakoj općini izabran je predsjednik Kriznog štaba koji je blisko surađivao s komandantom TO-e, zapovjednikom policijske postaje, sekretarom sekretarijata narodne obrane te komandantom ZNG-a. Stožeri su odmah počeli s pripremama planova blokade JNA, planova miniranja, stavljanja pod kontrolu evidencije novaka, izvlačenja hrvatskih mladića iz redova jugoslavenske vojske, priprema skloništa i čuvanja vitalnih objekata na istarskom poluotoku.⁷⁸ Sekretarijati su od lokalnog servisa koji je provodio novačenje za JNA postali sila koja je značajno pridonijela neovisnosti RH preko svoje uloge u formiranju prvih hrvatskih vojnih postrojbi. Ukratko, suradnja SNO s JNA trajala je sve do srpnja 1991., nakon čega ove službe počinju pomagati

⁷³ *Pula velikog srca*, Gl, 11. kolovoz 1991., 8.

⁷⁴ *Drugo vatreno krštenje*, Gl, 22. kolovoz 1991.,

⁷⁵ *Istra na nišanu samoopaljenja tzv. JNA*, Gl, 23. kolovoz 1991., 2.

⁷⁶ *Strah se uvlači u domove*, Gl, 24. kolovoz 1991., 1.

⁷⁷ *Osnivanje dobrovoljačkih odreda*, Gl, 17. srpanj 1991., 5.

⁷⁸ www.glasistre.hr/vijesti/pula-istra/prije-tocno-21-godine-pulu-napustila-jugo-vojska-369606, pristupljeno, 20. travanj 2017.

prebjezima iz JNA i sudjelovati u formiranju ZNG-a i drugih vojnih postrojba u Istri.⁷⁹ Svi su ovi događaji bili uvertira za ono što će se u Istri događati ujesen 1991. JNA koja se je otvoreno svrstala na stranu Srbije, postajala je nepoželjan gost u Istri, duboko na hrvatskom teritoriju, pogotovo jer je pulski garnizon bio jedan od najjačih u dotadašnjoj SR Hrvatskoj.

⁷⁹ Majušević, Mladen, *Doprinos Istre u Domovinskom ratu u Hrvatskoj 1991. i 1992. - vojna komponenta*, file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/My%20Documents/Downloads/48_smallpdf_com.pdf, pristupljeno, 24. travanj 2017.

3.3. Jugoslavenska narodna armija u Istri – organizacija i planovi

U trenutku Titove smrti JNA je bila u teritorijalno-organizacijskom stanju kakvo je postavljeno pred kraj godine 1968.⁸⁰ Nakon Titove smrti savezni sekretar za narodnu obranu admiral Branko Mamula pokrenuo je preustroj oružanih snaga i sustava obrane. Cilj je preustroja bio osporiti mjesto Teritorijalne obrane, koja je prema vrijedećem Ustavu bila ravnopravna sastavnica JNA. Vojni je vrh strahovao da neke republike ne pretvore TO u republičku vojsku, stoga je osmišljena nova organizacija oružanih snaga pod imenom *Jedinstvo*. Ime je bilo sinonim za sve ono što je JNA željela postignuti: jedinstvo cijelog prostora Jugoslavije kao ratišta, jedinstvo oružanih snaga na ratištu, jedinstvo oružane borbe i jedinstvo zapovijedanja oružanim snagama. Od studenog 1987. do listopada 1988. trajao je prelazak Kopnene vojske s divizijske na korpusnu strukturu. Na kraju prosinca 1988. novoosnovana su zapovjedništva vojnih oblasti preuzela zapovijedanje postrojbama JNA od dotadašnjih zapovjedništava armija i Titogradskog korpusa Kopnene vojske. Time je JNA u potpunosti prešla na vojni sustav. Svi važni segmenti obrambenog sustava bili su u njezinim rukama, osim poslova novačenja, koje su 1. siječnja 1988. preuzele republike i autonomne pokrajine.⁸¹

Najveći je dio JNA, Kopnena vojska, po planu *Jedinstvo* organizirana u tri vojne oblasti. Spajanjem 1. i 7. armije nastala je 1. vojna oblast sa Zapovjedništvom u Beogradu i pojasom mjerodavnosti u Bosni i Hercegovini (bez šireg bihačkog područja), Vojvodini, Slavoniji i Srbiji bez jugoistočnog dijela. Osim pristožernih (vojničkih) postrojba u svojem sastavu imala Sarajevski (4.), Banjalučki (5.), Novosadski (12.), Tuzlanski (17.), Kragujevački (24.) i Užički (37.) korpus, Zapovjedništvo obrane grada Beograda, Riječnu ratnu flotilu, 1. proletersku gardijsku mehaniziranu diviziju, 4 motoriziranu i 22. pješačku diviziju. Područje 2. i 3. armije i Titogradskog korpusa spojeno je u 3. vojnu oblast sa Zapovjedništvom u Skoplju sastava: pristožerne postrojbe, Titogradski (2.), Niški (21.), Bitolski (41.) Kumanovski (42.) i Prištinski (52.) korpus te 37. motorizirana divizija. Područje 5. i 9. armije spojeno je u 5. vojnu oblast sa Zapovjedništvom u Zagrebu. Osim pristožernih

⁸⁰ Marijan, Davor, *Jugoslavenska narodna armija u ratu...*, 56.-57.

⁸¹ Isto, 58.

postrojba 5. vojna oblast sastojala se je od Riječkog (13.), Ljubljanskog (14.), Mariborskog (31.) i Varaždinskog (32.) korpusa te 6. proleterske pješačke divizije.⁸²

Ratno zrakoplovstvo (RZ) i Protuzračna obrana (PZO) na novu je organizaciju prešlo još 1986., kada su osnovana tri korpusa koji su bili namijenjeni za potporu vojištima. Njihovi su redni brojevi odgovarali rednim brojevima vojišta kojima su trebali pružati zračnu potporu i zaštitu. Za potporu 1. vojnoj oblasti određen je 1. korpus, za 3. vojnu oblast 3. korpus, a za područje 5. vojne oblasti 5. korpus. Vojnopomorska oblast zadržala je postojeću organizaciju, sjedište joj je ostalo u Splitu, a teritorijalno se je proširila u Istri na račun 5. vojne oblasti. Sastojala se je od pristožernih postrojba, Flote, Kninskog (9.) korpusa i triju vojnopomorskih sektora kojima su sjedišta bila u Puli (5.), Šibeniku (8.) i Kumboru (9.). Pod izravnim zapovjedništvom SSNO ostali su školski centri, Gardijska motorizirana brigada, tri pukovnije veze, jedna inženjerska pukovnija, laka topnička pukovnija PZO, dio logističkih postrojba, jedan nastavni centar i nekoliko samostalnih bojna (divizijuna).⁸³

U Istri su bila stacionirana tri garnizona JNA. Na Bujštini je u sklopu JNA bila vojarna *Boris Kidrič* u Umagu, koja je bila napuštena krajem rujna 1990., zatim radar u Savudriji, dok je za vrijeme rata u Sloveniji u Petroviji bilo stacionirano 15 tenkova te 10 transportera s posadama, oklopni automobili i kamioni.⁸⁴ Za vrijeme sukoba u Sloveniji oni su blokirali ceste u Sečovlju i Dragonji.⁸⁵

U sklopu pazinskog garnizona JNA nalazilo se skladište Štaba TO Pazin, objekt u Bertošima, poligon na Lindaru, kasarna *Joakim Rakovac* i Dom JNA.⁸⁶ U Bertošima kraj Lindara nalazilo se 12 tenkova i 5 transportera te veći dio vojnika i časnika.⁸⁷

Pula je bila poseban slučaj. Zbog svog geopolitičkog položaja, klimatskih i uvjeta prehrane - Pula je još od doba Austro-Ugarske Monarhije bila snažna vojna baza.⁸⁸ Grad je naprosto bio načičkan vojnim objektima, zagušen mnoštvom vojnih

⁸² Isto, 59.

⁸³ Isto, 59.

⁸⁴ *Vojni objekti civilnim vlastima*, Gl, 30. listopad 1991., 4.

⁸⁵ *Tenkovi napuštaju Petroviju*, Gl, 27. kolovoz 1991., 1.

⁸⁶ *Vojna imovina na čuvanje općini*, Gl, 31. listopad 1991., 2.

⁸⁷ *Bježe ljudi iz okupatorske vojske*, Gl, 18. rujan 1991., 2.

⁸⁸ *KOS je kontrolirao sve*, Gl, 29. prosinac 1992., 5.

lica i njihovih obitelji. Simbolički, stanovništvo Pule bilo je podijeljeno u trećine. Trećina ljudi radila je u industriji, trećina u turizmu, trećina je bila u vojsci ili je s vojskom bila povezana. Njenu stratešku važnost po obrambeni sustav SFRJ potencirala je i blizina Brijuna, rezidencije jugoslavenskog predsjednika Tita. U Puli su, zbog Brijuna, bile stacionirane jake policijske i obavještajne snage.

Pula je bila sjedište 5. Vojnopomorskog sektora, 139. motorizirane brigade JNA, te 185. lovačko bombarderskog puka. Ukratko, u Puli je bilo stacionirano oko 12 tisuća vojnika, 10 ratnih brodova, više od 1 000 podmorskih mina težine 585 kilograma, 26 tisuća tona eksploziva, 56 tisuća tona streljiva, a i oružje TO bilo je pod ključem u vojarni na Muzilu.⁸⁹ Prema Marijanu Mužiniću, načelniku stožera 119. brigade HV-a, pulski garnizon brojao je između 6 i 8 tisuća vojnika, što se čini točnijom tvrdnjom s obzirom da je u SR Hrvatskoj tijekom 1991. bilo otprilike 25 tisuća vojnika.⁹⁰ I taj podatak govori o snazi ovog garnizona.

JNA je na pulskom području imala imovinu na čak 1 800 hektara, po čemu je bila grad s najviše vojnih objekata u SR Hrvatskoj.⁹¹ Hotel *Riviera*, sud i Vojna bolnica bile su neke od nekretnina u vlasništvu armije. U Istri je armija ukupno raspolagala s 139 vojnih objekata i otvorenim morem od Medulina do Barbarige.⁹² Napokon tu je bila i jedna od najjačih zrakoplovnih baza tzv. *Jugoslavenskog ratnog vazduhoplovstva* (JRV), gdje je danonoćno za akciju bilo spremno 40 - 45 zrakoplova tipa MIG-21 i Super Galeb, naoružanih i opremljenih bombama i raketama velike razorne moći.⁹³ Unutar garnizona Pula i na aerodromu djelovala je jaka Kontraobavještajna služba (KOS). Po mnogim vojnim analitičarima najveća opasnost za Pulu i Istru dolazila je od tzv. JRV jer su napadi iz zraka bili razrađeni do tančina, prilikom mnogobrojnih vježbi pilota za vrijeme školovanja u Puli.⁹⁴

Iako je područje Rijeke, Hrvatskog primorja i otoka, Istre, Gorskog kotara bilo izvan velikosrpskih planova, ostalo je u zoni interesa JNA. Cilj JNA bio je da ovo područje postane vojni protektorat (zona odgovornosti Riječkog korpusa i Vojno -

⁸⁹ www.glasistre.hr/vijesti/pula-istra/prije-tocno-21-godine-pulu-napustila-jugo-vojska-369606, pristupljeno 20. travanj 2017.

⁹⁰ Majušević, Mladen, *Doprinos Istre u Domovinskom ratu u Hrvatskoj...*, 446.

⁹¹ *Hotel Riviera i sud u vlasništvu Armije*, Gl, 19. studeni 1991., 4.

⁹² *Ponosan na nerazrušeni grad*, Gl, 21. prosinac 1992., 13.

⁹³ *KOS je kontrolirao sve*, Gl, 29. prosinac 1992., 5.

⁹⁴ *Pobjeda hrvatske mudrosti*, Gl, 17. prosinac 1992., 13.

pomorskog sektora Pula), a pregovorima za zelenim stolom odlučilo bi se bi li ta tampon zona ostala Jugoslaviji ili bi je Srbija ponudila Italiji, dok bi se Hrvatska, prema tom scenariju, svela na teritorij omeđen crtom Virovitica - Sisak - Karlovac - slovenska granica. Taj projekt Jugoslavenske armijske oblasti (JAO) Rijeke i Istre imao je naziv *Oaza mira* i predviđao je tri faze agresije: prva faza koja je u kolovozu 1991. već bila u tijeku) sačinjavala je obavještajno - sigurnosnu i psihološko - propagandnu pripremu te materijalno - tehničko osiguranje, druga faza bila bi sam čin agresije, dok bi treća faza podrazumijevala uspostavu jugoslavenske, zapravo prosrpske vlasti.⁹⁵

Jedan od autora Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti, srpski književnik, kasnije i predsjednik treće Jugoslavije, Dobrica Ćosić, na početku demokratskih promjena je za jednog posjeta Italiji izjavio da *ukoliko se Jugoslavija raspadne, Italija ima pravo povratiti Istru*. Zanimljivo je da je Ćosić još 1989. imao velikosrpski i pro-talijanski istup kada je izjavio *da je dio Dalmacije sa Zadrom zaista talijanski...*, te da je *kulturna, čak i civilizacijska nesreća činjenica koja je stigla nakon što su Istra, Dalmacija, Rijeka i otoci sjedinjeni s maticom zemljom Hrvatskom*.⁹⁶

⁹⁵ *Paklena oaza mira*, GI, 17. kolovoz 1991., 17.

⁹⁶ Šetić, Nevio, Franjo Tuđman i Istra, u Zbornik *Dr. Franjo Tuđman u okviru Hrvatske historiografije* (ur. Vijoleta Herman Kaurić), Zagreb, 2011., 420.

4. Istra u Domovinskom ratu

4.1. Počeci Domovinskog rata u Istri

JNA je rat u Hrvatskoj započela s planom njenog brzog zauzimanja. Predviđalo se da bi hrvatski otpor mogao trajati samo 10 do 20 dana, što su potvrđivale i analize NATO-ovih stručnjaka. Cilj je bio presjeći Hrvatsku na pet dijelova: ofenziva je krenula u zapadnoj Slavoniji, prema Virovitici, potom i prema Karlovcu, kako bi se izbilo na mađarsku, odnosno slovensku granicu. Napadnut je i Gospić s ciljem da se kod Karlobaga izbije na more. S istim ciljevima napadnuti su i Zadar i Šibenik, te na jugu Dubrovnik s dolinom Neretve kao krajnjim ciljem, pri čemu je pomagala i Jugoslavenska ratna mornarica (JRM).⁹⁷

Napadnu operaciju Komande 5. vojne oblasti na području Like i južnoga Korduna trebao je krajem rujna 1991. provesti Riječki korpus obranom vojarni u Rijeci i Delnicama, a potom probojem pravca Rijeka - Delnice - Vrbovsko - Slunj - Plitvice. Napadni pravac Plitvice - Rakovica - Slunj - Tušilović dodijeljen je taktičkoj skupini Banjalučkog korpusa koja je uz pomoć snaga JNA na poligonu Slunj trebala razbiti hrvatske snage na području Slunja i sudjelovati u borbama za Karlovac. Plan nije potpuno proveden jer se skupina potpuno raspala pa je Slunj neplanirano ostao najveći problem JNA na Kordunu, te je zauzet tek 17. studenog 1991.⁹⁸

Povoljan razmještaj glavnine mirnodopskih dijelova u području s većinskim srpskim stanovništvom omogućio je Kninskom korpusu pravodoban operativni razvoj. Krajem kolovoza i početkom rujna 1991. korpus je pojačan s dva oklopna i dva motorizirana bataljuna iz Beogradske i Skopske vojne oblasti, kao i s nekoliko tisuća pričuvnika JNA iz Srbije, uglavnom iz Šumadije, i manjim dijelom iz Crne Gore. Zračnu potporu korpus je dobio od dijelova 97. avijacijske brigade iz Mostara, 105. lovačko bombarderskog avijacijskog puka koji je iz Zemunika prebačen na zračnu luku Udbina, a sa zračne luke Pula angažiran je dio 98. avijacijske brigade s 274. lovačko bombarderskom avijacijskom eskadrilom iz Skopja.⁹⁹

⁹⁷ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest...*, 543.

⁹⁸ Marijan, Davor, *Slom Titove armije...*, 304.

⁹⁹ Isto, 306.

Gledano u cjelini uloga flote u agresiji na Hrvatsku bila je mala, pomogla je napade Kninskog korpusa na Zadar i Vojnopomorskog sektora Boka na Dubrovnik. Kod Dubrovnika je tek onemogućila opskrbu grada. Zahtjevniji pothvat, napad na Split iz Bračkog kanala 15. studenog nanio je veliku štetu gradu, no završio je neuspjehom i povlačenjem nakon što je hrvatsko topništvo oštetilo nekoliko brodova koji su ih napadali. Osim znatnog osipanja starješinskog sastava, razlog su bila i minska zaprječivanja ratne luke *Lora*, garnizona u Divuljama i ulaza u luku Ploče, što je Hrvatska ratna mornarica (HRM) provela u rujnu 1991., a to je udaljilo flotu od pomorskih baza na kopnu. Njezina uloga je više bila prijevozna, preseljavanje Riječkog korpusa i Vojnopomorskog sektora Pula u Crnu Goru i istočnu Hercegovinu.¹⁰⁰

Dakle, možemo zaključiti da je uloga Istre u općoj ofenzivi JNA na Hrvatsku bila sljedeća. Riječkom korpusu koji je trebao napasti šire karlovačko područje sa zapada te se spojiti s Banjalučkim korpusom koji je isti prostor napadao s istoka, trebale su pomoći jedinice JNA iz 5. VPS-a stacionirane na Bujštini i Pazinštini. Avijacija stacionirana u Puli trebala je pomoći kopnenim jedinicama JNA, prvo tijekom operacija u Sloveniji, a zatim i u Hrvatskoj. Nadalje, trebala je pružati zračnu potporu Kninskom korpusu. Kako je već spomenuto, uloga flote bila je mala, pa je desetak brodova stacioniranih u Puli na kraju poslužilo svrsi prevoženja vojne opreme iz Istre prema Baru, pokazat će se kasnije, jedinoj pravoj jugoslavenskoj ratnoj luci na Jadranu.

U atmosferi općeg rata, predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman je 12. rujna dao odobrenje za sukob odobrivši blokadu i napade na vojarnje. Blokada vojarni imala je dva cilja. Prvi je bio sprječavanje JNA da mirno napusti vojarnje i ne sudjeluje u napadima na hrvatske krajeve, a drugi da se uspješnom blokadom što više garnizona uspije natjerati na predaju, odnosno da im se oduzme oružje koje je Hrvatskoj bilo nasušno potrebno s obzirom na embargo oružja koji je nametnut Jugoslaviji. Istog dana počeo je djelovati i pulski Krizni štab. Za predsjednika je izabran predsjednik Izvršnog vijeća Skupštine općine Pula Igor Štoković. Njegovi glavni suradnici bili su predsjednik Skupštine općina Pula Luciano Delbianco te Radovan Juričić, predsjednik Komisije za primopredaju vojnih objekata. Šime Vidulin

¹⁰⁰ Isto, 311.

imenovan je pak predsjednikom regionalnog Kriznog Štaba. Tijekom djelovanja Krizni je štab neprestano bio u kontaktu s predsjednikom RH Franjom Tuđmanom, predsjednikom Vlade Franjom Gregorićem, potpredsjednicima Zlatkom Tomcem i Matom Granićem, ministrom vanjskih poslova Davorinom Rudolfom, načelnikom stožera HV-a Antunom Tusom te Stjepanom Mesićem, predsjednikom predsjedništva SFRJ, koje su upoznali sa situacijom na pulskom području.¹⁰¹ U razgovorima državnog vrha s predstavnicima pulskog Kriznog štaba, Istra je bila tek onoliko koliko je mogla biti. Naredba predsjednika je bila da se učini sve da ne dođe do razaranja Istre, odnosno do otvaranja novog bojišta.¹⁰² Pred pregovarače s pulskim garnizonom JNA postavljena su dva cilja. Prvi je bio da JNA mirno ode, a drugi da sa sobom ne uzme oružje Teritorijalne obrane Istre.¹⁰³

Početak kolovoza 1991. došlo je do promjena i u zapovjedništvu pulskog garnizona JNA. Dotadašnjeg zapovjednika kontraadmirala Marijana Pogačnika (Slovenca) zamijenio je kontraadmiral Vladimir Barović (Crnogorac), a kapetana bojnog broda Marka Kimeru (Hrvat) zamijenio je novi načelnik Štaba garnizona, kapetan bojnog broda Dušan Rakić (Srbin).

¹⁰¹ *Presudila je – hladna glava*, GI, 19. prosinac 1992., 14.

¹⁰² *Spašeno oružje teritorijalaca*, GI, 18. prosinac 1992., 12.

¹⁰³ *Pregovori sačuvali mir*, GI, 30. prosinac 1992., 12.

4.2. Razbuktavanje Domovinskog rata u Istri

Od kraja kolovoza i početkom rujna 1991. sve su češće i u sve većem broju građani Pule prosvjedovali protiv JNA. U noći s 2. na 3. rujna diljem Pule zalijepljeni su plakati i nacrtani grafiti s jasnim porukama uperenim protiv JNA i željom da ona što prije napusti Istru.¹⁰⁴ I u danima koji su slijedili, JNA je preko medija obavještavala građane da nema agresivnih namjera, da je za psihološko stanje u Istri kriva antiarmijska kampanja i lokalni mediji, prvenstveno *Glas Istre*, te da su odnosi s lokalnom vlašću i Kriznim štabom općine Pula vrlo dobri. Kao znak dobre volje i suradnje, Barović je dopustio članicama Bedema ljubavi - pokreta majki za mir da posjete vojnike u vojnim kompleksima na Muzilu, Katarini i vojnoj zračnoj luci.¹⁰⁵

Kao što sam već istaknuo 12. rujna 1991. diljem Hrvatske počele su blokade vojarni, pa tako i u Istri. Kontradmiraal Barović je protestirao zbog obustave dostave hrane i ostalih potrepština u vojarni, a s druge strane, pulski su saborski zastupnici prosvjedovali zbog blokade pulske luke.¹⁰⁶ Relativno miroljubiva i neagresivna politika pulskog garnizona trajala je do 27. rujna kada Barovića zamjenjuje kapetan bojnog broda Dušan Rakić koji je odmah zaprijetio da će srušiti Pulu bude li itko provocirao pulski garnizon.¹⁰⁷ Luciano Delbianco je, između ostalog, za Rakića izjavio: *Bio je teška i iskompleksirana ličnost. On naprosto nije bio ličnost s kojom se moglo pregovarati. Trebali su konjski živci i puno strpljenja. Bio je kao upaljena šibica i trebalo je znati s koje ga strane uhvatiti. Odahnuli smo kada nas je obavijestio da posljednji put razgovaramo.*¹⁰⁸

Umor i nezadovoljstvo bili su sve izraženiji u redovima JNA pa se svakim danom sve više smanjivala brojnost vojnog kadra. Sredinom rujna iz pulskih je vojarni prebjeglo tridesetak časnika i veći broj vojnika.¹⁰⁹ Dolazilo je do sve učestalijeg dezertiranja, iako je pulski Krizni štab sugerirao časnicima da ostanu u JNA jer bi tako više pomogli mirnom raspletu događaja.¹¹⁰ Do sredine rujna JNA je u pulskoj

¹⁰⁴ *Antiarmijska kampanja i u Puli*, GI, 4. rujan 1991., 5.

¹⁰⁵ *Bedem ljubavi ide u vojarni*, GI, 21. rujan 1991., 6.

¹⁰⁶ *Pula je i njihov grad*, GI, 19. rujan 1991., 6.

¹⁰⁷ *U garnizonu Pula novi komandant*, GI, 29. rujan 1991., 3.

¹⁰⁸ *Spašeno oružje teritorijalaca*, GI, 18. prosinac 1992., 12.

¹⁰⁹ *Tridesetak časnika napustilo okupatora*, GI, 16. rujan 1991., 2.

¹¹⁰ *Sve veća destabilizacija okupatorske armije*, GI, 26. rujan 1991., 11.

općini napustilo 194 časnika i dočasnika te 129 vojnika.¹¹¹ Samo dvadesetak dana kasnije, početkom listopada, broj se popeo na 347 građanskih osoba i 259 časnika i dočasnika koji su napustili službu u JNA u pulskoj općini, a broj je i dalje neprestano rastao iz dana u dan, da bi do kraja listopada bilo oko tisuću vojnih i građanskih osoba koje su napustile vojnu službu.¹¹²

Nadalje, bilo je još istarskih mladića koji su služili vojni roku JNA diljem Jugoslavije i nisu puštani unatoč sve glasnijim i češćim protestima i apelima, prvenstveno udruge Bedem ljubavi-pokret majki za mir. U listopadu je u Beogradu ostalo zatočeno 170 vojnika iz Hrvatske jer su odbili zapovijedi. A među njima je bilo i 12 Puljana.¹¹³

Kako je već ranije tijekom ovog rada spomenuto, jedinica *Jugoslavenskog ratnog vazduhoplovstva* stacionirana u Puli, predstavljala je potencijalno najveću opasnost za Sloveniju i Hrvatsku, ali i za prostor Istre. Prvo borbeno djelovanje 185. puka bilo je po jednom hangaru na Brniku, poradi uništenja helikoptera *Izvršnog sveta Slovenije*. Djelovalo se sa 4 G4 zbog preciznosti raketa. Iz Pule se još djelovalo na repetitore Hum, Krvavac i Nanos te na barikade radi deblokiranja vojnika JNA u Sloveniji. Za rata u Hrvatskoj avioni su djelovali na jedno vojno skladište (Duboki Jarak) u blizini Novog Sela, ali ga nisu uspjeli pronaći, zatim u cilju zaštite raketne postrojbe u blizini Siska. Došla je i zapovijed o napadu na Gospić, ali se zadatak nije mogao izvršiti zbog loših vremenskih uvjeta. Zadnje djelovanje s aerodroma Pula bilo je 16. rujna 1991. S 2x2 MIG-a 21 išlo se na antenski sustav u blizini Nina, radi njegova neutraliziranja. Avijacija iz Pule natjerala je na prisilno slijetanje i ugandski civilni zrakoplov koji je prevozio naoružanje za Hrvatsku (tzv. *Kikašev zrakoplov*). Dana 17. rujna stigla je zapovijed o premještanju 185. lovačko bombarderskog puka na aerodrome Bihač i Tuzla.¹¹⁴

U optužbi protiv Tomislava Božovića, bivšeg potpukovnika JNA i ratnog vicezapovjednika 185. puka između ostalog, navedeni su: bombardiranje Brnika prilikom čega su poginula dva austrijska novinara, zatim bombardiranje aerodroma Maribor i repetitora u Sloveniji (Nanos, Krvavac, Hum), gađanje kolone zaustavljenih

¹¹¹ *U garnizonu Pula novi komandant*, GI, 29. rujna 1991., 3.

¹¹² *Nepotpuno povlačenje u zadanom roku*, GI, 26. listopada 1991., 1.

¹¹³ *Spasiti hrvatsku djecu iz zarobljeništva JNA*, GI, 10. listopada 1991., 6.

¹¹⁴ *Nisam kriv i ne plašim se ničega*, GI, 21. siječanj 1995., 6, 7.

kamiona prilikom koje su poginula dva turska državljana, prisilno slijetanje aviona ugandske kompanije, bombardiranje hrvatskih gradova i njihove okolice (Gospić, Otočac, Krasnopolje, Vinkovci, Nin, Zagreb). U ovoj optužnici neizravno su nabrojena sva djelovanja s pulskog vojnog aerodroma. Neki su srpski časnici s vojnog aerodroma u Puli planirali i rušenje tunela Učke, kako bi se presjekla veza Istre i ostatka Hrvatske, no to se, na sreću, nije dogodilo.¹¹⁵

Istra je od 17. rujna postala sigurnija jer se smanjila mogućnost za eventualne zračne napade. Naime, tada je u pulskoj zračnoj luci ostala samo manja letaćka jedinica, no bojazan je i dalje postojala.¹¹⁶ Nakon 185. lovačko bombarderskog puka u Pulu je doletjela eskadrila iz Petrovca (Makedonija), odnosno 98. avijacijska brigada 274. lovačko bombarderske eskadrile iz Skopja. Po Marijanu Vratoviću, zapovjedniku pulske vojne zračne luke i kolegi Tomislava Božovića, zrakoplovna brigada iz Petrovca bila je izuzetno skromno naoružana, a piloti prilično uplašeni. No, baš zato predstavljali su izuzetnu opasnost za grad. Nakon premještanja 185. puka iz Pule, opća zračna opasnost za Istru nije prošla jer let MIG-a od Bihaća, jakog uporišta jugoslavenske avijacije, do Pule traje 7 minuta. Vratović je, iako je bio Puljanin, odlučio ostati u JNA kako bi pridonio mirnome rješavanju krize, odnosno kako bi se uspio oduprijeti realnoj mogućnosti razaranja Pule jer je bio uvjeren kako bi, u slučaju da ekstremisti preuzmu vojnu zračnu luku, Pula bila u velikoj opasnosti od zračnog napada. S druge strane, pulski je Krizni štab shvaćao kako napad i zauzimanje vojne zračne luke nisu mogući jer je sa svih strana zaštićena čvrstim snagama JNA.¹¹⁷

Dana 17. rujna JNA je blokirala sve hrvatske luke, uključujući i Pulu. Iz komande Vojno - pomorske oblasti dojavljena je naredba Lučkoj kapetaniji Pula da je zabranjeno uplovljavanje i isplovljavanje svih vrsta vozila.¹¹⁸ Blokada pulske luke trajala je do 22. rujna kada su savezni sekretar za narodnu obranu Veljko Kadijević i hrvatski predsjednik Tuđman potpisali sporazum o prekidu vatre. Potezi JNA mogu se protumačiti kao protumjere mjerama što ih je tih dana provodio Krizni štab općine Pula u skladu s uputama Hrvatske Vlade. Naime, od 12. rujna Krizni je štab uskratio

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ *Noć bez incidenta*, Gl, 20. rujna 1991., 5.

¹¹⁷ *KOS je kontrolirao sve*, Gl, 19. prosinac 1992., 5.

¹¹⁸ *Zatočeni krstaši*, Gl, 20. rujna 1991., 9.

JNA komunalne usluge, vodu, struju, plin i telefonske veze, prekinuo je snabdijevanje prehrambenim proizvodima i naftnim derivatima te drugim potrepštinama.¹¹⁹ Time su sve vojarne bile opkoljene i svi putovi iz vojarni zapriječeni te su se kontrolirala sva vojna vozila. Iako je zapovijed predsjednika Tuđmana bila da se napadnu sve vojarne u Hrvatskoj, to se u Istri i na pojedinim otocima nije dogodilo jer je JNA ondje imala jaka uporišta. Blokade vojarni uvelike su uznemirile JNA i tadašnjeg zapovjednika pulskog garnizona Barovića koji je protestirao smatrajući ih nepotrebnima. Armija je stoga na to odgovorno mjesto odlučila postaviti tvrdokorniju osobu, dotadašnjeg kapetana bojnog broda Dušana Rakića. Kontraadmiral Vladimir Barović tragičan je lik u ovim uvjetima. Počinio je samoubojstvo na Visu, 28. rujna 1991., dan pošto je razriješen dužnosti zapovjednika Pulskog garnizona i postavljen za zamjenika zapovjednika Vojno-pomorske oblasti Split, viceadmirala Mile Kandića. Trebao je, naime, preuzeti dužnost načelnika štaba Vojno-pomorske oblasti Split, umjesto kontraadmirala Fridricha Morettija, koji je tih dana umirovljen na vlastiti zahtjev. U trenutku kad je promaknut na višu dužnost, Barović je izabrao časnu smrt. Nadređenima je u pismu ostavio 3 konkretna razloga tog čina: angažman JNA i JRM protiv Hrvatske bio je za njega čin protiv časti Crnogorca, nije mogao podnijeti okolnosti u kojima ne može ništa učiniti da spasi časnike i mornare u Puli od angažiranja protiv hrvatskog naroda, i nije se slagao s politikom vojnog vrha, posebno ne s planovima generala Veljka Kadijevića i Blagoja Adžića. Od njega su se oprostili zapovjednik 119. brigade ZNG-a za Istru, dopukovnik Branko Bošnjak te admiral Sveto Letica, zapovjednik Hrvatske ratne mornarice.¹²⁰

¹¹⁹ *Uskraćene usluge okupatorskoj armiji*, Gl, 18. rujna 1991., 2.

¹²⁰ Dukovski, Darko, *Povijest Pule...*, 378.

4.3. Napetost na vrhuncu - rujan 1991.

Osim napetosti koja je bila izrazita u danima kad su posljednji vojnici JNA napuštali Pulu, i u noći s 25. na 26. rujana bilo je izuzetno napeto. Građane su tada uznemirili rafali pješčanog naoružanja i eksplozije mina. Prema Informativnoj službi garnizona izvršen je napad na vojarne *Prvi maj* i *Zonka* iz pravca štinjanskog groblja, brodogradilišta *Uljanik* i cementare *Giulio Revelante*, koji je izveden u dva navrata i trajao je oko pola sata.¹²¹ Pri tome napadu lakše je ozlijeđen vojnik JNA te su izazvana dva veća šumska požara koja su vrlo brzo lokalizirana. Prema svjedocima, sve je započelo u vojarni na Valelungi kada je eksplodirala mina pa je zatim započela pucnjava. Svjetleće rakete i projektili JNA navodno su upućivani s Muzila, a rafali iz zgrade zapovjedništva garnizona.¹²² Svjedoci su nekoliko sati kasnije primijetili pucnjavu s Katarine što bi mogao biti uzrok već navedenih požara, a u pucnjavi je navodno oštećen brod *Oranje* u brodogradilištu *Uljanik*.¹²³ I sljedeće noći i jutro čuli su se pucnji u pulskoj luci. Zapovjednik pulskog garnizona Barović obavijestio je policijsku upravu Pula da je tog jutra, 27. rujna u 8,40 sati, došlo do *samoopaljenja* iz protuzrakoplovne strojnice s vojnog broda koji se nalazio u pulskoj luci.¹²⁴ Zanimljivo da je Informativna služba garnizona Pula obavijestila o još jednoj pucnjavi nekoliko sati ranije. Navodno je u 3,20 sati iz pravca brodogradilišta *Uljanik* i cementare *Giulio Revelante* ispaljeno nekoliko svjetlećih raketa na vojarnu *Prvi maj* i ratni brod u luci, a navodno je gađano i iz snajpera.¹²⁵ Sat i pol nakon ovog incidenta članovi posade iz dva ratna broda JNA navodno su uočili deset nepoznatih osoba.¹²⁶ Informativna služba garnizona obavijestila je kako nije uzvraćala na navodnu paljbu snajperista. Direktor cementare opovrgnuo je sve navodne veze tvrdeći da cementara ne posjeduje nikakvo naoružanje.¹²⁷

Postavlja se pitanje tko je inicirao napade na vojarne. Informativna služba garnizona potvrdila je da je reagirala na napade. Pulski krizni štab i 119. brigada ogradili su se od napada. Članovi Kriznog štaba i zapovjednik 119. brigade su bili itekako svjesni rizika da bi napadom na vojarne ovo područje bilo u opasnosti od

¹²¹ *Oružani napad na kasarne*, GI, 27. rujana 1991., 17.

¹²² *Ponoćna paljba u Puli*, GI, 27. rujana 1991., 17.

¹²³ Isto.

¹²⁴ *Paljba i dalje uznemiruje Pulu*, GI, 28. rujana 1991., 1.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ Isto.

stvaranja nove fronte. JNA je u Puli raspolagala snagama nasuprot čemu je hrvatska strana mogla suprotstaviti samo 119. brigadu s ekstremno velikom zonom odgovornosti od slovensko hrvatske granice do Rijeke.¹²⁸ Krizni štab i garnizon složili su se da iza napada stoji ekstremistička skupina, no zapovjednik 119. brigade Branko Bošnjak negirao je tvrdnje Informativne službe garnizona da iza napada stoje ekstremne jedinice ZNG-a i Policijske uprave. Može se zaključiti da je cilj napadača bilo destabilizirati regiju i uvesti ratno stanje. Zanimljivo je i to da je dotadašnji zapovjednik pulskog garnizona sutradan smijenjen. Po nekim sudionicima ovih događaja, Baroviću je napravljeno sve da ga se smijeni te su napadi inscenirani s dvije namjere: da Barović zagriže udicu i naredi rušenje grada Pule zbog navodnog napada na JNA ili da bude premješten s mjesta zapovjednika, ako udicu ne zagriže.¹²⁹ U ratnim vremenima nije nepoznata stvar da se pojedini nositelji odgovornih funkcija (Barović je to bio) smijene ukoliko ne odgovaraju višim ciljevima (on nije odgovarao tvrdolinijaškoj velikosrpskoj namjeri osvajanja Hrvatske). Najvjerojatnijom se zato čini teorija prema kojoj su napade na pulske vojarne inscenirale tajne službe u namjeri da dobiju razlog smjenjivanja Barovića. Tome u prilog idu i ograđivanja od napada od strane pulskog Kriznog štaba i zapovjedništva 119. brigade. Postoje teorije prema kojima Barović kasnije nije počinio samoubojstvo, već je ubijen ili natjeran da se ubije. Katastrofalnih posljedica navedenih napada na vojarne nije bilo, osim što je na mjesto Barovića došao Dušan Rakić.

¹²⁸ *Ponosan na nerazrušeni grad*, GI, 21. prosinac 1992., 13.

¹²⁹ *Razbili planove o JAO Istri*, GI, 22. prosinac 1992., 12.

4.4. Istra - JNA se povlači

Istog dana kad je Hrvatska proglasila svoju neovisnost, 8. listopada 1991., održao se posljednji u nizu sastanaka između zapovjednika pulske vojne zračne luke Marijana Vratovića te pulske civilne vlasti, članova Kriznog štaba i zapovjednika 119. brigade. Postignut je dogovor da zrakoplovi uz Pule mogu letjeti samo ako imaju dozvolu Ministarstva obrane RH. Time su prestale sve glasine o Puli kao polaznoj točki iz koje zrakoplovi razaraju hrvatske gradove. Dan kasnije, Vratović je uhićen i priveden u Beograd pod optužbom da se sastajao s *ustašama*. Za zapovjednika pulske zračne luke postavljen je Cvijo Duran, a šest mjeseci kasnije Vratović je oslobođen svake krivnje zbog nedostatka dokaza i zbog mnogobrojnih svjedoka iz JNA koji su svjedočili u njegovu korist.¹³⁰

Svakodnevno su građani Pule preko televizijskih ekrana mogli gledati razaranja Vukovara, Osijeka, Dubrovnika i drugih gradova što nije nimalo budilo optimizam da će Pula biti pošteđena. Zapovjednik 119. brigade preuveličavao je snagu JNA u Puli vjerojatno iz razloga da obrana bude spremnija i da se preventivne mjere što bolje provode kako bi bilo što manje žrtava u slučaju agresije. Zapovjednik Bošnjak je samo jedan od mnogih koji su naglašavali da je Pula na bačvi baruta te da je mir u Istri samo prividan. Pukovnik zrakoplovstva u mirovini Zdenko Babić upozorio je da Pula ne leži na jednoj bačvi baruta, nego na tri: Muzil, Lobarika i Budava.¹³¹ No, i ta je procjena bila nerealna jer eventualne detonacije Lobarike i Budave ne bi izravno ugrozile građane Pule iz jednostavnog razloga što se te dvije lokacije nisu nalazile u neposrednoj blizini grada, no okolna naselja (Lobarika, Muntić, Valtura), vjerojatno ne bi bila pošteđena. Što se tiče Muzila, posljedice eventualne detonacije bi se vjerojatno osjećale samo u najbližemu, jugozapadnome djelu grada.¹³² Po nekim procjenama najveća opasnost nije prijetila s Muzila, već iz vojarne na Valelungi koja je udaljena nekoliko stotina metara od grada, a u kojoj se nalazilo skladište streljiva. Tamo je, navodno, do sredine listopada pristiglo gotovo sve iz pulskih i istarskih vojarni.¹³³ U slučaju procjene da bi do detonacije moglo doći, Krizni

¹³⁰ Marinković Ernest, *Čovjek koji je odbio poslati avione na Zagreb i Ljubljanu*, www.novosti.com/2009/12/čovjek-koji-je-odbio-poslati-avione-na-zagreb-i-ljubljanu, pristupljeno 10. travanj 2017.

¹³¹ *Pula-talac barbara*, GI, 14. listopad 1991., 2.

¹³² *Armija iz Pule - Pula u zrak?*, GI, 19. listopad 1991., 11.

¹³³ Isto.

štab općine Pula donio bi odluku o evakuaciji dijela naselja Veli Vrh.¹³⁴ Pretpostavljalo se da bi stradali krovovi kuća u okruženju, a i stakla na širem području, ali ne bi nastradao čitav grad.¹³⁵ Opasnost je prijetila i iz Valmarina zbog topničkog streljiva pa je dio grada (Šijana i Veli Vrh) bio u opasnoj zoni. Ipak, kako je prolazio listopad, tako je bila sve manja vjerojatnost da će se provesti planovi evakuacije jer su se vojni objekti svakodnevno praznili, no i dalje je postojala opasnost da su napuštene vojarne minirane pa se građane molilo da im ne prilaze.¹³⁶

Prvi koji su 29. kolovoza 1991. napustili Istru bili su tenkovi stacionirani u Petroviji.¹³⁷ Početkom listopada JNA je napustila radarsku stanicu u Savudriji. Iz Pazina su se prema Puli posljednji vojnici povukli 12. listopada.¹³⁸ I u Pazinu su se u tijeku otvorene agresije na RH stavljale vreće s pijeskom, zapreke na prometnicama, a obavljala se i pojačana kontrola prometa.¹³⁹ Krajem rujna 1991. s poligona u Bertošima otvorena je mitraljeska paljba pri čemu je pogođena jedna obiteljska kuća u selu Matunčići te osobni automobil.¹⁴⁰ Iako je naslov ovog rada Domovinski rat u Istri, Pula je, zbog jačine garnizona JNA, bila ključ o kojoj je ovisila cijela Istra. Ostatak Istre bio je zapravo podređen Puli i cilju da se vojska iz nje mirno povuče. Kada govorimo o Domovinskom ratu na istarskom poluotoku, zapravo govorimo o problematici povlačenja JNA iz Pule.

U slučaju otvorene agresije JNA iz Pule, regionalni Krizni štab pobojavao se spajanja pazinskog i pulskog garnizona. Iz toga je razloga dio ceste od Pazina prema Puli miniran. Do 12. listopada premještale su se oklopne jedinice na osnovi dogovora između predstavnika JNA pazinskog garnizona, Policijske stanice Pazin i Policijske uprave Pula sa zapovjednikom pulskog garnizona Rakićem. Završetkom transfera Istra je, osim Pule i okolice, u potpunosti demilitarizirana. Službena primopredaja svih objekata u općinama Pazin i Buje potpisana je 29. listopada.¹⁴¹ Evakuacija ljudstva i tehnike morskim i zračnim putem iz Pule prema Crnoj Gori i Srbiji započela je početkom listopada. Procjenjuje se da je u prvih petnaest dana evakuirano oko

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ *Opasno švrljanje vojarnama*, GI, 24. listopad 1991., 13.

¹³⁷ *Tenkovi napuštaju Petroviju*, GI, 27. kolovoz 1991., 1.

¹³⁸ *Vojska još samo u Puli*, GI, 13. listopad 1991., 4.

¹³⁹ *Bježe ljudi iz okupatorske vojske*, GI, 18. rujna 1991., 2.

¹⁴⁰ *Mitraljezima na civile*, GI, 23. rujna 1991., 1.

¹⁴¹ *Vojni objekti civilnim vlastima*, GI, 30. listopad 1991., 4.

polovice ljudstva i tehnike. Istovremeno je vojska polako napuštala i vojnu zračnu luku. Kako je ondje bilo sve manje ljudstva, umjesto vojnika, uzletišta i prateće objekte čuvale su mine.¹⁴²

Postojalo je nekoliko pravaca i načina prevoženja ljudstva i tehnike iz Pule u koju je dopremljena sva oprema iz istarskih vojarni. Oprema se iz Pule ukrcavala na brodove i odlazila u crnogorski Bar. Jedan je dio tehnike odvezen u Rijeku, pa zatim u Bar. I hrvatske su snage pomogle JNA u utovaru kako bi ih nadgledale u postupcima. Pulski vojni aerodrom zauzeli su tzv. niški specijalci te je od tada bio čuvan jakim snagama JNA. To i ne čudi jer je njegova uloga bila višenamjenska. S njega su zrakoplovi polijetali u borbene zadatke prema Sloveniji i Hrvatskoj. Osim morskim putem, jedan dio opreme odvezen je i zračnim putem. U odnošenju vojne opreme najviše je pridonio *Boeing 707* ugandske aviokompanije koji je svakodnevno odnosio vrijednu opremu u Beograd. Konačno, vojna lica i njihove obitelji polijetali sa tog aerodroma.¹⁴³

Već je krajem listopada svima postalo jasno da JNA neće uspjeti izvući svu opremu i naoružanje do 10. studenog, do kada je Vlada RH dala rok za izvlačenje. Predviđalo se da bi JNA bilo potrebno gotovo šest mjeseci da iz Pule prebaci svu opremu i naoružanje na neko drugo mjesto. Stoga su bila moguća tri scenarija povlačenja: 1. mirno povlačenje bez eksplozija, požara i uništavanja, a većina onoga što vojska ne stigne odnijeti do 10. studenog ostaje netaknuto; 2. JNA bez ikakvih dogovora i pregovora izvlači svoje snage i opremu, ne želeći ostaviti HV-u većinu opreme koju ne može odnijeti do 10. studenog, stoga uništava Valelungu, vojnu zračnu luku, Muzil i ostale vojne objekte; 3. nakon 10. studenog HV ne dopušta i sprječava seljenje vojne opreme i naoružanja, što bi isprovociralo JNA i dovelo do općeg napada s kopna, mora i zraka na grad te tako prouzročilo mnogobrojne civilne i vojne žrtve, odnosno katastrofu za Pulu i okolicu.¹⁴⁴ Kako je vojska polako napuštala Pulu, tako je odnosila dragocjenu opremu iz vojne zračne luke, vojne bolnice i ostalih vojnih objekata. Iz tog su razloga Luciano Delbianco i direktor civilnog aerodroma Lenko Uravić otišli u Beograd na razgovor s glavnim

¹⁴² *Federalna armija napušta Pulu*, GI, 18. listopad 1991., 5.

¹⁴³ *Pregovori sačuvali mir*, GI, 30. prosinac 1992., 12.

¹⁴⁴ Ivetić, Adriano, *Odlazak Jugoslavenske narodne armije iz Pule 1991. godine*, u *Radionica za suvremenu povijest*, Istraživanje diplomanata pulskog sveučilišta 2011. - 2013., Srednja Europa, Pula - Zagreb 2013., 158.

zapovjednikom JRV-a, generalom Zvonkom Jurjevićem. Bilo im je rečeno da će ga prije dobiti osobno, nego telefonski.¹⁴⁵ Iako su išli na kartu hrvatstva, Jurjević je kategorički odbio da se aerodromske instalacije ostave u Puli, već je rekao da će ih instalirati na nekom aerodromu u Bosni i Hercegovini, bez oštećenja zgrade i objekata, što se na kraju nije dogodilo. Potencijalna opasnost za Pulu koja je prijetila iz vojne zračne luke je u potpunosti prestala 22. listopada kada su odletjela posljednja četiri MIG-a te su time stvoreni uvjeti za uspješan završetak pregovora oko preuzimanja zračne luke. Međutim, divljačka oštećenja instrumenata u kontrolnom aerodromskom tornju i oko piste procijenjena su na gotovo 10 milijuna američkih dolara.¹⁴⁶ Do primopredaje vojne zračne luke u čijem je sastavu bilo čak 360 objekata, kompleks je bilo spremno braniti 800 vojnika JNA i šest ukopanih tenkova.¹⁴⁷ I Vojna bolnica, koja je uglavnom služila djelatnoj vojsci i vojnim osiguranicima, doživjela je sličnu sudbinu. Do početka primopredaje bolnice, 5. studenoga, odneseno je gotovo sve što se moglo: sva pokretna medicinska oprema, ležajevi i laboratorijski instrumentarij. Jedina dobra vijest bila je da su sva energetska postrojenja, sustavi napajanja, instalacije i građevinski objekti bili u ispravnom stanju te da su u bolnici ostale arhiva i knjižnica te povijesna soba s austrougarskom knjižnicom i ostalim izlošcima.¹⁴⁸

Vojarna *Mlin* bila je prva vojarna u općini Pula koja je predana civilnim vlastima 23. Listopada 1991.¹⁴⁹ Nekoliko dana kasnije predane su vojarne u Barbarigi, Štinjanu, na Valmarinu i Svetici kraj Šišana te veliki kompleks vojnog odmarališta *13. maj* kraj Peroja. Sastanci i pregovori između predstavnika JNA i pulskih civilnih vlasti sve su se češće održavali i bili sve napetiji jer se počelo pregovarati o sve važnijim objektima: vojna zračna luka, vojna bolnica, vojarne *Karlo Rojc* i *Vladimir Gortan* te Dom JNA. Najprije je 30. listopada predana vojarna *Vladimir Gortan*, a zatim je 4. studenog predana zgrada *Karlo Rojc* (jedan od najvećih vojnih objekata u gradu), da bi dan kasnije počela već spomenuta primopredaja vojne bolnice.¹⁵⁰ Sedmog dana studenog predan je Dom JNA i to u savršenom stanju u

¹⁴⁵ *Spašeno oružje teritorijalaca*, GI, 18. prosinac 1992., 12.

¹⁴⁶ *Puljski aerodrom razminiran*, GI, 6. ožujak 1992., 5.

¹⁴⁷ *Duboko vjerujemo da počinje mir*, GI, 18. siječanj 1992., 11.

¹⁴⁸ *Bolnica ostala bez opreme*, GI, 6. studeni 1991., 28.

¹⁴⁹ *Vojarna Mlin u civilnim rukama*, GI, 25. listopad 1991., 28.

¹⁵⁰ *Kronologija primopredaje armijskih objekata u Puli*, GI, 31. prosinac 1991., 8.

kakvom nije bio nijedan drugi vojni objekt u Puli.¹⁵¹ Sljedeći dan predan je kompleks zrakoplovnog goriva u Budavi koji je bio u nadležnosti vojne zračne luke.¹⁵² Točno u ponoć s 9. na 10. studenog pulska je vojna zračna luka predana u ruke jedinica Zbora Narodne garde i MUP-a.¹⁵³ Zbog tragičnih događaja u pulskoj vojnoj zračnoj luci drugog vikenda u studenom došlo je do zastoja u preuzimanju objekata koji su spadali pod nadležnost vojne zračne luke u ruke civilne vlasti. Naime, 10. studenog, u 13,55 sati, na svega 200 metara od početka uzletišta, dva su pripadnika ZNG-a, Dušan Bulešić i Marijan Vinković, te dva pripadnika MUP-a, Stevo Grbić i Vicalj Marijanović, izgubili živote, naišavši na mine, dok su obavljali pregled terena radi eventualnog razminiranja.¹⁵⁴ Zbog preventivnih su mjera na prilaze Budavi, Loborici i Monte Kopama pulske civilne vlasti postavile zapreke uz vidno upozorenje da se radi o miniranom području. Inženjerska četa 119. brigade je pod zapovjedništvom Marijana Mužinića u suradnji sa specijalistima iz Zagreba do sredine prosinca razminirala oko 80% travnatih površina i neutralizirala 463 mine.¹⁵⁵ Prije odlaska, JNA je odnijela sve sheme, što je otežavalo rad, ali i povećalo rizik.¹⁵⁶ Razminiranje zračne luke završeno je 7. ožujka 1992. godine, a aerodrom je svečano otvoren 14. svibnja uz prisutnost predsjednika RH Franje Tuđmana. Vodili su ga dopukovnik Ljubomir Cerovac i Danilo Dragičević. Iako je rok za primopredaju svih vojnih objekata bio 10. studenoga, čelnici Kriznoga štaba odlučili su produžiti rok jer su itekako bili svjesni rizika.¹⁵⁷

Pulske pregovarače čekali su iscrpljujući i vrlo napeti završni pregovori o konačnome odlasku JNA. Nakon što je 26. studenoga predan vojni kompleks Valsaline-Mornar, ponovno je došlo do zastoja koji je trajao desetak dana jer su za primopredaju preostale još tri iznimno važne vojne lokacije, Muzil, Katarina - Valelunga i zgrada zapovjedništva Vojno - pomorskog sektora.¹⁵⁸ Zapovjednik garnizona Dušan Rakić izjavio je da njegov garnizon neće napustiti Pulu prije no što Rijeku napusti Riječki 13. korpus, već pet do sedam dana nakon njega.¹⁵⁹ Cilj je bio

¹⁵¹ *Preuzeta skladišta u Budavi*, GI, 10. studenog 1991., 3.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ *Apsurdna smrt četvorice časnih ljudi*, GI, 12. studenog 1991., 3.

¹⁵⁴ *Razorna eksplozija razornih mina*, GI, 12. studenog 1991., 3.

¹⁵⁵ *Razminiranje pulskog aerodroma*, GI, 13. prosinac 1991., 6.

¹⁵⁶ *Opasnost je njihov zanat*, GI, 9. veljače 1992., 9.

¹⁵⁷ *Istra predvodnik gospodarskog razvitka Hrvatske*, GI, 14. svibanj 1992., 3.

¹⁵⁸ *Kronologija primopredaje armijskih objekata*, GI, 31. prosinac 1991., 8.

¹⁵⁹ *VPS čeka 13. korpus*, GI, 29. studeni 1991., 32.

izvući što više vojne tehnike iz Pule. Potpredsjednik hrvatske Vlade Mate Granić 8. je prosinca potpisao sporazum s predstavnicima JNA o konačnoj evakuaciji svih njezinih jedinica. Bilo je samo pitanje dana kada će preostale jedinice napustiti Pulu i njezin akvatorij. Tih posljednjih dana JNA u Puli bilo je gotovo nemoguće izbjeći incidente, no na sreću žrtava nije bilo. Dana 12. prosinca započela je primopredaja Katarine - Valelunge, drugog po veličini vojnog kompleksa u Istri (samo je kompleks vojne zračne luke veći) koji se prostirao na više od 200 hektara.¹⁶⁰ Nakon što je područje razminirano, najprije je na čuvanje pulskim vlastima predan kompleks vojarni *Prvi maj* na Katarini, a sljedećeg se dana održala i primopredaja Valelunge.¹⁶¹ Gotovo čitav vojni kompleks predan je u dosta lošem stanju i djelomično devastiran. Tada su u rukama JNA ostali još samo zgrada zapovjedništva Vojno - pomorskog sektora i vojni kompleks na Muzilu čija je površina iznosila oko 172 hektara uključujući Vargarolu i Fiželu.

Svi preostali vojni objekti predani su 15. prosinca, osim zgrade Zapovjedništva VPS-a koja je predana dan ranije. Objekte su preuzeli predstavnici općinske vlasti te su ih ostavili na čuvanje pripadnicima ZNG-a, odnosno istarskoj 119. brigadi na čelu s novim zapovjednikom, dopukovnikom Marijanom Mužinićem. Oko preuzimanja Muzila s Rakićem su pregovarali Delbianco i Juričić. Rakić je u noći s 15. na 16. prosinac 1991. predao ključeve Muzila komisiji za primopredaju objekata čime je dovršen mukotrpan posao.¹⁶² Predao je i sheme minskih polja na Muzilu i nekim drugim objektima. Muzil je, kao i Katarina - Valelunga, bio dosta dobro građevinski očuvan, no devastirali su ga vojnici JNA neposredno prije odlaska.¹⁶³ Najgore je stanje zatečeno na Fiželi gdje su uništene sve instalacije, a veliki dio opreme bio je uništen i spaljen.¹⁶⁴ Uništene opreme, smeća i napuštenih vozila bilo je diljem kompleksa Muzil. U nekim manje važnim objektima dolazilo je do devastacija najprimitivnijih oblika: iscrtavanja grafita, razbijanja svega staklenog, lomljenja inventara, bespotrebnog klanja stoke, otvaranja svih slavina, dizanja u zrak stražarnica. Iako su hrvatski pregovarači tražili da jugoslavenska vojska ostavi očišćene objekte (kako ne bi ostale eksplozivne naprave) to se nije uvijek

¹⁶⁰ *Katarina u civilnim rukama*, Gl, 13. prosinac 1991., 32.

¹⁶¹ *Ostaju još komanda i Muzil*, Gl, 14. prosinac 1991., 1.

¹⁶² *Jugo - armija otišla - Istra sačuvana*, Gl, 17. prosinac 1991., 4.

¹⁶³ *Armijsko svetište miriše na trulež*, Gl, 21. prosinac 1991., 13.

¹⁶⁴ Isto.

poštovalo.¹⁶⁵ Posljednju jugoslavensku zastavu sa zgrade VPS-a skinuo je zapovjednik HRM Ante Budimir. Nakon četiri mjeseca pregovora civilne vlasti preuzele su sve vojne objekte od Jugoslavenske armije.¹⁶⁶

Ako izuzmemo granatiranje nogometnog igrališta i kampa u Medulinu te groblje u Pomeru, a zatim i puškaranje u rujnu u Puli, izravnih napada JNA na ovom području do 16. prosinca 1991. i njenog konačnog povlačenja iz Istre nije bilo. Međutim, 21. prosinca 1991. godine, JNA je sa čak sedam borbenih zrakoplova MIG 21, kasetnim bombama raketirala i bombardirala aerodrom *Crljenka* u Vrsaru, te ugasila život Dragutina Barića, Stipana Liovića, Sabida Huskića i Dragana Garvana. Dragutin Barić je zajedno s kolegama dobio zadatak da na aerodromu Vrsar od poljoprivrednih zaprašivača usjeva preuredi zrakoplove za borbena djelovanja.¹⁶⁷ I početkom 1992. avioni JRV-a letjeli su nad istarskim poluotokom u cilju izviđanja.¹⁶⁸ Stoga su u gradovima na snazi bile mjere zamračivanja stanova i javnih prostora. Valja posebno istaknuti i prelet vojnog pilota Danijela Borovića iz Bihaća u Pulu, 4. veljače 1992., čime je Hrvatskoj stavio na raspolaganje prvi nadzvučni borbeni zrakoplov MIG-21bis.¹⁶⁹ On je na pulsku zračnu luku sletio u trenutku dok je ona bila u procesu razminiranja. Kako su i električne instalacije bile razbijene, orijentacija za pronalazak piste bila su mu kamionska svjetla.

Na kraju možemo zaključiti da je Istra, zajedno sa središnjom i sjeverozapadnom Hrvatskom pošteđena ratnih razaranja u Domovinskom ratu. Razloge za takav scenarij možemo potražiti ponajprije unutar JNA, a dijelom i u djelovanju pulskog Kriznog štaba. U normalnim okolnostima vojska bi trebala biti imuna na bilo kakve oblike krize. Ona postoji da bi bez obzira na situaciju u zemlji mogla odgovoriti vanjskim ili unutarnjim prijetnjama po državno pravni poredak neke zemlje. S JNA to ipak nije bilo tako. Iz krajnjeg ishoda Domovinskog rata možemo zaključiti da je JNA bila taktički, organizacijski i praktički nespremna. Ona je zapravo u prvom redu bila stranačka vojska. Zato je na nju negativan utjecaj ostavila politička kriza u Jugoslaviji. Njen časnički kadar u prvom je redu bio politički podoban, a tek

¹⁶⁵ *Korak ispred Hrvatske*, GI, 31. prosinac 1992., 12.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ <http://dogodilose.com/2014/12/22/sjecanje-na-heroja-dragutina-barica-21-prosinca/>, pristupljeno 13. travanj 2017.

¹⁶⁸ *Obvezno zamračivanje*, GI, 4. siječanj 1992., 1.

¹⁶⁹ https://hr.wikipedia.org/wiki/Danijel_Borovic, pristupljeno, 3. travanj 2017.

onda vojnički obrazovan. Najbolji dokaz tome je dugotrajna opsada Vukovara, grada koji je iako slabo naoružan tri mjeseca odolijevao brojnijem i tehnički bolje opremljenom neprijatelju. Jedan od razloga neuspjeha JNA u Istri je svakako i neuspjeh JNA u cijeloj Hrvatskoj. Kako je već spomenuto prvotni cilj JNA bio je osvojiti cijelu Hrvatsku. Vojni kadar iz Istre je u tom planu trebao sudjelovati pomaganjem Riječkom korpusu u sveopćem napadu na šire karlovačko područje, a avijacija stacionirana u Puli trebala je pružati zračnu potporu kopnoj vojsci. S uspjehom ovog plana, u Istri je trebalo stvoriti vojni protektorat, odnosno zonu odgovornosti Riječkog korpusa i VPS-a Pula. Kako JNA nije uspjela ostvariti ovaj plan, prešla je na varijantu osvajanja Hrvatske do linije Virovitica -Karlovac - Karlobag, a konačno se zadovoljila tek pojedinim područjima unutar te linije (istočna i zapadna Slavonija, Kordun, Banija, dijelovi Like i dalmatinskog zaleđa). Istra je tako polako otpadala od planova JNA, pa je uglavnom postala poligon za odvlačenje oružja u krnju Jugoslaviju. Neuspjehu JNA je svakako doprinijela i uspješna blokada vojarni u Rijeci i Delnicama jer su se dijelovi vojske iz Istre s njima trebali spojiti u napadu na šire karlovačko područje. Drugi izraziti problem u JNA bilo je dezerterstvo vojnika ponajprije onih narodnosti čije su zemlje napadnute. Kako je već spomenuto, do kraja listopada 1991. pulski garnizon JNA napustilo je oko 1 000 građanskih i vojnih osoba, a broj se svakodnevno povećavao. Konačno, sve je ovisilo i o JNA. Srbi su u Istri bili u velikoj brojčanoj nadmoći u časničkoj strukturi JNA ponajviše u Puli koja je bila jaka vojna baza i centar za vojnu obuku. Vojna sila stacionirana u Puli mogla je, da je htjela, izazvati katastrofu, kako humanitarnu, tako i materijalnu. Srećom, to se nije dogodilo.

Nasuprot JNA stajao je pulski Krizni štab, koji je zbog jačine garnizona u Puli *de facto* postao glavni Krizni štab cijele Istre. Znatnu su pomoć KŠ-u pružale građanske osobe na službi u JNA koje su redovito dostavljale povjerljive informacije o vojnim planovima. Ako je suditi po intervjuu koji je Luciano Delbianco dao na prvu godišnjicu odlaska JNA iz Istre, pulski KŠ je znao da će se JNA iz Pule povući, samo se nije znalo točno vrijeme.¹⁷⁰ Također, bilo je od izrazite važnosti ne isprovocirati JNA kako ne bi došlo do neželjenih posljedica. Navodno je i bivši zapovjednik pulskog garnizona, kontraadmiral Marijan Pogačnik savjetima i iskustvom pomagao pulskim pregovaračima. Pregovarači s JNA bili su izloženi stalnoj kritici što časničkog

¹⁷⁰ *Spašeno oružje teritorijalaca*, GI, 18. prosinac 1992., 12.

zboru, što pulskog HDZ-a. Oni su se žalili na neefikasnost KŠ i nedovoljno pripremljenu obranu Pule te izjavljivali da KŠ nije zaslužan za održavanje mira, nego je mirno stanje u Istri odraz trenutnih interesa šire politike srbijanskog vodstva i JNA.¹⁷¹ Unatoč svemu, pulski su pregovarači bili u stalnom kontaktu s predsjednikom RH Franjom Tuđmanom koji je bio upoznat sa situacijom u Puli, a pulski je KŠ i od šire javnosti imao punu podršku u svojim aktivnostima. Navodno je na Delbianca trebao biti izveden i atentat sredinom rujna 1991., kada se skupina pod vodstvom Mije Lalića okupila na Forumu kako bi prosvjedovala zbog mlakosti u pregovorima s JNA, a neki su njeni pripadnici imali i oružje.¹⁷²

Srbi koji su bili nastanjeni u Istri 1991. godine (4,8%) nisu činili nikakvu jaču nacionalnu zajednicu koja bi mogla zahtijevati nekakva svoja posebna prava u odnosu na teritorij znajući da su rezultat migracije nastale nakon 2. svjetskog rata te da njihova nacionalna skupina nema nikakve povijesne korijene u Istri. U niti jednoj lokalnoj strukturi u Istri, naročito u manjim lokalnim naseljima i selima, nije postojalo zajedničko dijeljenje prošlosti, nisu postojala groblja njihovih predaka.¹⁷³

Problemi JNA na planu brzog zauzimanja Hrvatske, nestručnost i masovno dezerterstvo vojnog kadra s jedne i uspješno djelovanje pulskog Kriznog štaba s druge strane razlozi su *mirnog* odlaska JNA s istarskog poluotoka.

¹⁷¹ *Tko će i kako braniti Pulu*, GI, 4. listopada 1991., 7.

¹⁷² *Spašeno oružje teritorijalaca*, GI, 18. prosinac 1992., 12.

¹⁷³ Tomaić, Tatjana, *Istarski regionalizam...*, 18.

4.5. Izbjeglice i prognanici

Prognanik i izbjeglica je pojam koji u najširem smislu označava svaku osobu koja je zbog rata, elementarne nepogode ili sličnih okolnosti prisiljena trajno ili na duži rok napustiti svoju domovinu ili prebivalište. Pojam izbjeglice i prognanika nije sasvim istoznačan. Prognanici se razlikuju od izbjeglica (eng. *deportees, banished people*) jer protiv svoje volje iseljavaju iz kraja ili čak države gdje su živjeli. Uzrok je izravna prijetnja i/ili naredba. Dok u iseljavanju izbjeglica postoji barem neki element vlastite odluke, prognanik ostaje do kraja, nikako nije htio napustiti domovinu i otjerala ga je jasno izražena tuđa volja te ni teorijski nije mogao ostati u svom domu.¹⁷⁴

Istra je poseban doprinos Domovinskom ratu dala prihvatom izbjeglica i prognanika iz dijelova Hrvatske pod srpskom okupacijom, a kasnije i prihvatom nesretnih ljudi izbjeglih iz susjedne Bosne i Hercegovine. Prognanici su u Istru počeli dolaziti odmah po izbijanju rata. Ranije je spomenuto da ih je početkom kolovoza 1991. u Istri bilo 1 200. Već 20. listopada bilo ih je 7 500.¹⁷⁵ Odnose s javnošću, koordinaciju prihvata izbjeglica i prognanika, smještaj i prehranu vodio je Regionalni ured za prognanike i izbjeglice sa središtem u Puli. Nakon potpisivanja Sarajevskog primirja u siječnju 1992., čime je završena otvorena srpska agresija protiv Republike Hrvatske, u Istri je bilo 30 000 izbjeglica i prognanika, a u Puli 7 150 (najviše Osječana, oko 1 000, potom Vukovaraca, oko 600).¹⁷⁶ Prognanici i izbjeglice su uglavnom bili smješteni u ugostiteljskim objektima (hoteli, kampovi, odmarališta), najvećim dijelom u priobalnim općinama. Manji je dio bio smješten kod privatnih osoba. Najmanji broj prognanika i izbjeglica boravio je u unutrašnjim općinama (Pazin, Buzet). Krizni štab je početkom 1992. izašao u susret onima koji su primali prognanike i izbjeglice oslobodivši ih plaćanja stanarine, odvoza smeća, komunalne naknade, a dijelom i vode.¹⁷⁷

Nakon završetka prve faze ratovanja, riječko područje, Istra i središnja Hrvatska (dijelovi koji nisu izravno zahvaćeni ratom) postali su u političkoj i ekonomskoj strategiji nositelji obnove, odnosno gospodarskog razvoja države.

¹⁷⁴ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Prognanik>, pristupljeno 5. kolovoza 2017.

¹⁷⁵ *Veliko srce Istre*, GI, 20. listopad 1991., 1.

¹⁷⁶ *Prognanici se vraćaju kućama*, GI, 14. siječanj 1992., 4.

¹⁷⁷ *Nema olakšica za stanarinu*, GI, 3. siječanj 1992., 6.

Glavna gospodarska grana u Istri -turizam, nije mogla kohabitirati s prihvatom izbjeglica. Zato se je približavanjem ljeta svake ratne godine (1991. - 1995.) javljao isti problem. Izbjeglice i prognanike je iz ugostiteljskih trebalo premještati u druge objekte. To je predstavljalo izraziti problem, jer su ljudi koji su morali napuštati svoj dom zbog rata bili izrazito traumatizirani i bilo im je teško ponovno mijenjati adresu boravišta. Isprobano je i eksperiment u kojem su turisti i izbjeglice boravili u istom hotelu, no nakon što je skupina belgijskih turista zbog izbjeglica napustila hotel u Poreču, od toga se odustalo.¹⁷⁸ Nakon završetka otvorene agresije protiv Hrvatske broj prognanika počeo se smanjivati. S obzirom da je njihov prihvatao i potrebe grijanja, prehrane, vode i ostalih potrepština nastojalo ih se vratiti njihovim domovima čim su za to ostvareni minimalni uvjeti.

Broj izbjeglica i prognanika od siječnja 1992. u Istri počinje padati, da bi s eskalacijom rata u susjednoj BiH njihov broj ponovno počeo rasti. U sedam istarskih općina na dan 4. lipnja 1992. boravilo je 9 411 ljudi iz BiH.¹⁷⁹ Otprilike mjesec dana poslije u Istri je zabilježeno 24 000 izbjeglica i prognanika.¹⁸⁰ Broj izbjeglica i prognanika nastavio se povećavati od kraja 1993. godine kada su izbjeglice i prognanici iz BiH masovno počeli dolaziti zbog hrvatsko-bošnjačkog sukoba koji je bio u tijeku. Dana 7. studenog 1993. u Istri je boravilo 40 000 izbjeglica i prognanika, a lokalna vlast je bila zabrinuta zbog moguće destabilizacije Istre, odnosno sukoba Hrvata i Muslimana. Istarske su vlasti govorile kako se naseljavanjem na području bivše zone A narušavaju odredbe Osimskih sporazuma koje su propisivale da se etnički sastav ovog područja ne smije mijenjati. Sve se dodatno začinjalo i politikanstvom, pa se govorilo i kako se u Istru naseljavaju Bošnjaci i Hrvati kako bi se je dodatno rekroatiziralo, odnosno deistrijaniziralo.¹⁸¹ Najmasovniji pojedinačni dolazak izbjeglica iz Bosne dogodio se 22. listopada 1993. kada je 1 500 izbjeglica iz srednje Bosne smješteno u odmaralište *Pineta* u novigradskoj općini.¹⁸² Period s kraja 1993. na 1994. godinu bio je vrhunac izbjegličkog vala u Istri. Početkom 1995. u Istri je boravilo 14 000 izbjeglica i prognanika.¹⁸³ Broj izbjeglica ponovno se počeo povećavati tijekom ljeta 1995. proporcionalno ponovnom povećanju tenzija na tlu

¹⁷⁸ *Iz hotela u odmarališta*, GI, 13. travanj 1992., 8.

¹⁷⁹ *Problemi sa smještajem*, GI, 4. lipanj 1992., 6.

¹⁸⁰ *Izbjeglice pristižu individualno*, GI, 10. srpanj 1992., 8.

¹⁸¹ *Sumnja u scenariju destabilizacije Istre*, GI, 7. studeni 1993., 5.

¹⁸² *Iz užasa u mirnu luku*, GI, 22. listopad 1993., 3.

¹⁸³ *Istra primjereno zbrinula 14 tisuća stradalnika*, GI, 12. veljače 1995., 4.

bivše Jugoslavije. Oslobodilačke akcije HV-e u Hrvatskoj, a kasnije i u BiH, sve učestalija bombardiranja srpskih položaja u BiH od strane NATO-a, masakri bosanskih Srba nad Bošnjacima u Srebrenici, Žepi i Potočarima ponovno su povećali broj izbjeglica u Istri. U samo jednom danu (3. kolovoz 1995.) u Istru ih je stiglo 465.¹⁸⁴

Hrvatska je Vlada nastojala što manje izbjeglica i prognanika smještati na istarsko područje (pogotovo od proljeća do jeseni) kako bi se turistička aktivnost mogla odvijati normalnim tijekom.¹⁸⁵ Ipak u slučaju ratnih tragedija, kao što je rat na području bivše Jugoslavije to je bilo nemoguće. Jedan je dio izbjeglica u Istru dolazio i individualno. Izbjeglice i prognanici bili su smješteni na području cijele Istre, no posebno se ističu bivša vojarna *Karlo Rojc*, te kamp *Veli Jože* u Boroziji na području općine Buje. Centar je podigla belgijska vlada kao pomoć izbjeglicama iz BiH, a njegovih 330 kućica belgijski vojnici izgradili su u tri tjedna.¹⁸⁶ Treba spomenuti i izbjegličke centre u Špadićima kraj Poreča, Puntizeli, Kamenjaku, uostalom bilo ih je u čitavoj Istri. Humanitarna pomoć za izbjeglice stizala je iz svih krajeva svijeta, a pogotovo iz Njemačke i Italije.¹⁸⁷ U globalu, izbjeglice i prognanici nisu stvarali probleme, iako je u ponekim izbjegličkim centrima ponekad iskrsnulo nezadovoljstvo hranom i smještajem, poput onog u odmaralištu Pulskog ferijalnog saveza.¹⁸⁸

¹⁸⁴ *Kraj ovogodišnje turističke špice*, GI, 3. kolovoz 1995., 5.

¹⁸⁵ *Idemo na još jaču turističku promidžbu*, GI, 10. svibanj 1995., 16.

¹⁸⁶ *Smještaj za 2 400 izbjeglica*, GI, 4. prosinac 1992., 11.

¹⁸⁷ *Stigli lijekovi iz Italije*, GI, 10. siječanj 1992., 6; *Ferrara Rovinju*, GI, 24. veljače 1992., 10.

¹⁸⁸ *Bliži se totalni kolaps*, GI, 12. srpanj 1992., 8.

4.6. Vojne i policijske postrojbe iz Istre u Domovinskom ratu

Kako je JNA tijekom svibnja 1990. oduzela kompletno naoružanje Teritorijalne obrane Republike Hrvatske, policijske postrojbe bile su jedine naoružane formacije spremne za borbena djelovanja. S otvorenom eskalacijom nasilja i rata u Hrvatskoj, tadašnji ministar unutarnjih poslova RH Josip Boljkovac donosi odluku prema kojoj su sve policijske uprave dobile zadaću osnovati posebne jedinice policije. Specijalna jedinica *BAK Istra* ustrojena je 27. srpnja 1991. godine u Valbandonu, gdje je izvršeno i prvo postrojavanje te pregled jedinice.¹⁸⁹ Prvi sastav *BAK*-a činili su policijski službenici iz svih policijskih postaja tadašnje Policijske uprave Pula, njih 78. Jedinica je istog dana, pod vodstvom zapovjednika Skendera Hasimija, napustila Valbandon i krenula u Zagreb, čime je i službeno započeo ratni put Istarskih specijalaca u obrani suvereniteta i cjelovitosti RH. Jedinica je zatim upućena na banijsko ratište, gdje je sudjelovala u obrani Siska, Petrinje, Topuskog i drugih mjesta.¹⁹⁰ U listopadu 1991. sudjelovali su u zauzimanju vojarne u Samoboru. Jedinica je sudjelovala u preuzimanju objekata bivše JNA u Puli, kao i u sveukupnom očuvanju mira u Istri. Nakon tih borbenih zadaća, jedinica je sudjelovala u akcijama *Trokut*, *Poskok 1*, *Maslenica*, *Poskok 2*, *Medački džep*, *Bljesak*, *Oluja*, *Krug Dubrovnik* te gotovo da i nije bilo ratom zahvaćenog područja gdje SJP *BAK Istra* nije obavljala borbene zadaće.¹⁹¹ Po završetku ratnih operacija *BAK-ovi* su obavljali poslove razminiranja, a sudjelovali su i u mirnoj reintegraciji hrvatskog Podunavlja.

Na području Istre su tijekom Domovinskog rata ustrojene dvije brigade HV-e: 119. brigada HV-a, koju su sačinjavali vojni obveznici iz općina Pula, Rovinj i Labin, ali i cijele Istre jer je ona do 1. prosinca 1991. i osnivanja 154. brigade bila jedina brigada u Istri; i 154. brigada HV-a sastavljena od vojnih obveznika Buzeštine, Labinštine, Pazinštine te Bujštine.

Službeni je datum osnutka 119. brigade 7. rujna 1991.¹⁹² Nastala je uz pomoć kadrova iz nekadašnje brigade TO *Joakim Rakovac*. Brigada je imala bojne u Puli, Rovinju, Poreču, Labinu, Pazinu i Umagu. Prvi zapovjednik bio je Branko Bošnjak,

¹⁸⁹ *Specijalci korak ispred svih*, Gl, 30. srpanj 1995.

¹⁹⁰ https://hr.wikipedia.org/wiki/Specijalna_jedinica_PU_Istarska_%22Bak%22, pristupljeno 18. travanj 2017.

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² Dukovski, Darko, *Povijest Pule ...*, 381.

kojeg je kasnije zamijenio dopukovnik (kasnije brigadir) Marijan Mužinić. Za zamjenika je postavljen pukovnik Josip Strugar. Uz Bošnjaka i Mužinića zapovjednici brigade bili su: pukovnik Mauro Ukušić, pukovnik Mirko Vuković i bojnik Roberto Fabris.¹⁹³ U prvo vrijeme brigada je preuzela razminiranje vojarni bivše JNA. Istodobno se popunjavala ljudstvom, koje je osposobljavala kao vojnike za odlazak na ličko ratište. Atilio Radolović, predstojnik Ureda za obranu Pule, navodi da je bilo poteškoća s mobilizacijom, što je opravdao birokratskom prirodom. Naime, bilo je više ljudi u mobilizacijskom centru, nego u izvješću (raportu), više vojnika u postrojbi nego u bilježnici zapovjednika.¹⁹⁴ Nadalje došlo je do bunta majki i rodbine samih vojnika ispred Skupštine općine (SO) Pula uoči odlaska brigade u Liku. Demonstracije je snimala i kamera pa su se neki isječci sa glavnog pulskog trga vrtjeli i na beogradskoj televiziji. Čelnici su prikazivani kao ustaše i izdajnici, a Pula kao revolucionarno (srpsko) središte. Radolović se prisjeća i prijetnji jer je mobilizirao ljude. Prema njegovim riječima jedna mu je majka u prisutstvu tri člana Kriznog štaba rekla: *Ako mi mobiliziraš dijete, ako moj sin ode na ličko ratište - ubit ću ti dijete.*¹⁹⁵ S druge strane, KOS je djelovao kroz razne pamflete, natpise i parole javno ih objavljujući po gradu. U jednom pamfletu je stajalo: *Dragi roditelji, prijatelji, sugrađani. Nemojte dozvoliti da općinski poltroni (Radolović i ostali) u borbi za vlast i zbog svojih podlih političkih smicalica šalju vašu djecu na front kao žrtvenu jagnjad da oslobode Istru. Istra se brani u Istri, a ne u Gospiću. Spasite svoju djecu, muževe, prijatelje. Organizirajte protestni marš i upitajte ih da li su i njihovi sinovi mobilizirani na front. Vaša djeca.*¹⁹⁶

U siječnju 1992. godine u Liku su pristigli izvidnici, veza, inženjerija, logistika te pulska 1. bojna 119. brigade, preuzevši crtu obrane oko Brinja i Letinca, odnosno na potezu Glavace - Dabar.¹⁹⁷ Preuzimajući položaje 30. siječnja 1992., 3. satnija je upala u neprijateljsku zasjedu, kojom su prigodom poginuli Tomislav Brstilo, vojnik 119. brigade i jedan pripadnik riječke 111. brigade HV-a, a ranjeno je nekoliko vojnika.¹⁹⁸ Nakon prvih gubitaka u ljudstvu na ličkome ratištu, brigada je preuzela položaje u Otočcu i Ramljanima. Brigada je sudjelovala i u akciji *Oluja*, kad je s 1.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ *Mir je imao visoku cijenu*, Gl, 20. prosinac 1992., 9.

¹⁹⁵ Isto.

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Dukovski, Darko, *Povijest Pule...*, 382.

¹⁹⁸ *Ubijeni i ranjeni istarski borci*, Gl, 3. veljače 1992., 1.

gardijskom brigadom *Tigrovi* napadala neprijateljske položaje na glavnom pravcu izbila na državnu granicu s BiH kao prva postrojba HV-a. Kroz 119. brigadu prošlo je preko 6 500 građana iz cijele Istre. Poginulo je sedam pripadnika brigade, uključujući i četvoricu koja su razminirala pulski aerodrom.

Pripadnici brigade sudjelovali su u raznim operacijama na ličkoj bojišnici te je brigada poslužila kao jezgra za stvaranje drugih postrojbi u Istri, kao što su mornaričko Zapovjedništvo za sjeverni Jadran, Zrakoplovna baza Pula, 35. inženjersko-pontonirska bojna, te kao potpora osnivanju pazinske 154. brigade HV-a.¹⁹⁹ Preustrojem HV-a 119. brigada je 2000. godine prestala djelovati.

U sastavu 119. brigade djelovala je 1. pulska bojna pod zapovjedništvom Cvjetka Vretenara. Prva domobranska bojna Pula druga je isključivo pulska postrojba, ustrojena 30. travnja 1992. godine. Sačinjavali su je uglavnom vojni obveznici iz nekadašnje općine Pula, a bilo ih je i iz Rovinja, Poreča i Pazina. Temeljna zadaća postrojbe bila je intervencija u slučaju napada na Pulu i okolice, borba protiv diverzantskih i terorističkih skupina i obrana vitalnih objekata Pule i Republike Hrvatske na ovom području. Prva domobranska bojna Pula bila je prva domobranska postrojba iz Istarske županije. Na prvu crtu bojišnice poslana je 17. listopada 1993. te je s 1. satnijom preuzela obranu nad dijelom obrambene crte sela Ramljani u Lici. Osim što je nadgledala pokrete neprijateljskih jedinica, izrađivala je zaklone za osmatranje i borbeno djelovanje te zemunice. Bojna je razvila i ratnu kiruršku prihvatnu ambulantu za ranjenike i malu ljekarnu. Liječnici iz sastava bojne u slobodno su vrijeme, prema potrebi, pružali liječničku pomoć susjednim postrojbama i stanovništvu okolnih sela i zaselaka.²⁰⁰

Postrojba je u preustroju HV-a ugašena 13. srpnja 1999. Od prve do posljednje mobilizacije bojna je imala visok postotak odaziva. Nije zabilježena ni jedna pojava dezerterstva ili drugog oblika samovoljnog ponašanja ili narušavanja vojničke stege. Zapovjedni je kadar profesionalno obnašao zadaće, s obzirom na to da su gotovo svi završili nekadašnju Školu pričuvnih časnika (rezervnih oficira) u

¹⁹⁹ Dukovski, Darko, *Povijest Pule...*, 384.

²⁰⁰ Isto.

Bileći. Zapovjednik bojne bio je natporučnik Boris Ružić, a zamjenici su bili Vladimir Rojnić i Anton Borina. Postrojba je demobilizirana 1994. godine.²⁰¹

U Puli su tijekom Domovinskog rata nastale i druge vojne postrojbe. Uz 1. osnovana je i 2. domobranska bojna, 8. laka jurišna brigada, 22. eskadrila lovačkih zrakoplova, 25. eskadrila izvidničkih zrakoplova, 271. satnija mornaričkog pješništva, 309. pomorska logistička baza, 411. pokretna obalno - topnička bitnica, Središte za obuku i odgoj vojnika, Pomorsko zapovjedništvo za Sjeverni Jadran i Zrakoplovna baza (ili 92. zrakoplovna baza) Pula.²⁰²

92. zrakoplovna baza Pula bila je zrakoplovna postrojba Hrvatskog ratnog zrakoplovstva (HRZ) sa sjedištem u Zračnoj luci Pula. Osnovana je 1991. godine. U bazi je bila smještena 22. eskadrila lovačkih zrakoplova. Baza je 10. studenog 1991. preuzeta od tadašnje JNA, a dva dana kasnije, 12. studenog, službeni je datum njezina osnutka. Okosnicu baze u to je vrijeme činila zrakoplovna skupina osnovana pri 119. brigadi, koja je okupila pilote letjače, zrakoplovne tehničare te dragovoljce. Kako je baza bila minirana i devastirana, težišne su zadaće u to vrijeme bile dovesti je u koliko toliko funkcionalno stanje. Dolaskom prvih aviona, MIG-21, u travnju 1992. počela je redovita obuka i trenaza vojnih pilota, koji potom preuzimaju zadaće u sklopu djelovanja HRZ-a. Od tada pa do 1995. pripadnici baze su djelovali u svim vojnim akcijama tijekom Domovinskog rata kao i svim održanim vježbama.²⁰³

Druga brigada iz Istre, 154. brigada HV-a osnovana 1. prosinca 1991., početkom travnja 1992. preuzima borbene zadaće na ličkoj bojišnici, najprije kao operativna pričuva Obrambene grupe Lika, a već u svibnju iste godine i kao obrambena snaga prvoj crti bojišnice na području Ivčevića kose.²⁰⁴ Tijekom 1993. brigada jednim dijelom svojih snaga organizira obranu na području Ličkog Osika, Musuluka i Budačkog mosta. Od siječnja do svibnja 1994. 154. brigada brani Otočac, a nakon preustrojavanja iz 154. brigade HV-a u 154. dopukovnicu HV-a i dodatno pojačana većim brojem ljudstva i borbene tehnike, sredinom rujna iste godine odlazi na područje Perušićke kose. Ovdje na geografski, klimatski i taktički vrlo zahtjevnom prostoru organizira aktivnu obranu na crti koja se proteže od Sinca preko Ramljana,

²⁰¹ Isto.

²⁰² Isto, 385.

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ https://hr.wikipedia.org/wiki/154._brigada_HV, pristupljeno 20. travanj 2017.

Pocrnića do Alivojvodića, a po dubini do Kosinja i Klanca.²⁰⁵ Dodijeljeno joj područje odgovornosti drži sve do početka mjeseca svibnja kad je demobilizirana. Dana 2. kolovoza 1995. brigada je ponovo mobilizirana i sudjeluje u operaciji *Oluja* kao podupiruća snaga 9. gardijske brigade u oslobađanju cijelog prostora Krbavskog polja i Udbine, te područja oko plitvičkog Ljeskovca, Uvalice i Prijeboja. Nedugo zatim izbija na granicu s BiH u dolini rijeke Une (od Štrbačkog buka do Demirovića brda). Nakon *Oluje* pukovnija, iako demobilizirana, nastavlja svoje zadaće na daljnjem razvoju i opremanju, obučavanju zapovjednika i zapovjednih sastava te školovanju kadrova.

Istarske vojne postrojbe su bez ekscesa obavljale svoje borbene zadatke. Istarske su postrojbe veći dio svoga ratnog puta provele na ličkom bojištu, na granici prema tzv. RSK. Radio Knin istarske borce nazivao je istarskim ustašama i talijanskim plaćenicima.²⁰⁶ U geografski nepovoljnom prirodnom okruženju, uz povremenu razmjenu vatre s neprijateljem, najveća prijetnja je dolazila od minskih polja tijekom izviđanja. Istarske su brigade bile svesrdno pomagane od strane istarskih poduzeća, *Uljanika*, *Tehnomonta*, *Arenaturista* i dr.²⁰⁷

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ *Ako si hrabar idi u Dabar*, Gl, 7. veljače 1992., 12.

²⁰⁷ *Svi puljski donatori*, Gl, 5. veljače 1992., 6.

5. Istra nakon povlačenja JNA (1991. - 1995.)

Nakon propasti Jugoslavije Istra je po tko zna koji put u svojoj povijesti promijenila državu. Razdoblje od 1991. do 1995. obilježili su stvaranje granica, ograničeni sustav protoka roba i kapitala, ekonomska stagnacija i neizvjesnost. Bilo je jasno da je jedna povijesna epoha prošla i da je stupilo neko novo vrijeme.

U prvoj polovici 1992. u zraku su se još osjećale posljedice odlaska JNA iz Istre. Odlukom Glavnog stožera HV-a od 20. siječnja 1992. odlučeno je da trećina vojnih objekata u Puli ostaje u vlasništvu HV-a, među kojima su vojni kompleksi Muzil, Katarina - Valelunga, vojna zračna luka, zgrade admiralityeta VPS-a i Doma JNA te vojarne *Mlin* i *Monte Kope*.²⁰⁸ Gradu su ostale velike površine bivše JNA I SSNO-a, pa su se javili i prvi građani koji su tražili da im se za privatne potrebe ustupe određeni prostori.²⁰⁹ Kulturno povijesni spomenici ostali su zaštićeni daskama (u slučaju bombardiranja grada) sve do 28. lipnja 1992. kada su daske skinute.²¹⁰ U prvoj polovici 1992. nastavljeno je razminiranje pulske zračne luke. S poletno sletne staze izvučeno je 8,5 tona eksploziva²¹¹, dok su s morskog dna ronici izvadili više od 5 000 granata, artiljerijsko oružje i raznu opremu koju je JNA bacila u more ne uspjevši je povesti sa sobom.²¹²

S promjenom države došlo je i do normalnih *kozmetičkih* promjena, izrade novih domovnica, putovnica, promjene registarskih oznaka na automobilima. S posebnom pozornošću u medijima je popraćen proces promjena imena ulica, trgova, ustanova i naselja.²¹³ U Istri se zbog njene uske povezanosti s antifašističkom prošlošću postavilo pitanje - je li sve iz prošlog sistema nužno loše, odnosno treba li mijenjati imena narodnih heroja ili nekih značajnih osoba Istre iz razdoblja socijalizma. U pazinskom *Parku velikana* zaredala su se misteriozna rušenja bista povijesnih ličnosti Istre. Srušene su biste Jurja Dobrile, Bože Milanovića, Olge Ban, Vladimira Gortana, Matka Brajše Rašana, Save Vukelića.²¹⁴ Od 37 oštećenja

²⁰⁸ Ivetić, Adriano, Odlazak JNA iz Pule..., 163.

²⁰⁹ *Seli li (neuseljeno) sjemenište*, GI, 30. rujan 1992., 8.

²¹⁰ *Spomenici skidaju ratno ruho*, GI, 28. lipanj 1992., 1.

²¹¹ *Aerodrom predan na upotrebu*, GI, 8. ožujak 1992., 3.

²¹² *Ratnici iz podmorja*, GI, 9. ožujak 1992., 4,5.

²¹³ *Neka osobna razmišljanja u dobroj namjeri*, GI, 3. veljače 1992., 10.

²¹⁴ *Srušena bista Save Vukelića*, GI, 16. lipanj 1993., 17.

spomenika, počinitelji su otkriveni samo u sedam i to jedan stranac, 4 maloljetnika, dva punoljetna državljana RH te više vojnih osoba.²¹⁵

Glavni gospodarski sektor u Istri – turizam, doživio je poseban udarac izbijanjem rata, no istarski su ljudi činili sve kako bi povratili narušeno povjerenje stranih gostiju. O važnosti turizma za Hrvatsku nije potrebno trošiti puno riječi jer je on i danas najvažniji sektor gospodarstva. Turizam kao horizontalna djelatnost ne uključuje samo radnu snagu turističke orijentacije, već su u tu granu gospodarstva neposredno uključene i trgovina, zdravstvo, građevinski, cestovni sektor, dakle velik broj ljudi. Od posebne važnosti bilo je dokazati europskim emitivnim zemljama da je Istra sigurna od ratnih opasnosti. Posebni uteg tome bile su reportaže nacionalne televizije koje su u svijet uglavnom slale slike ratnih razaranja i ljudskih patnji. U sezoni 1992. Istru je posjetilo 896 000 turista (44,6% cijele Hrvatske) koji su ostvarili 6 197 500 noćenja (57,8% cijele Hrvatske).²¹⁶ Sljedeće godine Istru je posjetilo 1 068 500 (45,2%) gostiju ostvarivši 7 582 700 noćenja (58,7%). Treba imati na umu da je i mala ratna napetost imala veliki utjecaj na dolazak turista. Procjenjuje se da je tijekom operacije *Maslenica* i u tjednu kad je otvoren Maslenički pontonski most, što ranijim odlascima, što otkazom rezervacija, Istra izgubila od 15 do 20% gostiju.²¹⁷ Sezona 1994. bila je posebno dobra. Istru je tada posjetilo 1 419 500 (41,7%) turista, ostvarivši 10 213 000 noćenja (51,1%).²¹⁸ Posebno su uočljivi postoci Istre u ukupnim noćenjima Hrvatske. Istra je ostvarivala gotovo polovicu ukupnih noćenja u Hrvatskoj, čemu je u prilog išla situacija u Dalmaciji, koja je u svojem zaleđu imala stalnu opasnost, odnosno područje tzv. RSK čiji se postupci nisu mogli predvidjeti. Sezona 1995. bila je prilično loša. Napetost u BiH, srpski zločini, sve veća aktivnost NATO-ove Jadranske flote u zračnim napadima na srpske položaje u BiH, akcije *Bljesak* i *Oluja*, koja je izvedena tijekom turističke špice, uzroci su samo 893 000 dolazaka (36,6%) i 6 217 200 noćenja (48,3%).²¹⁹ Pogoršanje političke situacije u Hrvatskoj i ponovni napadi, odnosno granatiranje hrvatskih gradova i teritorija, te povećana opasnost od izbijanja ratnih sukoba nagnali su njemačka i austrijska službena tijela i organizacije da u ljeto 1995. svojim turistima savjetuju odustajanje od odmora u Hrvatskoj i preporučili da se najkraćim putem vrata kućama, a pogotovo svi oni koji

²¹⁵ Od 37 oštećivanja spomenika, počinitelji otkriveni samo u 7, Gl, 3. veljače 1995., 22.

²¹⁶ Akilić, Edi, *Turizam Istre u brojkama...*

²¹⁷ *Izostao informativni protuudar*, Gl, 21. srpanj 1993., 2.

²¹⁸ Akilić, Edi, *Turizam Istre u brojkama...*

²¹⁹ Isto.

ljetuju južno od Rijeke. Uz rat u Hrvatskoj, od ostalih problema istarskog turizma valja istaknuti i nedostatak stručnog kadra, manjak valute u mjenjačnicama, nedostatak postelja zbog nepreseljenja izbjeglica i prognanika, nezadovoljavajuću prometnu infrastrukturu. Zbog izrazito sušne sezone 1991. veliki je broj konobara i kuhara otišao u susjedne zemlje, što su pogotovo osjetile općine s zapadne obale Istre. Kako je inflacija hrvatskog dinara bila galopirajuća, mjenjačnice su se često susretale s problemom nedostatka valute. I granični prijelazi bili su u izrazito lošem stanju, a njihova neadekvatnost uzrokom dugih čekanja i kolona. Zato su tijekom ljeta 1994. u promet pušteni novoizgrađeni granični prijelazi Kaštel, Plovanija i Požana.²²⁰ I Zračna luka Pula imala je svoje probleme. Opremu je odnijela ili uništila JNA, a poseban je problem stvarala neopremljenost za slijetanje u nepovoljnim vremenskim uvjetima.

Gospodarstvo Istre bilo je u posebno lošem stanju. Ratnu 1991. obilježio je pad proizvodnje, visoki gubici, pad zaposlenosti uz stopu nezaposlenosti od 18%, te realni pad prosječne plaće od 36%.²²¹ Svako je poduzeće u Istri do 30. lipnja 1992. *Agenciji za restrukturiranje i razvoj* trebalo dostaviti planove budućeg restrukturiranja poduzeća u dionička društva. Zaposlenima je bila ponuđena mogućnost otkupa dionica, što je zbog malih plaća bilo iznimno teško. Pretvorba društvenog vlasništva u prvoj je fazi dala kvazivlasnike, s jedne strane banke i fondove koji nisu imali strukturu koja bi se brinula o vlasništvu te male dioničare čije je vlasništvo bilo samo na papiru.

Istarske su tvrtke doživjele svakakve scenarije. *Tvornica cementa Koromačno* i *Tvornica duhana Rovinj* uspjele su se snaći u postupku pretvorbe. *Koromačno* je u lipnju 1992. po načelu dokapitalizacije preuzela švicarska tvrtka *Societe Suisse de Ciment Portland* iz Neuchatela uloživši velik novac u rekonstrukciju i modernizaciju tvornice.²²² Radnicima je čak i povećana plaća. TDR je pak potpisao ugovor o proizvodnji cigareta *Marlboro* s *Phillip Morrisom*, najvećim proizvođačem cigareta na svijetu.²²³ Devedesete su bile izrazito uspješne za ovu tvornicu.

²²⁰ *U promet novoizgrađeni granični prijelazi u Istri*, GI, 2. srpanj 1994., 1.

²²¹ *Jedna od najtežih poslovnih godina*, GI, 13. ožujak 1992., 7.

²²² <http://www.samoborskiglasnik.net/razgovor.asp?datum=20020212&sif=11>, pristupljeno 17. travanj 2017.

²²³ *Marlboro iz Rovinja*, GI, 25. ožujak 1994., 3.

S druge strane neke su tvornice prošle svoju agoniju, poput *Uljanika*, najveće tvrtke na poluotoku. Osnovni problemi *Uljanika* bili su nedovoljna likvidnost, nagomilani dugovi, otežano ugovaranje i realizacija ugovorenih poslova, nemogućnost pristupa svjetskom tržištu kapitala te kadrovski problemi.²²⁴ Radnici *Uljanika* bili su stalno na čekanju, a u medijima se govorilo o mogućem kolapsu. I u rovinjskoj *Mirni* se tijekom 1994. štrajkalo zbog neisplate plaća za svibanj i lipanj.²²⁵ Slična je situacija bila i u bužetskoj pivovari koja je tijekom 1993. nekoliko mjeseci bila zatvorena zbog neriješenih vlasničkih odnosa s ljubljanskim *Unionom*. Radnici su *Unionu* zamjerali nepoštivanje dogovora o plaćama, neriješeni status i prava radnika, otezanja s pretvorbom i prodajom stanova.²²⁶ Bužetska pivovara bila je izraziti konkurent *Unionu* s obzirom da su bužetski pivarski radnici bili manje plaćeni, pa je i budućnost njihovih slovenskih kolega došla u pitanje. Ostala poduzeća u Istri drastično su smanjila broj radnika, kao *Pazinka*, *Puris*, *Digitron*. Labinsko je gospodarstvo pretrpjelo izrazitu štetu tijekom ratnog razdoblja i perioda privatizacije. *Tvornica igračkaka Labin* i *Tvornica plastičnih plovila Adria* propale su, a isto se dogodilo i s *Tupljakom*, posljednjim ugljenokopom u Hrvatskoj, koji je postupno smanjujući radnu snagu konačno zatvoren krajem 1999. godine.

Plaće su bile relativno niske. Prosječna plaća za lipanj 1992. bila je 23 627 hrvatskih dinara (HRD), dok je hrana bila sve skuplja. Primjerice litra octa u veljači 1991. iznosila je 16, a u veljači 1992. 119 HRD, kilogram kave iznosio je u veljači 1991. 160, a u veljači 1992. 880 HRD.²²⁷ Prosječna potrošačka košarica za travanj 1993. iznosila je 312 941 HRD, a prosječna plaća bila je 98 891 HRD.²²⁸ Roditeljima su posebno teško padali iznenadni troškovi, primjerice kupnja školskih udžbenika. Nakon uvođenja kune kao službene valute na Dan državnosti 30. svibnja 1994., prosječna plaća za rujanj iste godine iznosila je 1 227, 34 KN, dok je za potrošačku košaricu trebalo izdvojiti 1 423, 77 KN.²²⁹ U Istarskoj je županiji prosječna plaća za srpanj 1995. iznosila 1 850 KN, dok je prosječna plaća u Hrvatskoj bila 1 774 KN.²³⁰ Prema istom izvješću najniži prosjek u Istri imali su Labinjani (1 680 KN), a najviši

²²⁴ *Ugrožen i socijalni mir*, Gl, 3. ožujak 1995., 21.

²²⁵ *Generalni štrajk u rovinjskoj Mirni*, Gl, 27. srpanj 1994., 3.

²²⁶ *Slovenci ispili zadnju bužetsku kriglu*, Gl, 26. veljače 1993., 3.

²²⁷ *Prehrana pojela plaće*, Gl, 18. veljače 1992., 7.

²²⁸ *Špeža u raljama inflacije*, Gl, 23. travanj 1993., 8.

²²⁹ *Cijene miruju, plaće rastu*, Gl, 28. rujanj 1994., 8.

²³⁰ *Malo debelih krava*, Gl, 17. srpanj 1995., 8.

Buzećani (2 178) i Rovinjci (2 036). Troškovi košare osnovnih prehrambenih namirnica četveročlane obitelji, uključujući minimalne komunalne naknade tada su, prema statistikama, iznosili 2 411 KN ili 670 njemačkih maraka (DEM). Nezaposlenost je u Istri varirala te se uglavnom kretala oko brojke od 10 tisuća. Primjerice krajem prosinca 1992. u Istri je bilo 9 814, a godinu dana kasnije 8 006 nezaposlenih.²³¹

Tijekom 1991. i 1992. godine iz Istre je iselilo otprilike 20 000 ljudi.²³² Neki od razloga za to su popularno nazvan zakon Boniver u Republici Italiji, koji je omogućavao direktne povlastice onima koji potpišu da se osjećaju pripadnicima talijanske manjine, pogotovo u pogledu posla. Zatim uredba Ministarstva obrane prema kojoj su oni koji imaju papire da rade u inozemstvu bivali skinuti iz vojne evidencije, mahom na rok od godine dana. Pogotovo se odlazilo iz Bujštine i Bužeštine, zbog sušne turističke sezone 1991. godine i situacije u *Digitronu* koji je smanjivao obim posla. Odlazili su i učitelji talijanskog jezika jer su im se u Sloveniji nudile bolje plaće.

Situacija sa susjedima bila je također zanimljiva. Iako su se Slovenija i Hrvatska 25. lipnja 1991. međusobno priznale kao samostalne države i gajile relativno dobrosusjedske odnose, to Slovence nije spriječilo da u listopadu 1994. općini Piran, odlukom u parlamentu, pripoje četiri sela s hrvatske strane u Istri: Bužine, Škodelin, Mline i Škrilje.²³³ Istarske vlasti, uostalom kao i hrvatske bile su ogorčene ovakvom odlukom.

Službena Italija je na izjave Dobrice Ćosića o vraćanju Istre Italiji odgovorila priznanjem Hrvatske i Slovenije u njenim granicama prije 1991. Ipak, određene desne stranke poput *Movimento Sociale Italiano* (MSI) zahtijevale su reviziju Osimskih sporazuma, a čak su išle i do zahtjeva da se Istra i Dalmacija pripoje Italiji.²³⁴ Dugogodišnji lider Talijanske unije u Istri Antonio Borme izjavio je da u slučaju raspada Jugoslavije njegova nacionalna manjina ima pravo tražiti povratak Istre Italiji, te da je vrijeme da Osimski sporazumi budu raskinuti. Krunu takvih stavova činila je vizija Maurice Vascon i Paola Sardossa Albertinija, sudionika,

²³¹ *Nezaposlenost u Istri manja za 18,4%, 7. siječanj 1994.*, 6.

²³² *Odlazi tko god može*, GI, 21. studeni 1992., 8.

²³³ *Slovenija anektirala 4 hrvatska sela*, GI, 5. listopad 1994., 3.

²³⁴ *Fašisti protiv Osima*, GI, 9. studeni 1992., 3.

zapravo perjanice esulske iseljeničke sastavnice Prvog Kongresa Istrijana, održanog u Puli od 13. do 16. travnja 1995., kada su se zauzimali za istarski referendum pod nadzorom UN-a o tome kome će Istra pripasti.²³⁵

Spomenimo i zakon o denacionalizaciji, gdje je Porečko - pulska biskupija na čelu s tadašnjim biskupom Antunom Bogetićem tražila oduzete nekretnine iz razdoblja komunizma na površini od čak 850 hektara.²³⁶ Sukladno stvaranju samostalne Slovenije, bolnica u Izoli zatvorila je svoja vrata osiguranicima s Bujštine, što je povećalo neizvjesnost hitnih slučajeva s tog područja.²³⁷ Zbog blizine bojišta i granice došlo je do porasta kriminala na Bujštini, što su neki tumačili i kao pokušaj neprijatelja da uništi sezonu.²³⁸ Istarskom su svakodnevnicom nadalje dominirale teme poput izgradnje tzv. devizne poluautoceste Dragonja - Pula, željezničkog tunela kroz Učku, Etno Parka u središnjoj Istri, pitanje izgradnje treće termoelektrane u Plominu. S vremenskim razmakom od 20 godina dolazimo do spoznaje da neki od projekata još uvijek čekaju bolje dane. Iako je Domovinski rat Istri donio nemale neizravne štete, valja reći da joj je njeno nesudjelovanje u ratu ipak donijelo bolju startnu poziciju, pogotovo u pogledu gospodarstva, pa je i to jedan od razloga što je ona, uz Grad Zagreb, danas vodeća po BDP-u.

²³⁵ Šetić, Nevio, Franjo Tuđman i Istra..., 421.

²³⁶ *Spremni na nagodbu, tražit ćemo svoja prava*, Gl, 13. lipanj 1992., 11.

²³⁷ *Višestruko povećana neizvjesnost hitnih slučajeva*, Gl, 14. kolovoz 1992., 9.

²³⁸ *Hici protiv sezone*, Gl, 12. lipanj 1992., 5.

5.1. Politička situacija u Istri (1990. - 1995.)

U procesu stvaranja Republike Hrvatske i u njezinim prvim godinama postojanja, politička situacija u Istri bila je vrlo dinamična i zanimljiva. U poglavlju *Istra u predvečerje rata* spomenut je rezultat prvih višestranačkih izbora u Istri koji su na nivou cijele Hrvatske održani u travnju i svibnju 1990. godine. Unatoč pobjedi SDP - SKH, rane devedesete u Istri obilježile su neke sasvim druge pojave. Predizborni skup HDZ-a u Pazinu prvi je politički događaj koji će ostaviti snažne posljedice na budućem odnosu između središnje vlasti u Zagrebu i regionalne vlasti u Istri. Kako je već spomenuto, na predizbornom skupu u Pazinu Franjo Tuđman je izviždan, a zatim je okupljenima rekao da je ovo hrvatska zemlja i neizravno poručio onima koji se s tim ne slažu da se iz nje isele. Vladimir Šeks u knjizi *Politika i politikanstvo u Istri* navodi da su HDZ-u zviždali pripadnici JNA, njihova rodbina i pobornici jugoslavenstva, pa su zvižduci rezultat otpora onih koji su do tada posjedovali monopol vlasti.²³⁹ Koliko je svoje prste u navedenim događajima u Pazinu imala jugoslavenska tajna služba teško je reći, no ostaje činjenica da u budućnosti Hrvatska demokratska zajednica kao ni njen predsjednik Franjo Tuđman neće imati toliku podršku u Istri, kao primjerice u nekim drugim krajevima Hrvatske.

Istog se dana dogodio i incident u jednoj gostionici u Svetvinčentu, gdje je omanje društvo simpatizera HDZ-a fizički napalo Dragana Žanića, nastavnika likovne kulture u tamošnjoj osnovnoj školi, koji im je, kako se iz medijskih izvješća moglo zaključiti, bio ideološki suprotstavljen. Navodno je kod sebe imao promidžbenu naljepnicu SDP - SKH-a.²⁴⁰ Koliko je u ovom događaju bila inscenirana politička provokacija teško je utvrditi.

Ovi će događaji postati političko ishodište IDS-a u budućim verbalnim političkim sukobima s HDZ-om. IDS je po svom programskom usmjerenju stranka lijevog centra, koja se zalaže za regionalizaciju i decentralizaciju Hrvatske, demilitarizaciju i multikulturalni identitet Istre te transregionalnu suradnju, kojom bi se Istra ekonomski i kulturno povezala sa susjednim regijama u Sloveniji i Italiji.²⁴¹ Dugogodišnji predsjednik IDS-a Ivan Jakovčić u transgraničnim je regijama vidio

²³⁹ Šeks, Vladimir, *Politika i politikanstvo u Istri*, Istarski glas, Labin, 1999., 42.

²⁴⁰ *Vaša pjesma mi se ne sviđa*, GI, 13. travanj 1990., 3.

²⁴¹ Zakošek, Nenad, *Politički sustav Hrvatske*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2002., 36.

krunu regionalizma i shvaćanje ujedinjene Europe jer se tako poštuje suverenitet svake države, ali na način da se granice prevladaju, a ne mijenjaju.²⁴² IDS se od početka svoga djelovanja potvrdio kao regionalni hegemon, osvajajući u Istri većinu glasova, što se događa i danas. Osnovan u veljači 1990. nije nastupao na prvim višestranačkim izborima. Međutim, u slijedeća dva izborna ciklusa potvrdio je svoju apsolutnu dominaciju na poluotoku. Na izborima za Zastupnički dom Sabora, održanim 2. kolovoza 1992., njegovi su predstavnici osvojili najviše glasova u sve tri izborne jedinice, Labinu, Bujama i Puli. Bili su to Ivan Jakovčić (labinska 32. izborna jedinica), Dino Debeljuh (33. izborna jedinica Buje) i Elio Martinčić (34. izborna jedinica Pula), dok je Ivan Herak postao zastupnik u Zastupničkom domu kao predstavnik IDS na državnoj listi.²⁴³ I na izborima za Županijski dom Sabora održanima u veljači 1993. IDS je još jednom pokazao svoju premoć. Na svojevrsnim lokalnim izborima, IDS je osvojio 35 od 40 mjesta u Županijskoj skupštini, 3 mjesta u Županijskom domu Sabora, većina njegovih članova sačinjavali su gradska i općinska vijeća u Istarskoj županiji, a i prvi istarski župan dolazio je iz njihovih redova - Luciano Delbianco.²⁴⁴

Uz spomenuti predizborni skup HDZ-a u Pazinu i sve repove koje je povukao sa sobom, vrlo je zanimljiv i rezultat popisa stanovništva u Istri 1991. u kojem se 37 654 (16,1%) stanovnika izjasnilo Istrijanima.²⁴⁵ S druge strane, 76,6% stanovnika Istre očitovalo se da je hrvatski njihov materinski jezik, što s obzirom na udjel deklariranih Hrvata (57,7%) ide u prilog tome da su oni koji su se deklarirali Istrijanima zapravo *prikriveni* Hrvati, ili Hrvati potisnutog identiteta. Pojava istrijanstva zacijelo nije jednoznačno uvjetovana, a uzmu li se u obzir svekolike geografske, povijesne, kulturne i gospodarske osobitosti Istre, ona je i očekivana. Istra je, naime, poluotočni i rubni najmlađe integrirani, mješovito i višestruko utjecani te najrazvijeniji i sa Zapadom najpovezaniji dio Hrvatske. Spomenutim značajkama treba svakako dodati i složeni narodnosni sastav.²⁴⁶

Prema programskoj deklaraciji IDS-a objavljenoj 7. srpnja 1991. godine istrijanstvo se definira kao svijest o pripadnosti latinskog i slavenskog stanovništva

²⁴² *Prekogranični san ili realnost?*, Gl, 21. listopad 1994., 14, 15.

²⁴³ *Novi saborski zastupnici*, Gl, 8. kolovoz 1992., 2.

²⁴⁴ *IDS-u 35 od 40 mjesta*, Gl, 10. veljače 1993., 4.

²⁴⁵ Blagonić, Sandi, *Istrijani protiv Istrana*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016., 21

²⁴⁶ Klemenčić, Mladen i suradnici, *Promjene narodnosnog sastava Istre...*, 608.

Istre zajedničkoj višekulturnoj realnosti Istre; kao specifična svijest o regionalnoj pripadnosti; kao kulturno nasljeđe slavensko venecijanske kulture; istrijanstvo kao svijest o pripadnosti karakterizira slavensko i latinsko stanovništvo Istre, na nivou višetničke autohtonosti izražava cjelovitost Istre kao geografske i višetničke regije, jedinstvene i nedjeljive. Istrijani se identificiraju manifestirajući hrvatsku, talijansku i slovensku nacionalnu pripadnosti i istrijansku etničku pripadnost.²⁴⁷

Fenomen istrijanstva, iako više spada u sferu etnologije ili folkloristike, neizbježno je povezan i s politikom, što se može sagledati i tumačiti na više načina. Razdoblje socijalizma, koje, s obzirom na to da Istra ulazi u sastav Hrvatske prvi put tek sredinom 20. stoljeća, a što je imalo određenog utjecaja na intenzitet i oblik nacionalne integracije - jedino razdoblje zajedničkog (državnog) iskustva Istre i ostalog djela Hrvatske, podvrgnuto je, interpretiranjem socijalističkog razdoblja kao etnonacionalno neautentičnog, stanovitom, manje ili više formalnom, kolektivnom zaboravu.²⁴⁸ Zajedničko sudjelovanje u određenom društvenom poretku podrazumijeva zajedničko pamćenje, a ono na prijelazu iz jednog u drugi društveni sustav nije, u slučaju Istre, nadomješteno adekvatno integrirajućim kolektivnim sjećanjem. Pritom nije toliko problematično napuštanje antifašizma, koji je, nakon raspada Jugoslavije, jednim dijelom negativno asociiran s komunizmom i socijalizmom, koliko nametanje nove restriktivne nacionalističke paradigme.²⁴⁹ Nova politička konstelacija, koja je drugdje omogućila društvenu rehabilitaciju dijela predaka (ustaške, opće nacionalističke prošlosti), u Istri, koja jedina, uz Međimurje, nije imala ustaški pokret, prije je bila prijetnja njihovu anatemiziranju. Drugim riječima, Istra komparativno ne posjeduje značajnu količinu novouspostavljenih simboličkih resursa iz korpusa nacionalizma poželjnih u zaposjedanju nove društvene legitimacije (izraženi nacionalizam, antikomunizam, ustaška obiteljska tradicija). Zato se osjećaj istarske drugosti, kataliziran učinkom regionalne stranke, snažno iskazuje kroz povećanje regionalno izjašnjenih, kao i kroz visoku podršku IDS-u. Treba svakako istaknuti da je Franjo Tuđman često isticao doprinos istarskih antifašističkih boraca stvaranju federalne države Hrvatske, kao primjerice prilikom obilježavanja 50

²⁴⁷ Šetić, Nevio, *Franjo Tuđman i Istra...*, 418.

²⁴⁸ Blagonić, Sandi, *Istrijani protiv Istrana...*, 26.

²⁴⁹ Isto, 27.

obljetnice sjedinjenja Istre, Rijeke, Zadra i otoka s Hrvatskom na svečanoj sjednici Hrvatskog sabora 24. rujna 1993.²⁵⁰

*Vrhunac protuhrvatske indoktrinacije ogleda se u tome da je u dvama posljednjim jugoslavenskim popisima pučanstva bila predviđena istarska odrednica kao nacionalna pripadnost. Jednako kao što se Hrvate u Vojvodini pritiskalo da se izjasne ne kao Hrvati, već kao Bunjevci i Šokci, komentirao je Franjo Tuđman fenomen istrijanstva.*²⁵¹

Za HDZ, koji je prigrlio i postao predvodnik nacionalnog pokreta, odnosno identificirao se s nacijom, Istra postaje nositelj partikularizma, pa se u medijima često govori o potrebnoj rekroatizaciji Istre. U Istri se tako tijekom 1990-tih iskristalizirao sukob IDS-a, koji se predstavljao kroz regionalizam, autonomaštvo, pokret istrijanstva i HDZ-a koji je bio predvodnik nacionalne ideje.

Nakon što se je JNA povukla iz Istre gotovo su cijelu 1992. godinu obilježili rasprave o budućem središtu županije, njezinom nazivu i teritorijalnoj podjeli. U medijima se čak govorilo kako bi se nova županija mogla zvati Pazinska, sukladno tendenciji ostatka Hrvatske gdje je većina županija nazvana po gradovima. Iako su se IDS i SDP zalagali da središte buduće županije bude u Puli, HDZ je odstupio od većine zahtjeva iz javne rasprave (da sjedište bude u Puli, a da o broju budućih općina županije same odluče) te je odlučeno da središte županije Istarske bude Pazin.²⁵² Županija je nadalje podijeljena na 7 gradova (središta bivših Skupština općina: Buje, Buzet, Poreč, Pazin, Labin, Rovinj, Pula) i 29 općina. U *Glasi Istre* detaljno su po točkama navedeni razlozi zbog kojih je Pazin postao središte nove županije. Među ostalim stajalo je da je grad bio središte Pazinske knežije, Pazinskog okruga, mjesto u kojem su donijete Pazinske odluke, a spominjalo se i uspostavljanje uprave suprotne bivšim centrima moći, poput Pule.²⁵³ Ipak, za središte Skupštine Istarske županije određen je Poreč, a kao sjedište župana Pula.

Franjo Tuđman je gotovo svaki put kad bi posjetio Istru neizbježno govorio o političkim odnosima sa središnjom državom. Tako je nakon izbora za Županijski dom

²⁵⁰ Šetić, Nevio, Franjo Tuđman i Istra..., 415.

²⁵¹ Isto, 415.

²⁵² HDZ skrojio Istarsku županiju, Gl, 5. siječanj 1993., 4, 5.

²⁵³ Isto.

Sabora, na trećoj proslavi dan državnosti 30. svibnja 1993. rekao: ...ne smijemo dopustiti da županije, u političko upravnom smislu, postanu sredstvo oživljavanja autonomaštva, regionalnog podvajanja od RH koja je prvim člankom Ustava određena kao jedinstvena i nedjeljiva država. Neki su pojedinci u Istri protumačili rezultate županijskih izbora kao da je došlo vrijeme da se počne raditi na konceptu posebnog istarskog naroda.²⁵⁴

Iskre su posebno frcale tijekom 1994. godine. Prvo je u travnju osnovano Vijeće za Istru sa zadaćom da kao savjetodavno tijelo predsjednika Republike razmatra kulturnu i gospodarsku problematiku te druga pitanja važna za razvitak Istre.²⁵⁵ Od strane IDS-a postavilo se pitanje treba li Istri takvo Vijeće ako su birači na prethodnim izborima već izabrali vlasti. Prema njima je to bilo upitno i nepotrebno. Posebnu je prašinu diglo obustavljanje Statuta županije Istarske, svojevrsnog lokalnog Ustava.²⁵⁶ Ustavni sud osporio je 36 od 80 donesenih odredbi, da bi na kraju 18 od 36 spornih članaka bilo potpuno ukinuto.²⁵⁷ Između ostalog, upitni su bili sam naziv Skupštine Istarske županije, koja se po Statutu službeno zvala – Istarski sabor, zatim Zakon o lokalnoj samoupravi i upravi, Zakon o područjima županija, gradova i općina, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, ravnopravnost hrvatskog i talijanskog jezika u Županiji, institucionalizacija pojma istrijanstvo.²⁵⁸ Po pravnim stručnjacima neke su odluke odudarale od Ustava RH, no neke su od njih bile sporne zbog evidentno ideološke naravi. IDS se optuživalo za suradnju s talijanskom desnicom, kao i za talijanizaciju Istre putem dvojnog državljanstva. Na Badnjak 1992. minirana je skulptura *Hrvatska ptica*, što su neki komentirali kao miniranje odnosa Istre i Hrvatske, a drugi kao neprijateljski čin.²⁵⁹

Hrvatska demokratska zajednica prema Istri se često odnosila netaktički, dok je Istarski demokratski sabor vješto iskorištavao svaku njihovu izjavu za jačanje svoje političke pozicije. Personalizirajući se s istrijanstvom, postao je predvodnikom društvene integracije u Istri koja mu je u prvom redu služila u stjecanju političkih bodova. Velikosrpska politička koncepcija dovela je do jačanja hrvatskog

²⁵⁴ *Trn u oku, glava u pijesku*, GI, 2. lipanj 1993., 4.

²⁵⁵ *Osnovano Vijeće za Istru*, GI, 14. travanj 1994., 3.

²⁵⁶ *Obustavljen statut Istarske županije*, GI, 19. travanj 1994., 7.

²⁵⁷ *Statut s 18 članaka manje legalan*, GI, 6. veljače 1995., 5.

²⁵⁸ *Statut Istarske županije odstupa od Ustava RH*, GI, 20. travanj 1994., 6.

²⁵⁹ *Demokracija jača od dinamita*, GI, 28. prosinac 1992., 3.

nacionalizma, a hrvatski nacionalizam do istarskog regionalizma. Netaktičnost HDZ-a očitovala se ponajprije u tome što je evidentno drugačijoj Istri pristupao homogenim pristupom, često se pozivajući na stvari koje su Istri bile strane. HDZ je svoju snagu u Istri ponajprije pokazivao u onoj sferi gdje je bio moćniji od lokalne vlasti, onoj upravnoj. Kako svoju snagu nije uspio ostvariti putem političkih izbora to je radio osnivanjem Vijeća za Istru, upravnom podjelom Istre prema vlastitoj zamisli, zatim ukidanjem Statuta Istarske županije putem Ustavnog suda. No, to pokazuje i upitnost nekih strateških političkih rješenja koje je pružao IDS.

IDS je s druge strane često upadao u sferu populizma. Vješto je iskorištavao političke postupke i izjave HDZ-a u Istri za svoje političke poene. Govoriti o regionalizaciji Istre u vrijeme kada u Hrvatskoj već postoji Republika Srpska Krajina bila je svojevrsna provokacija prema HDZ-u. S druge strane demilitarizacija Istre bila je u vrijeme dok se Hrvatska nalazila u Domovinskom ratu nemoguća, pogotovo jer je dobar dio objekta bio u vlasništvu države, a u mnogim su se dijelovima Istre obučavali novaci, kao primjerice u Nastavnom središtu na Muzilu. I u samom su IDS-u postojale određene pukotine, odnosno one struje koje su se zalagale se autonomiju Istre i oni koji su se zalagali za umjerenjaštvo. Zbog toga je njegova popularnost polako počela padati²⁶⁰, a stranku su napustili saborski zastupnici Herak i Martinčić²⁶¹, da bi je na kraju napustio, po većini anketa najpopularniji istarski političar, župan Luciano Delbianco.

Iako je često govorio o autonomaštvu i regionalizmu, IDS je tijekom najtežih dana za Hrvatsku u Domovinskom ratu bio usklađen sa nacionalnom politikom, pogotovo u vidu mobilizacije vojnika, vojno redarstvenih akcija, osude ratnih zločina, osude slovenskog pripajanja hrvatskih sela, solidarnosti prema izbjeglicama i prognanicima. U krucijalnim pitanjima po Hrvatsku državu HDZ i IDS pokazali su određeni konsenzus.

Hrvatska demokratska zajednica predvođena dr. Franjom Tuđmanom pokrenula je 90-ih godina 20. stoljeća snažan proces rješenja hrvatskog nacionalnog pitanja, proces oživljavanja hrvatske političke i državotvorne misli, proces obnove hrvatske države, proces konačne nacionalne integracije, a istodobno je Istarski

²⁶⁰ *Opala popularnost IDS-u*, GI, 19. veljače 1994., 12.

²⁶¹ *Kraj ili početak čišćenja IDS-a*, GI, 14. veljače 1994., 3.

demokratski sabor, predvođen svojim elitama, u Istri pokrenuo snažan proces političkoga sučeljavanja i dezintegracije tih nastojanja, oblikujući izraziti anacionalni tip društva i zauzimajući se za njega te potičući istrijanizaciju, regionalizaciju i transregionalizaciju, demilitarizaciju i autonomizaciju Istre, kao i federalizaciju Hrvatske. To je bilo u izravnoj suprotnosti s Tuđmanovim nastojanjima pa je zbog toga i dolazilo do trzavica.²⁶²

²⁶² Šetić, Nevio, Franjo Tuđman i Istra..., 423.

6. Zaključak

Istra je krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća bila dio Socijalističke Republike Hrvatske u sklopu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Zahvaljujući ponajprije turizmu, uz industriju najjaču granu gospodarstva, Istra je po ekonomskim pokazateljima uz šire područje grada Zagreba bila najrazvijeniji dio Hrvatske. Krajem osamdesetih ostvarivala je oko 30% ukupnih turističkih dolazaka i noćenja u tadašnjoj Hrvatskoj. Turistički prihod bio je glavni katalizator višeg životnog standarda te izvor toliko potrebnih deviza s obzirom na snažnu devaluaciju jugoslavenskog dinara. S druge su strane evidentni problemi bili ponajprije izraženi u industrijskom sektoru, koji je, kako će se pokazati kroz pretvorbu društvenog vlasništva, bio prilično nelikvidan, dok je cestovna, vodovodna i telefonska infrastruktura bila izrazito neadekvatna najrazvijenijoj turističkoj regiji Hrvatske.

Padom Berlinskog zida u studenom 1989. komunizam se u istočnoj Europi nepovratno počinje urušavati. Isto se dogodilo i u Jugoslaviji, koja je tijekom osamdesetih godina zapala u gospodarsku krizu manifestiranu nižim životnim standardom, devaluacijom jugoslavenskog dinara, nestašicom namirnica i proizvoda. Sukladno gospodarskoj, krajem 1980-tih razbuknula se i politička kriza. Srbija je na čelu sa Slobodanom Miloševićem počela zagovarati politički centralizam Jugoslavije čemu se suprotstavio slovenski i hrvatski program Jugoslavije na principima konfederacije. Kad je politički vrh Srbije uvidio da dominaciju neće uspjeti ostvariti političkim, legitimnim načinom, pokušao je to uraditi silom, odnosno vojnom intervencijom u Sloveniji, Hrvatskoj i BiH u cilju ostvarivanja velikosrpskog programa. U Hrvatskoj je rat trajao od 1991. do 1995., odnosno do 1998. kada je mirnim putem reintegrirano hrvatsko Podunavlje.

Početak 1990. godine SKH je na čelu s Ivicom Račanom raspisao prve višestranačke izbore u Hrvatskoj čime je zapravo počela demokratska preobrazba socijalističkog društvenog uređenja. Prvi demokratski izbori donijeli su pobjedu HDZ-a u Hrvatskoj, dok je u Istri pobjedu odnio dotad vladajući SKH, nastupivši pod reformiranim nazivom SKH-SDP. Nakon toga je uslijedilo oduzimanje oružja Teritorijalnoj obrani od strane JNA na području čitave Hrvatske. U Istri, gdje je svaka Skupština općine imala skladište oružja, oružje je povučeno u veće vojarnje, da bi na kraju završilo u pulskoj vojarni krnje JNA. U slijedećoj, ratnoj 1991. godini, posebnu je

pozornost u Istri izazvao popis stanovništva na kojem se oko 16% stanovništva izjasnilo Istrijanima čime je otvoren put politici autonomaštva, regionalizma i partikularizma koju počinje provoditi IDS - stranka u nastanku.

S obzirom da je federalna vojska, tzv. JNA, početkom otvorenog rata u Hrvatskoj očigledno stala na stranu Srbije te su se njeni hrvatski garnizoni počeli pridruživati srpskim teroristima, njena je prisutnost u Hrvatskoj, pa tako i u Istri, postala izuzetno nepoželjna. U početku rata, jugoslavenski je vojni vrh planirao brzu okupaciju Hrvatske što su potvrđivale i NATO-ove ekspertize. U Istri je prema tom planu trebalo osnovati Jugoslavensku autonomnu oblast pod patronatom Vojnopomorskog sektora Pula i riječkog 13. korpusa. O njezinoj je budućoj sudbini trebalo odlučiti za zelenim stolom. Iz ovog vremena dolazi i anakrona izjava Dobrice Ćosića, prvog predsjednika Savezne Republike Jugoslavije da Istru treba vratiti Italiji u slučaju da se Jugoslavija raspadne. Ovom je izjavom asociirao neslavnu prošlost kad je Istra od 1918. do 1943. bila dijelom Mussolinijeve fašističke Italije. Kao i u ostatku zemlje, prisutnost JNA u Istri postala je izuzetno neugodna s obzirom na slike iz Hrvatske gdje je federalna vojska izlazila iz svojih vojarni da bi napadala hrvatske gradove i sela. U Istri su se nalazila tri garnizona JNA. Uz one na području bujske općine i grada Pazina treba posebno istaknuti pulski garnizon koji je zbog svoje ljudske i tehničke opremljenosti bio izrazito snažan. Kako su se postrojbe s područja Buja i Pazina povukle u Pulu i Rijeku, pulski je slučaj povlačenja JNA simbolično označio istarsku ratnu epizodu u Domovinskom ratu.

Kada je postalo jasno da se rat približava i najvećem istarskom gradu ubrzo je formiran Krizni štab, izvršene su pripreme evakuacije stanovništva, zaštićeni povijesni spomenici, isprobane hitne medicinske intervencije u bolnicama, bunkeru su očišćeni i pripremljeni. U Puli je bilo stacionirano između 6 i 8 tisuća vojnika, više brodova te velika količina municije i ratne opreme. Poseban je pak problem predstavljao pulski vojni aerodrom iz kojeg su avioni polijetali u bombardiranje slovenskih i hrvatskih mjesta. Istarski je krizni štab predvođen Igorom Štokovićem svakodnevno bio u kontaktu s vojnim vrhom. Pred Štokovića i suradnike postavljena su iznad svega dva cilja. Trebalo je osigurati da se JNA mirno povuče, a da sa sobom ne odnese oružje TO Istre. Bilo je to izuzetno teško, ponajprije zbog teškog karaktera zapovjednika garnizona Rakića, ali i ostalih otegotnih okolnosti kao što su

provokacije u rujnu 1991. kada je u nekoliko navrata došlo do pucnjave prema vojarnama JNA. Pojedine su grupacije i stranke stalno kritizirale rad Kriznog štaba zamjerajući mu mlakost. Unatoč svemu, objekti bivše vojske uredno su se predavali pulskim civilnim vlastima, ali je napetost bila izražena sve do posljednjeg trenutka. Kada je postalo jasno da JNA neće uspjeti u zauzeću Hrvatske, kao ni u planu njenog zauzimanja do linije Virovitica –Karlovac - Karlobag, Istra je postala poligon iz kojeg su izvučene tone oružja koje je pomorskim ili zračnim putem odneseno u krnju Jugoslaviju. Istrani su posebno odahnuli kada je predana osporavana vojna zrakoplovna baza, da bi se JNA konačno povukla 16. prosinca 1991. Nadlijetanja zrakoplova JNA nad Istrom nastavila su se, krajem prosinca bombardiran je i vrsarski aerodrom prilikom čega su smrtno stradala četvorica pilota. Tijekom 1992. i potpisivanja ratnog primirja u Sarajevu opasnost je po Istru potpuno prošla.

Istra se tijekom Domovinskog rata istakla ponajprije prihvatom izbjeglica i prognanika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Vrhunci izbjegličkog vala bili su početkom 1992. kada je završavala prva faza rata u Hrvatskoj te kraj 1993., kada se rasplamsao hrvatsko bošnjački sukob. Izbjeglice su bile smještene u cijeloj Istri što je donekle narušavalo turističku aktivnost. S druge su strane svoj obol hrvatskoj neovisnosti dale postrojbe iz Istre, 119., i 154. brigada, ali i ostale vojne formacije. Uglavnom su ratovala na ličkom bojištu, čuvajući položaje prema tzv. RSK. Nenajavljeni napadi Srba, oštre zime te stalna opasnost od mina bile su najveće opasnosti za istarske vojnike koji su se odlikovali odgovornošću, vojnom stegom i primjerom. Njihovo je vojno djelovanje prošlo bez incidenta.

Istra je nakon povlačenja JNA ušla u novo razdoblje svoje povijesti kojeg su ponajprije obilježili pad standarda i puno skromniji turistički rezultati. Kao i u ostatku Hrvatske i ovdje se osjetila duboka kriza industrijskog sektora u procesu pretvorbe dojučerašnjih društvenih poduzeća. Snažno se osjetila i pojačana migracija stanovništva Istre, posebno turističkih djelatnika, ali i ostalih koji su zbog izuzetno niskih plaća otišli u potragu za boljim životom.

I politička situacija u Istri bila je vrlo zanimljiva. Političko prvenstvo HDZ-a na razini države u Istri je neutralizirao regionalni IDS pokazavši se kao najjača politička opcija najvećeg poluotoka. Njihov rivalitet i verbalni obračuni postali su obilježje početka 1990-tih u Istri.

Što na kraju možemo zaključiti o Istri u Domovinskom ratu? Jedna od prvih zaključaka je izrazita istarska heterogenost. Naime, Istra je tijekom Domovinskog rata bila područjem izrazite vojne napetosti sve do odlaska JNA iz Istre zbog jačine garnizona u Puli. Ali ona je isto tako prihvaćala izbjeglice, slala svoje postrojbe na ratište, postala žarištem političkog rivaliteta. I gospodarstvo je prolazilo kroz izrazite turbulencije. Za razliku od većine Hrvatske, gdje je glavna usredotočenost bila na rat, Istra je već u ranoj fazi hrvatske samostalnosti prolazila kroz društvenu tranziciju.

Možemo svakako reći da je nesudjelovanje Istre u ratu bilo polazište za bolju startnu poziciju, poglavito u pogledu gospodarstva, a potom i turizma. Dok će se neki krajevi zbog rata u gospodarske tokove uključiti tek nakon njegova završetka, Istra je to učinila puno ranije. Jednim je djelom zahvaljujući miru, upravo Istra uz grad Zagreb, danas najrazvijeniji dio Hrvatske te jedna od rijetkih županija čije će stanovništvo prema popisima iz 2001. i 2011. godine biti u blagom porastu. Dakako da je i etnička slika postala raznovrsnija s obzirom da je određeni broj izbjeglica i prognanika odlučio ostati u Istri nakon progonstva. U Istru je u razdoblju 1991. - 2001. doselilo najmanje (jer je nepoznat broj osoba koje su već preseljavale unutar Hrvatske) 17 452 stanovnika od čega 8 180 iz drugih hrvatskih županija, a 9 272 iz drugih država. Među potonjima s čak 69,4% prevladavaju doseljenici iz BiH. Od toga broja 28,7% doselilo je 1992. godine, a 13,6% godinu kasnije.²⁶³

Iako je istarska posebnost tijekom Domovinskog rata bila prisutna kroz političke pokrete poput istrijanstva i regionalizma, njena angažiranost u pogledu stvaranja samostalne Hrvatske nije dolazila u pitanje. Suradnja Kriznog štaba Pule s političkim vrhom Hrvatske na čelu s predsjednikom Republike Hrvatske dr. Franjom Tuđmanom bila je izuzetno dobra i produktivna. Istra je ostvarila dva zadana cilja: da se JNA mirno povuče; i da sa sobom ne odnese oružje TO, čime su potom naoružane postrojbe u Hrvatskoj. Spriječavanjem rata u Istri zapravo je spriječeno otvaranje novog ratišta i produžavanje crte bojišta. Možemo reći da je mir trajna vrijednost, čime su u Istri izbjegnute civilne i materijalne žrtve te otvorena demokratska perspektiva za buduće generacije.

²⁶³ Pokos, Nenad, Živić, Dražen, Suvremena demografska slika Istre, u *Identitet Istre - ishodišta i perspektive* (ur. Marino Manin, Ljiljana Dobrovšak, Gordan Črpić, Robert Blagoni), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2006., 409.

7. Sažetak: Istra u Domovinskom ratu

Krajem osamdesetih godina u Europi se počinje raspadati komunistički sustav. U višenacionalnoj socijalističkoj Jugoslaviji raspadu komunističke strukture prethodila je snažna gospodarska kriza, koja se zatim pretvorila u političku. Srbija je svoju dominaciju nastojala ostvariti u centralističkom uređenju buduće Jugoslavije, dok su Hrvatska i Slovenija zagovarale konfederalni model. Kako svoj program Srbija nije uspjela ostvariti putem institucija, krenula je u osvajački rat u cilju stvaranja Velike Srbije. Hrvatskoj je tijekom 1991. nametnut rat pobunom Srba, rat koji će potrajati do 1995., odnosno 1998. i mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja.

Uz grad Zagreb, Istra je krajem osamdesetih bila jedna od najrazvijenijih regija socijalističke Hrvatske. Srbija je u Istri planirala stvoriti autonomnu regiju pod patronatom Vojnopomorskog sektora Pula i riječkog 13. korpusa.

U Istri se početkom 90-tih nalaze tri garnizona JNA od kojih se snagom posebno ističe onaj u Puli (6 do 8 tisuća vojnika, velik broj vojnih zrakoplova i brodova te tone streljiva). Kako je JNA otvoreno stala na stranu Srbije postala je potencijalna opasnost za Pulu i Istru. Zbog snage pulskog garnizona JNA, Pula je postala simbolički predstavnik Istre u Domovinskom ratu. U Puli je osnovan Krizni štab sa zadaćom da učini sve da se JNA mirno povuče te sa sobom ne odnese oružje Teritorijalne obrane, koje joj je nakon prvih višestranačkih izbora oduzela.

Uz stalne prijetnje razaranjem grada od strane pulskog zapovjednika garnizona Dušana Rakića, povremenu razmjenu vatre te mimoilaženju u pogledu načina ophođenja prema JNA, ta se vojska iz Pule konačno povukla sredinom prosinca 1991., odnijevši sa sobom tone naoružanja. Međutim, nadlijetanja neprijateljskih zrakoplova nad Istrom nastavila su se, a u prosincu 1991. izvršen je i prvi izravni napad JNA u Istri kada je bombardiran aerodrom u Vrsaru. Nakon što je početkom siječnja 1992. u Sarajevu potpisano primirje između Hrvatske i Jugoslavije opasnost je za Istru napokon prošla.

Rane devedesete u Istri su nakon odlaska JNA obilježene padom turističkog prometa i životnog standarda. Gospodarski je sektor doživio velike promjene pretvorbom društvenog u privatno vlasništvo. Istra je prihvatila velik broj izbjeglica i

prognanika iz Hrvatske i BiH koji su uglavnom smješteni u ugostiteljske objekte diljem poluotoka. Dvije su brigade iz Istre, 119. i 154., kao i neke druge postrojbe aktivno sudjelovale u Domovinskom ratu uglavnom se boreći na ličkom bojištu. Političko prvenstvo HDZ-a na nacionalnoj razini u Istri je ugrozio IDS, koji se u javnosti profilirao kao nositelj partikularizma i regionalizma.

Istra je svoj izraziti doprinos Domovinskom ratu dala prihvatom izbjeglica i prognanika te mobilizacijom vojnika. Recimo kako je odaziv na mobilizaciju bio veći od 90%, jedan od najviših u Hrvatskoj. Ta činjenica doista jako puno govori sama za sebe o Istri i njenim ljudima.²⁶⁴ Mirnim odlaskom JNA iz Istre spriječeno je otvaranje nove bojišnice u Domovinskom ratu, a ljudski i materijalni resursi su sačuvani.

Ključne riječi: Jugoslavija, Domovinski rat, Istra, JNA, Krizni štab, istarske vojne postrojbe, tranzicija, izbjeglice, prognanici, Hrvatska demokratska zajednica, Istarski demokratski sabor

²⁶⁴ Ružić, Boris, *1. domobranska bojna Pula*, HistriaCroatica C.A.S.H. Pula, 2017., 184.

7.1. Summary: Istria in the Homeland War

Communist system in Europe slowly began to desintegrate in the late eighties. In multinational socialist Yugoslavia, the economic crisis preceded the desintegration of the communist structure turning then into a political one. Serbia tried to achieve its dominance through the centralist conception of Yugoslavia while Croatia and Slovenia advocated confederal model. Failing in attempts to achieve its conception through institutions, Serbia began a war of conquest in order to create Great Serbia. The war was imposed to Croatia by the rebellion of the Serbs during 1991, a war that will last until 1995, respectively until 1998 and the peaceful reintegration of the Croatian Danube region.

Beside the city of Zagreb, Istria was the most developed part of the socialist Croatia in the late eighties. Serbia planned to create an autonomous province there under the direction of Military and Maritime sector of Pula and the 13th Military Corp of Rijeka.

There were three garrisons of the Federal Army (JNA) in Istria at the beginning of the nineties with particular strong one in Pula (6 - 8 thousand soldiers, a large number of military aircrafts and ships including tons of ammunition). Openly aligned on the Serbian side, Federal Army has become a potential danger for Pula and Istria as well. Due to the strenght of the Federal Army, Pula became the symbolic representative of Istria in the Homelad War. Crisis Committee was founded in Pula in order to Federal Army peacefully leaves the city not taking the weapons of the Territorial Defense with it.

With the constant threat of destruction of Pula by the commander of the garrison Dušan Rakić, occasional exchanges of fire and passing in terms of how to treat the Federal Army, it finally retreated from Pula without casualties in the middle of December of 1991, taking tons of ammunition with it. Eventually, the enemy aircrafts continued to fly over Istria having bombed the airport in Vrsar in December of 1991. After the peace agreement between Croatia and Yugoslavia was signed in Sarajevo at the beginning of 1992, the potential peril for Istria has gone.

Following years after the departure of the Federal Army from Istria were characterized by a decline in living standard and tourist traffic, the main economic branch in Istria. The economic sector experienced major changes in the proces of turning the social into private ownership. Istria has accepted a large number of refugees and displaced persons from Croatia and Bosnia and Hercegowina, who are mostly located in hotel resorts all over the peninsula. Two Istrian brigades, the 119th and the 154th, as well as other military units actively participated in the Homeland War mainly fighting on the Lika battlefield. Croatian Democratic Union (Hrvatska demokratska zajednica or HDZ), the main party on the national level was overcame by Istrian Democratic Assembly (Istarski demokratski sabor or IDS) in Istria. IDS publicly profiled as the holder of particularism and regionalism.

Istria has contributed the Homeland War by accepting refugees and displaced persons as well as the mobilization of the troops. The response to mobilization was more of 90%, one of the highest in Croatia. By peacefully departure of the Federal Army from Istria the opening of a new war front has been prevented as well as civil and material resources have been preserved.

Key words: Yugoslavia, Homeland War, Istria, Federal Army (JNA), Crisis Committee, Istrian military units, transition, refugees, displaced persons, Croatian Democratic Union (HDZ), Istrian Democratic Assembly (IDS)

8. Izvori i literatura:

a) Izvori:

Glas Istre, 1990.-1995.

b) Literatura:

1. Bertoša, Miroslav i suradnici, *Pula: Tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., Pula, 2005.
2. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
3. Blagonić, Sandi, *Istrijani protiv Istrana*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016.
4. Dukovski, Darko, *Povijest Pule: Deterministički kaos i jahači apokalipse*, Nova Istra, Pula, 2011.
5. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest* (Biblioteka Jutarnjeg lista, Povijest 21. knjiga), EPH, Zagreb, 2008.
6. Ivetić, Adriano, *Odlazak Jugoslavenske narodne Armije iz Pule 1991. godine*, u *Radionica za suvremenu povijest*, Istraživanje diplomanata pulskog sveučilišta 2011. - 2013., Srednja Europa, Pula - Zagreb, 2013.
7. Janko, Petar Pino, *O Istri i istrijanstvu je riječ*, C.A.S.H., Pula, 1997.
8. Klemenčić, Mladen i suradnici, *Promjene narodnosnog sastava Istre, Prostorna analiza popisnih podataka 1880. - 1991.*, u: *Društvena istraživanja*, Zagreb 6-7/god. 2 (1993.), br. 4-5, 607 - 629.
9. Kopal, Marija i suradnici, *Gospodarska slika i naznake gospodarskog razvitka Istre*, u: *Društvena istraživanja*, Zagreb 6-7/god. 2 (1993.), br. 4-5, 723 - 746.
10. Marijan, Davor, *Domovinski rat*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016.
11. Marijan, Davor, *Jugoslavenska narodna armija u ratu protiv Republike Hrvatske*, MORH, Zagreb, 2008.

12. Marijan, Davor, *Slom Titove Armije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.
13. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Naklada P.I.P. Pavičić. Zagreb, 2003.
14. Moscarda Oblak, Orietta, Istra u dvadesetom stoljeću, u *Istra kroz vrijeme* (ur. Marino Budicin), Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 2009., 531 - 603.
15. Pokos, Nenad, Živić, Dražen, Suvremena demografska slika Istre, u *Identitet Istre-ishodišta i perspektive* (ur. Marino Manin, Ljiljana Dobrovšak, Gordan Črpić, Robert Blagoni), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2006., 393 - 417.
16. Ružić, Boris, *1. domobranska bojna Pula*, HistriaCroatica C.A.S.H. Pula, 2017
17. Šeks, Vladimir, *Politika i politikanstvo u Istri*, Istarski glas, Labin, 1999.
18. Šetić, Nevio, Franjo Tuđman i Istra, u Zbornik *Dr. Franjo Tuđman u okviru hrvatske historiografije* (ur. Vijoleta Herman Kaurić), Zagreb, 2011., 403 - 425.
19. Šetić, Nevio, Franjo Tuđman i ostvarenje samostalne hrvatske države 1990./91. godine, u Zbornik radova *Franjo Tuđman i stvaranje suvremene hrvatske države (1990. – 1999.)*, (ur. Ante Bralić), Sveučilište u Zadru, Zadar, 2016., 33 - 61.
20. Šetić, Nevio, *Ostvarenje suvremene hrvatske države*, Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“, Zagreb, 2017.
21. Tomaić, Tatjana, *Istarski regionalizam: Politika identiteta IDS-a 1990. - 2003.*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2017.
22. Zakošek Nenad, *Politički sustav Hrvatske*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2002.

c) Internetski članci:

1. Turčić, Ivan, *Bruto domaći proizvod Republike Hrvatske po županijama i regijama 1990., 2000. i 2009. godine*, file:///C:/Users/Student/Downloads/turcic.pdf, pristupljeno 28. ožujak 2017.
2. Akilić, Edi, *Turizam Istre u brojkama*,

http://www.istra-istria.hr/fileadmin/dokumenti/turizam/TurizamStatistika_2012.pdf, pristupljeno 28. veljače 2017.

3. Klemenčić, Mladen, *Izbori u Hrvatskoj 1990 - elektoralnogeografska analiza odabranih primjera*, file:///C:/Users/Student/Downloads/Klemencic.pdf, pristupljeno 13. travanj 2017.

4. Hrvatski fokus, Tjednik za kulturu znanost i društvena pitanja, www.hrvatski-fokus.hr/index.php/unutarnja-politika/13288-od-1991-do-2015-kako-je-armija-razoruzala-hrvatsku, pristupljeno 15. travanj 2017.

5. http://www.glasistre.hr/vijesti/pula_istra/prije-tocno-21-godine-pulu-napustila-jugovojska-369606, pristupljeno 20. travanj 2017.

6. Majušević, Mladen, *Doprinos Istre u Domovinskom ratu u Hrvatskoj 1991. i 1992.- vojna komponenta*, file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/My%20Documents/Downloads/48_smallpdf_com.pdf, pristupljeno 24. travanj 2017.

7. Marinković, Ernest, *Čovjek koji je odbio poslati avione na Zagreb i Ljubljanu*, www.novosti.com/2009/12/covjek-koji-je-odbio-poslati-avione-na-zagreb-i-ljubljanu, pristupljeno 10. travanj 2017.

8. <http://dogodilose.com/2014/12/22/sjecanje-na-heroja-dragutina-barica-21->, pristupljeno 13. travanj 2017.

9. https://hr.wikipedia.org/wiki/Danijel_Borovic, pristupljeno 3. travanj 2017.

10. https://hr.wikipedia.org/wiki/Specijalna_jedinica_PU_Istarska_%22Bak%22, pristupljeno 18. travanj 2017.

11. https://hr.wikipedia.org/wiki/154._brigada_HV, pristupljeno 20. travanj 2017.

12. <http://www.samoborski-glasnik.net/razgovor.asp?datum=20020212&sif=11>, pristupljeno 17. travanj 2017.

13. <https://hr.wikipedia.org/wiki/UNPROFOR>, pristupljeno 15. svibanj 2017.

14. <http://www.istrapedia.hr/hrv/1538/gospodarstvo/istra-a-z/>, pristupljeno 27. travanj 2017.

15. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Prognanik>, pristupljeno 5. kolovoz 2017.